تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

ئەحمەد باوەڕ

چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی هاوچەرخی کورد

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

لتحميل أنواع الكتب راجع: (مُنتَدى إقرَأ الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرأ الثقافي)

www. iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ,عربي ,فارسي)

چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی كورد

ئەحمەد باوەڕ

سلێمانی ٢٠٠٤

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٢٧٩)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە

ئازاد بەرزنجی

چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی کورد

بابەت: مێژوویی

نووسینی:ئەحمەد باوەڕ

بەڕێوەبەری هونەری: شیروان تۆفیق

مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولڕەحمان

هەڵەچنی: ناسك عەزیز

تیراژ: ٨٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن: ١٦٦ ی ٢٠٠٤

مافی لە چاپدانەوەی ئەم کتێبە بۆ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم پارێزراوە

www.sardam.info

پێشکەشە بە:-

ڕۆحی پە پوولەیی و لەگوڵ پاکتری
دایکم زینەت ڕەحیم زەنگەنە

پێشەكی

بەگوێرەی ئەو ئەزموون و تەجروبە كەمەی، لە بواری مێژوودا هەمە، بەتەواوی ئەوەم لا یەكلایی بۆتەوە كە بەبێ ترس و بەبێ پرس‌و بەبێ شەرم بڵێم: بڕوا ناكەم هیچ نووسین و هەوڵ و لێك دانەوەیەك هێندەی مێژوو حەساس و، پێویستی بەوەستان و پشوو درێژی هەبێت، سەرەڕای بایەخدان‌و حەق و حیساب كردن بۆ گیانی مەوزوعیەت و ئەمانەتی زانستی.

ئەم كتێبەی منیش (چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی هاوچەرخی كورد) بەشێكی ئێجگار كەمی ئەو باس و نووسینە مێژوویانەم دەگرنەوە كە پێشتر لە ڕێگای گۆڤار و ڕۆژنامە كوردییەكانەوە، لە ساڵانی ڕابووردودا، بڵاوم كردوونەتەوە، بەڕای خۆم تا كاتی گەڵاڵە كردنی ئەم كتێبەش، بایەخی مێژوویی خۆیان لەدەس نەداوە، تەنها ئەوە نەبێ، لێرەدا و، بەپێی پێویست دەسكاریەكی زۆر كەمی بەشێكیانم كردووە، بەڕادەیە، بێ ئەوەی كار لە ناوەڕۆكیان بكا. جگە لەوەش، بەشێكی زۆری باسەكانی ئەم كتێبە، بەڵگەنامەیی‌و، كاری مەیدانین، واتە سەرچاوەی زانیارییان، لە ئەنجامی بەدوادا گەڕان و كاری تا ڕادەیەك ڕۆژانەی خۆمەوە كۆكراونەتەوەو، دووبارە لێرەدا كۆیان دەكەمەوە، بەهیوای ئەوەی بتوانم لە داهاتوودا ئەو نووسینانەی تریشم كە لەسەر هەمان تەرز نووسیومن كۆیان بكەمەوەو، پێشكەش بەخوێنەر و نامەخانەی كوردیان بكەم.... سەبارەت بە هەر ڕەخنەیەك‌و سەرنج‌و تێبینی و بەدوادا چوونێكی مەوزوعیانە، هەمیشە خۆم بەقەرزار دەزانم و دەیان خەمە بان دڵ و دیدە.

ئەحمەد باوەڕ

٢٠٠٢/١٢/١٢

باسی یەکەم

کێشەی مووسڵ وداکۆکی
کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی شاری سلێمانی١٩٢٥

ڕەنگدانەوەی کێشەی مووسڵ وەك قەیرانێکی سیاسی و ئابووری لە ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا. لە نێوان وڵاتانی ئیستعماری وەك بەریتانیا، فەرەنسا، ڕووسیا و وولاتەیەکگرتوەکان. زیاتر لە سالانی جەنگی یەکەمی جیهانی و دوای جەنگەوە سەری هەڵدا. بەجۆرێ ململانێ و دووبەرەکایەتیەکی گەورەی لە نێوانیادا هێنایەکایەوە. وێرای ئەوەش کێشەی ویلایەتی موسڵ بۆ ئەو دانیشتوانەش بووبەڕەوش و قەیرانێکی گەورە کە لە چوارچێوەی ئەم ویلایەتەی ژێردەسەلاتی دەوڵەتی عوسمانی و ئینتدابی بەریتانی و، حکومەتێك لە دوای یەکەکانی عێراقدایە و تیایدا گیرساونەتەوە. چونکە ئەتوانم بڵێم: ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشووری گرێدراوە بە عێراقەوە بەشێکی گرنگی کوردستانی گەورە و ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستە کە تا وەکو ئەمڕۆ چارەسەرێکی گونجاو بۆ رەوش وبارودۆخەکەی نەدۆزراوەتەوە. وەك ئەو زامە وایە کە بەردەوام خوێنی لەبەر بڕوا هەر بەم پێیەش دەتوانین لە چەند تەوەرێکی گرنگەوە

بڕوانینە ئەم کێشەیەو زۆریش لەوەزیاتر هەڵدەگرێ کە تاوەکو ئێستا لە سەری نووسرابێ و بابەتی لەسەر یەکالأیی کرابێتەوە. چونکە لەلایەك دەتوانین بڵێین: کێشەیەکی ترسناکی نێودەوڵەتییە. لەبەرئەوەی زۆربەی وڵاتە ئیستیعمارییەکان ماوەیەکی زۆر و ئێستاشی لەگەڵدابێ چاویان لەم ناوچە ستراتیجی و گرنگەی ڕۆژهەڵاتە. تالە ڕووی داهاتی ئابوورییەوە واتە نەوت ئەو پشکەی کە دوای جەنگی یەکەم دەستیان کەوت کۆتاییینەیە. هاوکات دەشتوانین بڵێین: کێشەیەکی ناوچەیییە لەبەرئەوەی تا ئێستا تورکیای میراتگری دەوڵەتی عوسمانی لە سەردەمی ئەتاتۆرکەوە چاویان تێبڕیوە.(١)

ملحق رقم(١)

الجمعية الكردية

المركز العام

عدد٧٩٢

مذكرة مرفوعة

الى مجلس عصبة الامم

في الزمن الذي يدعى مجلس عصبة الامم الى البت في مصير ولاية الموصل نهائيا ترى الجمعية الكردية من واجبها ان توصل لكم صوت تلك البلاد النائية وان كان هذا الصوت ضعيفا لا يسمع في العالم المتمدن.

ان جمعيتنا قامت في وجه الاتراك المطالبين بحاكميتهم على بلاد تحررت اخيرا من مظالمهم ولم تزل قائمة بوجههم فهي لكونها تأسست للدفاع عن منافع القوم الكردي تعارض شديدا مطالب حكومة انقرة في امتلاكها الموصل لان اكثرية سكان هذه الولاية اكراد..

دەشتوانین بڵێین: کێشەیەکی ناو خۆیی نێوان ئەو نەتەوەو کەمینانەیە کە لە مێژەوە لەم چوارچێوەیەدا دەژین ئەمەش وایکردوە کە لە سەرەتای گەلاڵە بوونی ئەم کێشەیەوە دانیشتوانەکەشی بخاتە هەڵوێستی داکۆکی کردنەوە. لەهەر سیاسەتێکی داگیرکردن لەم هەرێمە بە تایبەتی گەلی کورد، بەحوکمی ئەوەی، نەتەوەی کورد، لەم ناوچەیەدا و لە مێژەوە زۆرینەی دانیشتوانەکەیان پێك هێناوە، وەك لە یادداشتنامەیەکی(کۆمەڵەی کورد)ی ژمارە(٧٩٢)یدا کە بۆ کۆمەڵەی گەلان(نەتەوەکان)ی بەرزکردۆتەوە لە ساڵی(١٩٢٤)دا. سەبارەت بەرەگەزەکانی ناو ویلایەتی مووسڵ و کێشەی ویلایەتی مووسڵ نووسیویە:"ویلایەتی موسڵ بەگوێرەی ئەو سەر ژمێریانەی کە تورکەکان خۆیان پشتی پێدە بەستێت پێك هاتوە لە ٤٥٠هەزار کورد، ١٨٠هەزار عەرەب، ٦٦هەزار تورك، ٦٥هەزار دیان(نستوری)و١٦هەزار جوولەکە. بەپێی ئەم سەرژمێریەش واڕوون دەبێتەوە. مووسڵ مۆرکێکی کوردانەی هەیە و ڕەگەزی کوردی تیابالآدەستە" بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە(٧٩٢)ی ساڵی١٩٢٥ کەلە ئەرشیفی خۆمدا هەیە(اـب نووسەر). جگە لەوەی هەموو سەرژمێریە کۆنەکانیش دەلالەت لەوەدەکەن کە موسڵ وویلایەتی موسڵ بەزۆری دانیشتوانەکەی

تحتوي ولاية الموصل بحسب الاحصائات التي تعتمد عليها تركية نفسها ٤٥٠الف كردي و١٨٠الف عربي و٦٦الف تركي و٦٥الف نسطوري و١٦الف يهودي ومن هذه الارقام تتضح بصورة جلية صفة الموصل الكردية لان العنصر الكردي فيها يؤلف الاكثرية المطلقة التي يزيد عدد افرادها.

بەشێك لە یادشتنامەی(کۆمەڵەی کورد) کە بۆ ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلانی بەرزکردۆتەوە(ئەرشیفی نووسەر اـب)

کوردبوون. هەر لەبەرئەوەشە کە کوردان لە کاتێکەوە بەریتانیا بە تەواوی دەستی بەسەر ویلایەتی مووسڵدا گرت. بە تایبەتی پاش ئاگربڕی مۆدرۆس(هدنە مودرس)ی ٣٠ تەشرینی یەکەمی١٩١٨و، ڕازی کردنی فەرەنسیەکان کەدەس لە موسڵ هەلگرن بەپێی ئەوەی کەلەڕێکەوتنامەی نهێنی سایکس-بیکوی ساڵی١٩١٦ی نێوانیاندا بەر فەرەنسا کەوتبوو چونکە حکومەتی بەریتانیا بەرامبەربەوە پاڵپشت و داکۆکیکەری فەرەنسابوو. لەو سیاسەت و داگیرکاریانەی کە فەرنسا دەیویست لە شوێنەجۆر بەجۆرەکانی جیهاندا پراکتیزمیان بکا. بەتایبەتی لە پازدەی ئەیلولی ١٩١٩دا لەوانەش:-

١-فەرەنسا دەستی بەسەر ڕێژەیەك لە نەوتی مووسڵدا بکەوێت. ئەویش بەگوێرەی ڕاست کردنەوەیەك(تعدیل) لەڕێکەوتنامەی ١٥-١٧ی ئایاری١٩١٦.

٢-بەریتانیاو هاوپەیمان و پشتگیریکەری فەرەنسا بێت لە کاتێکدا کە وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمەریکا. هەر داواکاری و ڕەخنەیەکی هەبێ.

٣-هەر کە بڕیار لەسەرمەسەلەی(ئینتداب)درا. ئەوا ئەبێ دیمەشق‌و حەلەب و ئەسکەندەرۆنە و بەیروت بکەونە ژێر ئینتدابی فەرەنساوە.(ماجد عبدالرضا، المسألة الكردية، ص٤٧).

لەم ماوەیەش بەدواوە کە عێراق کەوتە ژێردەسەڵاتی بەریتانیاوە و کۆمەڵەی گەلان(عصبة الامم) بە تەواوی دانی بەو مەسەلەیەداناو، ڕایگەیاند کە: ئەبێ عێراق بە گوێرەی سیاسەتی ئینتداب لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیادا بمێنێتەوە. پاشان حکومەتی عێراقیش دوای تاج لە سەرنانی شافەیسەڵی یەکەم لە ٢٣ی ئابی١٩٢١دا. لەسەرهەمان ڕێڕەو و هەمان مەبەست ئەو بۆ چوونەی پەسەند کردوو، بە تەواوی وولاتی عێراق گرێدرا بە سیاسەتی بەریتانیاو ئەو هەموو ڕێکەوتنامەیەوە کە حکومەتی عێراق لە ساڵی١٩٢٢ەوە تاوەکو

ساڵی(١٩٤٨)لەگەڵیدا مۆری كرد. سەبارەت بە هەڵوێستێكی لەو بابەتەش دانیشتوانی عێرا ق بە عەرەب و كوردیەوە دەستەوەستان نەبوون و، لە ڕووی ئەو سیاسەتە و بۆ چوونەی وولاتانی ئیستیعماریدا وەستان و، داوای سەربەخۆیی عێراقیان دەكرد. بەجۆرێ تەنها لە مووسڵ و شاری سلێمانیدا(٢)حیزب و(٢)كۆمەڵە بۆ مەسەلەی داكۆكی كردن لەسەركێشەی مووسڵ دامەزران. خۆ ئەگەر هی تریش هەبوو بێت، ئەوا من لێیان بێ ئاگام لەوانە:(حیزبی سەربەخۆیی عێراقی-مووسڵ) لە ئەیلولی١٩٢٤داو، پاشان:(حیزبی نیشتمانی عێراقی-مووسڵ) لە ئایاری١٩٢٥دا. سەرەڕای(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-مووسڵ)لە٢٦/١/١٩٢٥دا. ئەمانە بە تەواوی داكۆكی ئەوەیان دەكرد كەویلایەتی مووسڵ نەبێ وەك كێشەیەكی زیندوو سەیربكرێ و نابێ بە هیچ جۆرێ ولاتانی ئیستعماری بیرلەوە بكەنەوە كە مووسڵ لە كۆتاییدا ئەبێتە شوێنێكی داگیر كراوو بۆ خزمەتی بەرژەوەندیەكانیان بە كاریان ئەهێنێت لە شاری سلێمانیشەوە، بۆ هەمان مەبەست وەك عبدالرزاق الحسنی و فاروق صالح العمر جەختی لەسەردەكەنەوە(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی-جمعیەالدفاع الوطنی) لە شاری سلێمانی دامەزراوە وەك ئەوەی بەپێی ڕۆژنامەی (ژیانەوە)ی ئەوكاتە كە بەزمانی كوردی دەرچووە لە ژمارەی ڕۆژی١٩/٢/١٩٢٥یدا هەواڵێك لە بارەی كۆمەڵەی ناوبراوەوە بلاوكراوەتەوە كەوا دانیشتوانی شاری سلێمانی بە بازرگان و پیاوانی ناودار و ڕووناكبیرو، توێژەكانی تریەوە(كۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی)(احلام حسین، الأفكار السیاسیة،١٩٨٥،ص٤٩) یان پێك هێناوە. بۆ داكۆكی كردن لە نیشتمانەكەیان بەرامبەر بە لیژنەی سنوور و بۆ پاراستنی ولاتەكەیان لە كۆیلەیەتیی توركان. لە پەیڕەوی كۆمەڵەكەشدا وا هاتووە كە ئامانجی كۆمەڵە داكۆكی كردنە لە نیشتمانو سنووری ئێستای و یلایەتی

مووسڵ بە عێراقەوە هەر کەسێکیش لە ئەندامانی کۆمەڵەکەش واخۆی ئەناسێتەوە کە کوردە و عیراقیەو، وڵاتو نیشتمانەکەشی بەویلایەتی مووسڵەوە بەشێکی دانەبڕاوە لە وڵاتی عیراق. جگەلەوە الحسنی والعمر بە گوێرەی ڕۆژنامەی(ژیانەوە) ئیتر نازانم چۆن کردوویانە بە عەرەبی و لەکۆوە وەریانگرتوە(اب نووسەر) ئەندامانی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی ناوبراویان وادەسنیشان کردوە کە بریتی بوون لەم کەسایەتیانە:-

١-ئەحمەد بەگی تۆفیق بەگ
٢-ڕەشید مستی ئەفەندی
٣-تۆفیق بەگی مەحمود ئاغا
٤-مەحمەد ئاغای ئەورەحمان ئاغا
٥-شێخ مەحمەد گولانی
٦-عزەت بەگی عوسمان پاشا
٧-عەلی عرفان ئەفەندی
٨-حاجی سەعید ئاغا
٩-ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ
١٠-مەحمەد بەگی قادر پاشا
١١-تۆفیق قەزاز
١٢-مەحمەد بەگی حاجی ڕەسوڵ بەگ
١٣-مەحمەد ئەفەندی(سەرۆکی شارەوانی)
١٤-فەتاح ئەفەندی ئەوقاف
١٥-فائق بەگی مەعروف بەگ
١٦-شەوکەت بەگی عزەت بەگ[٢]

٢ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٠٠)ی، ١٩٩٦/١/٢٦دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دووەم

كۆماری مەنگۆلیاو مەسەلەی كورد لە ڕێكخراوی نێودەوڵەتیدا

لەگەڵ بەرپا بوونی جەنگی دووەمی جیهانیداو، لە درێژەی ساڵانی جەنگیشدا(١٩٣٩-١٩٤٥) وڵاتە هاوپەیمانەكان كەوتنەئەوەی ڕێكخراوێكی نێودەوڵەتی بۆ دوای جەنگ دامەزرێنن. بە مەرجێ ئەم ڕێكخراوە جێگای ڕێكخراوی یەكەمی واتە(كۆمەڵەی گەلان-عصبة الأمم) نەگرێتەوە. بەڵكو ڕێكخراوێك بێ تایبەتمەندی و ڕۆڵێكی كاریگەری نێودەوڵەتی ئەوتۆی هەبێ كە لە دواڕۆژدا هەموو ئەو وڵاتانەی كە تیایدا دەبنە ئەندام، خاوەنی سەرداری خۆیان و ڕێز لە هەموو بنەماو ئەو یاسانێودەوڵەتیانە بگرن كە لەلایەن ئەم دەزگا نێودەوڵەتییەوە دەردەچێ و، دەستوور و بنەما سەرەكیەكانی ئەم ڕێكخراوە دیاریان دەكا. بۆ ئەم مەبەستەش دوای چەندین دانیشتن و كۆبوونەوەی بەردەوام لە نێوان وڵاتەگەورەكانی وەك: بەریتانیا، فەرەنسا، ئەمەریكا، چینی میللی، یەكێتی سۆڤێت و دوای وڵاتانیتردا كرا تا لە دواسات و لە ٢٥ی نیسانی١٩٤٥دا بەیاننامەی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان بلاوكرایەوەو، نزیكەی(٥١)پەنجاویەك وڵاتی ئەوكاتەی

جیهان ئیمزایان لەسەرئەم ڕاگەیانراوە جیهانییەکرد بەجۆرێك کەیاسایەکی نێودەوڵەتی بۆ جیهان و سیاسەتی دوای جەنگ دابڕێژێ. هەر لەم کاتەشدا پارت و ڕیکخراوە سیاسیەکانی کوردستانیش هەوڵی ئەوەیاندا کە مافەکانی کورد و داکۆکی کردن لەگەڵی کورد لەو دانیشتنانەدا باسی لێوەبکرێ و ڕێگەچارەی گونجاو بۆ کێشەکەی بدۆزرێتەوە. هەوڵی ئەوەشیان داوە کە یادداشتنامەیەکی ئەوتۆ بۆ ئەو کۆنگرە جیهانییە بەرزبکەنەوە کەتیایدا باسیان لە(سەربەخۆیی و کوردستانێکی ئازاد) کردوە. وەك نیکیتین لە کتێبەکەیدا(الأکراد) نووسیویە: لە کاتی دانیشتنەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا لە شاری سان‌فرانسیسکۆی سەربە ویلایەتی کالیفۆرنیای وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا:(لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لە کاتێکی گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەس بهێنێ و وتار و یاداشتنامەیەك بۆ ئەنجوومەنی کۆنگرەکە بەرزبکاتەوە لەگەڵ وەپێشخستنی نەخشەیەکدا کە داواکاریەکانی خۆی لە کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆدا خستبوەپێشچاو). تەنانەت لە یادداشتنامەکەشیاندا وایان باسکردووە:(ئاشتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەر قەرار نابێ تاوەکو چارەسەرێك بۆ کێشەی کورد نەکرێ(الأکراد،ص١٩٠) هەر لەم سەرو بەندەشدا هاو پەیمانێتی کورد(التحالف الکردي) چەند یاد داشتنامەیەکیان لەم بارەیەوە داوەتە ڕیکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە دانیشتنەکانی سان‌فرانسیسکۆداو، بەتەواوی باسیان لە بارودۆخی کوردستان و هەلو مەرجی ناوچەکەو ئاسایشی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کردووە.

یەکێك لەو یادداشتنامانەش سەرۆکی بزوتنەوەی نەتەوەیی ئەو کاتەی کورد(ئیحسان نوری پاشا) لە٢٠/٣/١٩٤٥ەوە بە ناوی هاوپەیمانی کوردەوە، بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکانی بەرزکرۆتەوەو تیایدا باسی لە چۆنێتی

دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەكی كردوە بۆ چارەنووسی(٩)ملیون كورد، لەوكاتەی كوردستاندا كە پێشتر لە پەیمانی سیڤەری نێودەوڵەتیدا دان بە مافەكانیاندا نراوە. دیارە هەنگاوگەلێكی لەم بابەتەش بەزۆری دەتوانین وەك هەوڵدانێكی كورد و بزوتنەوەی دیبلۆماسی و سیاسی كورد باسی لێوەبكەین. دوای سالآنی جەنگی دووەمی جیهانی سەبارەت بە مافی چارەنووسی كورد لە كوردستانداو، چۆنێتی گەیشتنی دەنگی ڕەوای گەلی كورد بۆ بەردەم ئەندامان و دامەزرێنەرانی ڕێكخراوێكی جیهانی كە بەخۆی لە بنەماو ڕێساكانی داب بە ڕاشكاوی یەوە باسی لە(سەربەخۆیی و مافی گەلان) دەكا لە چوارچێوەی مافی چارەی خۆ نووسیندا بە چەندساڵێك دوای دامەزراندنی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان و، دوای ئەوەی كێشەی كورد لەلایەن ڕیكخراوی نێودەوڵەتییەوە. هەنگاوێكی ئەوتۆی بۆنەنرا، كە دەستەبەرێك بۆ كێشەكەی بكا. لە مانگی حوزەیرانی ساڵی١٩٦٣دا، وڵاتێكی وەك كۆماری گەلی مەنگولیا(منغولیا) داوای لە(ئوثانت)ی سەرۆكی ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكان كرد كە ئەویش بۆخۆی كەسایەتیەكی(بۆرمی)بوو. لەو كاتەدا و سەرۆكایەتی ئەم ڕێكخراوە جیهانییەی پێ سپێردرا بوو كە داوا بكا:(ئەو سیاسەتی جینۆسایدەی دەوڵەتی عێراق لە دژی گەلی كورد گرتوویەتیەبەر) بخاتە فایلەكانی كاری كۆبوونەوەكانی كۆمیتەی(جمعیة) گشتی ڕیكخراوی نەتەوە یەكگرتوەكانەوە. ئەمەش لەو كاتەدا ڕوویدا كە بۆ چەند مانگێك بوو حزبی بەعس لە شوباتی ١٩٦٣داو، لە وڵاتی عێراقدا بۆ جاری یەكەم كۆتاییان بە دەسەڵاتی عبدولكریم قاسم هێنابوو و، كاروباری عێراقیان گرتبووە دەس هەرلەم كاتەشدا بوو كە شوعیەكانی عێراق تووشی ڕاوەدوونان و كوشتارێكی گەورەبوون لەلایەن(حرس قومی)یەكانی عێراقەوە.

بەپێی ئەوەش کە درك کینان باسی لێوەدەکا:(لە ٩ی حوزەیراندا ئەندرێ گرۆمیکۆی وەزیری دەرەوەی یەکێتی سۆڤێت نارەزایی رەسمی دەوڵەتی سۆڤێتی لە دژی ئەم شەڕە دایە بالۆیزی عێراق لە مۆسکۆ گۆڤاری(پەیڤین، ژمارە(٤)، ل٩٠) لەپاش دوو رۆژ نوێنەری یەکێتی سۆڤێت لەنەتەوە یەکگرتوەکاندا پێشنیاری کرد:(سیاسەتی جینۆسایدی عێراق بخاتە فایلی کۆبوونەوەکانی ئەنجومەنەوە) بەلاَم ولاَتانی تری رۆژئاوا بەتایبەتی ئەوانەیان کە مافی بەکارهێنانی(ڤیتۆ)واتە(نقض)یان هەبوو. ئەم داواکاریەیان رەتکردەوە. هەرچەندە دوا بەدوای ئەوە ولاَتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا لە رێگەی نوێنەرەکەیەوە لە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکاندا هەندێ تەبریراتی بۆ رازی کردنی سۆڤێت هێنایەوە سەرەڕای ئەوەش کۆماری گەلی مەنگۆلیا لە١٩٦٣/٨/١٧ دا وبەپشتیوانی یەکێتی سۆڤێت(دووبارە)داواکاریەکەی خۆی لای رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان(UN) سەبارەت بەکورد و سیاسەتی جینۆسایدی دژی کوردکێشایەوە و لە داواکاری پێشووی پاشگەزبووەوە.[٢]

٢ئەم باسە لە رۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٣٧)،١٩٩٩/٨/١٧،بلاَوکراوەتەوە.

باسی سێیەم

مەلیك مەحمود
لە حوکمڕانیەت و دەسەڵاتی دووەمیدا

لەو ڕۆژانەوە کە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بە بەردەوامی نێوانیان لەگەڵ مەلیك مەحمود(١٨٨٤-١٩٥٦)دا لە کەنارگیری و تێکچوون دابوو، لەسەردەمی حوکمداریەتی یەکەمیدا بەهۆی ئەوەی کە گوایە شێخ مەحمود دەیەوێ حوکمداریەتێکی کوردی سەربەخۆ و دوور لە دەسەڵاتی بەریتانیا پێك بهێنێ لە کوردستاندا، هاوکات ڕێگاش بۆ ئەوە خۆشدەکات کەتورکەکان بوونیان لە ناوچەکەدا هەبێت، ئەمەش بەتەواوی لەوکاتەوە سەری هەڵدا کە(میجەر نوئێل) ڕاوێژکاری مەدەنی شێخ مەحمود لەکارخراو دەسەڵات کەوتە دەستی(مێجەرسۆن)ەوە. سۆنیش بۆ خۆی ئەوپەڕی دوژمنی سەرسەختی شێخ مەحمود و تێکدەری حوکمڕانیەکەی بوو بەجۆرێ هەر لە هەنگاوی یەکەمییەوە کەوتە دژایەتی کردنی شێخ و کەم کردنەوەی دەسەڵاتی لە شاری سلێمانی و دەوروبەریدا، بۆ بەر پەرچدانەوەی ئەو هەڵوێستەش شێخ مەحمود داوای لە(مەحمودخانی دزڵی)کرد بەمەبەستی زیارەت کردنی مەرقەدی کاك ئەحمەدی شێخ بێتە شاری سلێمانیەوە،

ئەویش بەنزیکەی(٣٠٠)سوارەوە دابەزیە شارەوە و بەتەواوی کەوتە دەس سوارە و هێزی کوردەوە سۆنیش لە تاوا هەڵهات و خۆی گەیاندە کەرکوك و دەسەلاتیان کۆتایی هات. ئەوەشیان مابوەوە لە دەبۆکەی شار بەندکران. دیاردەیەکی ئەوتۆش بە تەواوی(ویلسن)ی حاکمی گشتی بەغدا و ئینگلیزەکانی سەغلەت کرد بۆیە کەوتە ئەوەی هەرچی زوترە و ڕاستەوخۆ دەس بگرنەوە بە سەر ناوچەکەدا. سەرەتا کەوتنە ئەوەی لە ڕێگای فڕۆکەوە گەلێك بەیاننامەیان بۆ خەڵکی شاری سلێمانی و شێخ مەحمود نارد و، داوای چۆڵبونیان لێدەکرد سەرەڕای کۆکردنەوەی هێزێکی سەربازی زۆر لە کەرکوکەوە بۆ دەوروبەری تاسلوجەو دەربەندی بازیان، سوارەی کوردیش بە ڕابەڕایەتی شێخ مەحمود کەوتنە خۆ ئامادە کردن بۆ بەرپەرچ دانەوەی هەر هێرشێك کە لەلایەن ئینگلیزەوە بکرێتە سەرشاری سلێمانی وەك ئەوەی لە ١٨ی حوزیرانی١٩١٩دا شەڕی دەربەندی بازیانی بەناو بانگ ڕوویدا و دوای بەرگرییەکی زۆری هێزەکانی کورد و بەچاوساغی هەندێ کەسی ئەڵقە لە گوێی کورد بۆ ئینگلیزەکان و بەزەبری هێز توانیان لەم شەڕەدا سەربکەون. تەنانەت شێخ مەحمود خۆشی لەم شەڕەدا بە زامداری دەستگیرکرا و لەگەڵ شێخ مەحمەد غەریبی زاوایدا درایە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا. لەوێش چەند کەسایەتیەکی تری(کورد؟!) بەرەی خۆیان بۆ خستە مزگەوتەوە لای ئینگلیزەکان و شایەتیان لەسەردا. پاش ئەو دادگایی کردنە کە هەرچەندە حوکمی لەسێدارەدانی درابوو، بەلام دوایی گۆڕییان بە دورخستنەوەی بۆ دورگەی(هنجام-ئەندامان)ی ولاتی هیند، پاشان بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دووبارە حوکمی ئینگلیزەکان و، فەرمانڕەوایەتی(میجەرسۆن) دەستی پێ کردەوە و، ماوەی دووساڵی خایاند واتە لە ساڵی ١٩١٩-١٩٢١ بەلام سۆن لەگەڵ

ئـەوەی کەسـایەتیەکی توندوتیژبـوو لەگـەڵ دانیشـتوانداو بـە هێـوری نەدەجوڵایەوە شان بەشانی ئەوەش گەلێك هەنگاو و چاکسازی ئەوتۆی کرد لـە سلێمانی و دەوروبـەریدا بـە جۆرێـك کـە مایـەی سـەرنج بـوو کـە وەك لایەنێکی ئیجابی لـە قەڵەم بدرێـن بـۆ نموونـە هـەر لەودەمانـەدا هـەوڵێکی زۆری دا بـۆ ئـەوەی بایـەخێکی گـەورە بـدات بـە ڕێگاوبـان و کردنـەوەی قوتابخانە لە شاری سلێمانیدا و دەرکردنی هەفتەنامەیەك بە زمـانی کـوردی و بەناوی(پێشکەوتن)ەوە کە بەسەر یەکەوە و تارۆژی وەستانی(١١٨)ژمـارەی لێبلاوکرایـەوە، پاشـان هێنـانی چاپخانەیـەك کـە بـۆ کاروبـاری چاپەمـەنی بـەکاردەهێنرا، سـەرەڕای پێـك هێنـانی ئەنجومـەنی شـارەوانی لـە شـاری سلێمانیدا کە لە کەسانی ناودار و شارەزای ئەودەمەی شارپێکیهێنان. لەگـەڵ ئەمانەشدا کۆمەڵێك کاری سەلبی و خراپی لەدوا بەجێما کەبەهیچ جۆرێك لەگەڵ هەل ومەرج و بـارودۆخی کۆمەڵایـەتی ئەوکاتـەی کوردسـتان وشـاردا نەدەگونجا؟! هەر لەم کاتەداو لەسەردەمی دەسـەڵاتی(سۆن)و دواتـر (مێجـەر گوڵـد)دا ڕۆژ بـەڕۆژ شیرازەی شـاری سلێمانی و دەوروبـەری لـە تێکچـوون و ئـاڵۆزبووندا بـوو بەهۆی ئـەوەی کۆمـەڵێك داواکـاری وفشـاری جـەماوەری لەسـەرئەوەبوو کـە دەبێـت جـارێکی تـر شـێخ مـەحمود لـە (دیلـی و دووورخستنـەوە)ڕزگاربکرێ و تەنانەت ئەو ڕاپەڕینـە جەماوەریانـەش کەلـە شارو شارۆچکەکانی تری کوردستانی پێکەوە گرێدراوی عێراقدا گەڵاڵـەبوون بـە تـەواوی جـەختیان لەسـەرئەم لایەنـەدەکردەوە. شـان بـە شـانی ئـەوەش تورکەکان و(ئۆزدەمیر-عەلی شەفیق) پاشا بە تـەواوی بوونیـان لـە ڕەوانـدز و دەورو بـەریدا زیـادی کردبـوو گـەلێك لایــەنگیرو دووکـەوتیان پێکـهێنابوو. ئەمـەش مەترسیەکی گـەورەی لەسـەر سیاسـەتی بـەریتانی لـە کوردسـتان و ناوچەکەدا هێنابووەکایەوە بە شـێوەیەکی ئـەوتۆ بـیر لەوەبکەنەوەکـە دەبـێ

چارەسەرێکی گونجاو بۆ ئەم لایەنە بدۆزرێتەوە. شێخ مەحمودیش وەك داواکاریەکی گشتی خەڵك و وەك دەرمانێك بوو بۆ چارەسەری ئەوکێشانە کە بگەڕێتەوە کوردستان ئەوەبوو لە تەموزی ساڵی ١٩٢٢دا، هەفتەنامەی(پێشکەوتن) وەستاو لەم سەروبەندەشدا وا لەناوجەماوەردابلاوبۆوە شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و، لە ٢١ی تەموزی هەمان ساڵدا(جەمعیەتی کوردستان) بەسەرۆکایەتی مستەفا پاشای یاملکی دامەزراو، دوابەدوای ئەوەش یەکەم هەفتەنامەی(بانگی کوردستان، کە سەرەتا زمانحاڵی(جەمعیەتی کوردستان) بوو لە ٢ی ئابی١٩٢٢ەوە یەکەمین ژمارەی لێ بلاوکرایەوە. لە سەرەتاکانی ئەیلولی هەمان ساڵدا تەنانەت(گۆڵدسیمث) ی جێنشینی(سۆن) ئەوەی بلاوکردەوە کە جارێکی دی شێخ مەحمود دەگەڕێتەوە کوردستان و خۆشیان کەوتنە چۆڵ کردنی شار و کاروباری ئیداری شارەکەیان دا بەدەستی ئەنجومەنێکەوە کە لەو دەمانەدا(شێخ قادری حەفید)بەڕێوەی دەبرد.

شێخ مەحمودیش لە کاتی گەڕانەوەیدا لە کوێتەوە بۆ بەغدا سەرەتا چاوی بەنوێنەری(مەندوب)ی بالای بەریتانی لە عێراق و شافەیسەڵ کەوت، لەوێوە بەرەوکفری و پاشان گەیشتەوە شاری سلێمانی، جگەلەوەش گەلێ سەرچاوەش باس لەوەدەکەن کەلەم جارەشیاندا(مێجەر نۆئێل) لەگەڵیدا گەڕاوەتەوە سلێمانی و ماوەیەك لەوێ ماوەتەوە، دوا بەدوای ئەوە کە شێخ مەحمود لە ١٢ی ئەیلولی١٩٢٢دا کرا بەشای کوردستان و ئالای کوردستان لە شاری سلێمانیدا بەرزکرایەوە. پاش دوو ڕۆژ بەسەر تێپەڕبوونی ئەو بلاوکردنەوەیەدا و، لە کۆنگرەیەکی جەماوەریدا بە تەواوی متمانەی پاشایەتی کوردستانی پێ سپێردرا، لێرەبەدواوە کەوتە ئەوەی حوکمدار یەتێکی نوێ بۆ کوردستان لە دەستەیەك کە سایەتی و پیاوانی ناوداری

ئەوڕۆژانەی سلێمانی و کوردستان دەستنیشان بکرێ، وەك ئەوەی دواتر یەکەم دەستەی وەزاری حکومەتی کورد لە ١٩٢٢/١٠/١٠داو لەم کە سایەتیانەی کوردستانی ئەوکات پێك هات:-

١-سوپا سالار شێخ قادری حەفید
٢-وەزیری ناوخۆ شێخ مەحمەد غەریب
٣-وەزیری بەرگری سەرهەنگ سالح زەکی ساحێبقران
٤-وەزیری دارایی عەبدول کەریمی عەلەکە
٥-وەزیری فەرهەنگ میرلیوا مستەفا پاشای یامولکی
٦-وەزیری گومرگ ئەحمەد بەگی فەتاح بەگ
٧-وەزیری نافیعە مەحمەد ئاغای ئەوڕەحمان ئاغا
٨-سەرۆکی ئاسایشی گشتی سەید ئەحمەدی بەرزنجی
٩-پشکنەری گشتی هێزی کوردستان میرلیوا سدیق قادری پاشا

بۆ یەکەم جاریش ناوی زۆربەی زۆری ئەم لیستە وەزارییە لە ژمارە(١٠)ی (بانگی کوردستان) کە لە١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٢دا دەرچووە بڵاوکراوەتەوە، هەر چەندە وەزیری داد پەروەری وەك لە ڕیزی ناوەکاندا ناوی بە(شرع و عدل) هاتووە، ماوەیەك بە بەتاڵی مایەوە و، دواتر حاجی مەلا سەعیدی بۆ دانراوە و، شاری سلێمانی بوە بە پایتەختی حکومەتی کوردستان(بانگی کوردستان)یش بووە بە زمانحاڵی ئەم حکومەتە وێڕای ئەوەی چەند هەفتەنامە وبڵاوکراوەیەکی تری وەك:(ڕۆژی کوردستان، ئومێدی ئیستقلال) بڵاوکراونەتەوە، بەزۆریش لە چاپخانەی حکومەتی کوردستاندا بەچاپ دەگەیەنران. جا هەر چەندە بە هاری تەمەنی حکومەتی دووەمی شێخ مەحمود لەوەی یەکەم زیاتر و هاوکات چاکسازی و تایبەتمەندی دەوڵەمەندی لە خۆگرتووە کەچی لە [illegible] دەستێوەردانی

تورك و ئەوتەوەرانەی بەلای بەریتانیاوە جێگای قەڵسی و ناڕەزایی بوو بەدەرنەبوو، سەرەڕای هەوڵدان و خۆ نزیك كردنەوەی ئۆزدەمیر لە شێخ مەحمود، ئەمە لە كاتێكدا بوو كە ئینگلیزەكان زۆربەڕوونی بەوەیان دەزانی و ناوبەناو سەرزەنیشتی شێخ مەحمودیان دەكرد لەو بارەیەوە، لە هەمانكاتدا بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدابوون كە چۆن ئەمجارەیان ناوچەكەو سلێمانیان دەسكەوێتەوە، ئەوەبوو دوای ئاگاداركردنەوەی دانیشتوان و شێخ مەحمود لە ڕەشەمێی ساڵی١٩٢٣دا كەوتە هەوڵی داگیركردنەوەی ناوچەكەو، شێخ مەحمودیش ناچاركەوتە خۆی و دووبارە پەنای بردە بەرشاخەكان و لە(جاسنە) ی ناوچەی سورداشدا ماوەیەك مایەوە بە جۆرێك هەر لەوێشدا بلاوكراوەی(بانگی هەق) كە بەسەر یەكەوەتەنها(٣)ژمارەی لێ دەرچووە بلاوكردەوە، سەرەڕای هەوڵی بەردەوامی بۆ دووبارە گرتنەوەی شارودوای ئەوەی ئینگلیزەكان لە ئازاری ١٩٢٣دا كەوتنە بۆردوومانكردنی شارو دوای ئەوەی داگیریان كردەوە، بێ ئەوەی شێخ مەحمود كۆڵ لە حوكمڕانیەتی كوردستانیدا، بۆ جارێكی تر لە مانگی گەلاوێژی هەمان ساڵدا توانی دەسەلاتی بەریتانی لێ وەردەنێ و، توانی بۆ ماوەی یەك ساڵی تەواو تیایدا بمێننەوە، واتە تا ئەوكاتەی پیلانی نێودەوڵەتی لۆزانی ١٩٢٣ مەسەلەی كوردی خستە سەر ڕەفەی لەبیركردن و توركانی كەمالی و بەریتانیای كردە هاوپەیمان بەجۆرێ ولاتانی تری هاوپەیمانیش بە هۆی بەرژەوەندی خۆیانەوە، بوونە پاڵپشتیكەری تەواوی ئەو بارودۆخەو لە لایەكی دیكەشەوە بەریتانیا كەوتە ئەوەی ڕێگا بۆ ئەوە خۆشبكا كە لە ڕێگای(كۆمەڵەی گەلان)ەوە ویلایەتی موسڵ واتە كوردستانی باشور، بلكێنرێ بە عێراقی عەرەبییەوە، ئەمەش ڕێگا خۆشكردنێكی تەواوبوو بۆ كۆتایی هێنانی دەسەلاتی شێخ مەحمود لە كوردستاندا وەك ئەوەی لە

ناوەڕاستی تەموزی(گەلاوێژی ساڵی١٩٢٤)دا عێراق و بەریتانیا بە دووقۆڵی و لە ڕێگای بەكارهێنانی هێزەوە، توانیان دەستبەسەرشاری سلێمانیدا بگرن و فشارێكی ئەوتۆ بخەنە سەر شێخ مەحمود وهێزەكەی كە بەرەودەورو بەری سورداش و دواتر بۆ ناوچەی(پێنجوین) پاشەكشە بكاو كۆتایی بە دەسەڵات و حوكمداریەتی دووەمی بهێنن، هەر چەندە دواتریش ئینگلیزەكان هەوڵیاندا لە ڕێگای وتوێژەوە وا لە شێخ مەحمود بگەیەنن، كێشەكان چارەسەربكرێ، بۆ ئەوەش ڕێگەدرا نوێنەری شێخ مەحمود كە(صاڵح زەكی بەگ) بوو، سەردانی بەغدای كردو، چاوی بەنوێنەری حكومەتی عێراق و بەریتانیا كەوت، بێ ئەوەی ئەنجامێكی ئەوتۆی لێ بكەوێتەوە، بۆیە بەریتانیا كەوتە ئەوەی، دەبێ ڕاستەوخۆ شێخ مەحمود ببینن و، كێشەكانی لەگەڵدا یەكلایی بكەنەوە، ئەومبوو بۆ یەكتربینین و وتووێژی نێوانیان شارۆچكەی(خورماڵ= گوڵ عەنبەر) دەستنیشان كراو دوادانیشتنی حكومەتی بەریتانیا بە سەرۆكایەتی(كەنهان كۆرنوالیس) و (شێخ مەحمود) لە ٤ی ئەیلولی١٩٢٦ بەڕێوەچوو، نزیكەی ٣سێ سەعاتی تەواوی خایاند. بەڵام تەنها لە چەند مەرجێكی سەرپێی نەبێ كە شێخ مەحمودیش پێیان ڕازی نەبوو، شتێكی ئەوتۆی لێ نەكەوتەوە و بۆ جارێكی دی تێكهەڵچوون لە نێوان هێزەكانی شێخ مەحمود و(بەریتانیا-عێراق)دا سەری هەڵدایەوە و، درێژەی كێشا تا ئەوكاتەی جەعفەرعەسكەری(بەنەژاد كورد؟!) كە ئەوكات دوای(عەبدول موحسن ئەلسەعدون) كرایە سەرۆك وەزیرانی عێراق لە ناوچەی(پێنجوێن) سەردانی شێخ مەحمودی كرد و ڕێگای بۆ ئەوە خۆشكرد كە بچێتە بەغداو ڕاستەوخۆ بە خۆی چاوی بە مەندوبی باڵای بەریتانیا لە بەغدا بكەوێ، وەك ئەوەی دوادانیشتن و ڕێكەوتنامەی نێوانیان لە ١٩ای كانوونی دووەمی١٩٢٧دا مۆر(واژۆ) كراو، تا ڕادەیەك

سنوورێکیان بۆ کێشەکانی نێوانیان داڕێـژرا بـەو مەرجـەی شـێخ مـەحمود جارێکی تر دەس نەداتە شۆرش کردن و، خاڵێکی تری ئەو ڕێکەوتنامەیـەش ئـەوەبوو کـە شـێخ باباعـەلی کوڕی وەك بارمتـە لـە بـەغدا بهێڵێتـەوە و، لـە ژێرچاودێری دەوڵەتدا درێـژە بـە خوێندنـی خـۆی بـدات، سـەرەڕای چـەند مەرج و بنەمایەکی تر کە لە هەمان دانیشتندا خرایە بەرباسکردن.[٤]

---

[٤] ئـەم بابەتـە لـە ڕۆژنامـەی(کوردسـتانی نـوێ) ژمـارە(١٩٥٣)ی ١٩٩٩/٩/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چوارەم

نیقیە و نەعنێر و خەباتی ژن
لە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خاندا

هەر كاتێك باس لە شاری دێرینی كفری كرابێ لەگەڵ ئەوەشدا باس لە كۆمەڵێك ناو و قۆناغی مێژوویی گرنگ كراوە كە بەسەر ئەو شارەی كوردستاندا تێپەڕیوە. بە ڕادەیە هیچ كام لەم گۆڕان و ڕووداوە یەك لەدوای یەكانەی مێژوو. بەئاسانی نەیانتوانیوە ڕەسەنایەتی و تایبەت مەندیەكەی بشێوێنن. هەر بۆ ئەوەش بیسەلمێنن كە ئەم شارە تەمەنێكی لە مێژینەی هەبووە و، گەلێ ڕووداوی مێژوویی لە دەوروبەری كفری و ئەم تەوەرەوە سەرچاوەیان گرتبێ، ئەوا هەموو ئەو ناوو دەسنیشان كردنە مێژوویانەی لە هەر سەردەمێكدا بە سەرناوەكەیدا بڕاوە و تائێستاش ماوەتەوە لە گەڵ ئەوەشدا بۆ خۆیان دەلالەت لەو یادەوەریانە دەكەن كە بەسەر شارو ناوچەكەدا هاتوون وەك ناوە دێرینەكانی(كیماش، لاخیرۆ، كیرۆهرجیا) و لە سەردەمی حوكمڕانیەتی عوسمانیەكانیشدا شاری(كفری)بە(صلاحیە) ناوبراوە. كە ناكرێ لە بابەتێكی كورتی وادا هەموو ئەو ناوو ڕووداوانە

شیبکەینەوە و باسیان لێوەبکەین، چونکە لێرەدا باسکردنی سەرەکیمان و مەبەستمان لە یادەوەری ئیبراهیم خانی دەلۆو مێرخاسی و خەباتی ئافرەت وژنە کوردێکە کە بەردەوام لای خەڵکی ئەو شارە و دەوروبەری گەرمیان بۆتە وێردی سەر زمانان و، هەردەم گەواهی مێژوویی بۆ دووپات دەبێتەوە کە ئەمەش بۆخۆی باسکردنە لە کەسایەتییەکی ژنی وەك(نەعیمە مستەفا)ی خەڵکی کفری کە لە ناو دانیشتوان و ئەم تەوەرەی گەرمیاندا بە(نەعەنێر) شۆرەت و ناوبانگی ڕۆیشتوە هەرچەندە لە خوێندنەوە و باسکردنی مێژووی دێرینەی عێراق و شاری کفری دا گەلێ جار زانایەکی ناسراوی عێراقی وەك(دکتۆر سامی سەعید الأحمدی) کە بۆ خۆی مێژووناس و شارەزایەکی دیاری عێراق بوو لە بواری مێژووی کۆندا. لە سالانی خوێندنم لە(زانکۆی بەغدا و ئادابی مێژوو) دکتۆر کە باسی لە ئیمبراتۆریەتی ئاشوری و(ئاشور پانیپاڵ)ی شای ئاشووری بەناوبانگی بکردایە دەیگوت: یەکێك لە ژنەکانی ئەم شایە خەڵکی شاری(لاخیرۆ) بووە. کە دەکاتە(کیماش) و شاری(کفری) ئەمرۆ، واشی دەگێڕایەوە ئەوژنەی(ئاشوورپانیپاڵ) ناوی(زەقوتیە نیقیە) و دایکی (سەرداناپۆڵس) ی کوڕی ئاشووربووە، کە بۆ خۆی ماوەیەك دەسەلاتی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری گرتۆتە دەس، بەلام زۆر بەداخەوە دکتۆر سامی هەر کە باسی کوردایەتی ئەو شارە و گەلێ شاری دێرینی تری کوردستانت دەکرد، پێی قەڵس دەبوو، بەو هەموو(قۆشمەبازی)یەی خۆیەوە کە بەردەوام شۆڤێنیەتی لێ دەباری و بەپێکەنینێکی سەیرەوە، هێرشی دەکردە سەر مێژووناسانی کورد و دەیوت:"مؤرخين الأكراد يكتبون بس ماعندهم أدلة؟!" بەهەرحاڵ بۆ چوونێکی مێژوویی ئەو تۆش لە سەرشازنی پانیپالی بە ناوبانگ،

بەتەواوی ئەوەمان بۆ یەکلایی دەکاتەوە، کە ئەم شارە هەر لە دێر زەمانەوە شارێکی تۆکمەو بەردەوام لە ڕووی نیشتەجێ بوونەوە، خەڵکی لێ نەبڕاوە و شارێکی ئاوەدان بووە، لە هەمانکاتدا هەموو ئەمانەش پێویستیان بەلێکدانەوە و، تەتەڵەکردنی مێژوویی و ساغکردنەوەی مێژوویی هەیە، بە جۆرێ دەلالەتی هەموو ئەو ڕوداوانەش لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا بە زۆری لە سیمای شار و بازاڕ و، ئەو شوێنەوارەدێرینانەوە سەرچاوەدەگرن کە ئەوەمان بۆ ئاشکرادەکەن، ئەمانە هەل ومەرج و ڕەوتی بەردەوام قاڵبووی مێژوو دروستی کردبن. بەشێوازێ تاگەیاندونیە ئەو ڕۆژگارەی تێکڕای سەرچاوەکانی مێژوو بە(کۆن و نوێ و هاوچەرخ)ی یەوە باسی لێوە بکەن وەك دەبینی لە٢٢ی ئابی١٩٢٠دا کە ئیبراهیم خانی دەلۆ لەو ڕاپەڕینەی خۆیدا کە شاری کفری لە دەسەڵاتی ئینگلیزەکان وەرگرتوەو بۆ ماوەیەك ئازادی کرد، کەوتە ئەوەی کۆمیتەیەکی(بەڕێوەبردن) بۆ کاروباری شار دروست بکات، تابتوانێ لە ڕێگایەوە، کاروباری ڕۆژانەی شارو دانیشتوانی ناوچەکە ڕاپەڕێنێ، هاوکات ئافرەتی کوردیش لەو دەمانەدا و لەو شارەدا بەشێوازێکی گشتی لە پاڵپشتی کردن و داکۆکی کردنی ئەو ڕاپەڕینەدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوەو، بەپێی پێویست ئەرکی ڕۆژانەی سەرشانی خۆیان ڕاپەڕاندووە یەکێ لەو ئافرەتانەش کە شان بەشانی پیاو لە ڕاپەڕینی(ئیبراهیم خان) داو لە مێژووی هاوچەرخی کوردا بووبێتە ناوێکی درەوشاوە و، بەشداری کردبێ(نەعیمە مستەفا)ی کفری بوە، کە لەگەڵ ئەو خەڵکە ڕاپەڕیوەدا بەو ناوو شۆرەت و بەناوبانگی خۆیەوە توانیویەتی جلی پیاوان بپۆشێ و لە یەکەم ڕۆژی ڕاپەڕیندا، پەلاماری سەرای شاری کفری بدات کە لەوکاتەدا بنکەی سوپای ئینگلیزی لێ بووە، تەنانەت لە زۆر کەسایەتی و پیاوانی بە ساڵاچووی ئەم شارەم بیستوە. لە ساڵی ١٩١٥دا کە

هێشتا عوسمانیەکان دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکەو شارەکەوە هەبووە هەر ئەم (نەعیمە مستەفا) یە لەبەر دزێوی و ناکار و بێ ڕەوشتی ئەفسەرێکی عوسمانی ئەفسەرەکەی داوەتە بەرخەنجەر و، لە شاری کفریدا کوشتویەتی، لەو کاتەشەوە کە ڕاپەڕینی ئیبراهیم خان کۆتایی هات و، دووبارە ئینگلیزەکان کاروباری شارو ناوچەکەیان بەزەبری هێزو چاوساغی چەند کەسێکی ئەڵقە لە گوێی خۆیان گرتۆتەوە دەست. بەپێی بۆ چوونی مستەفانەریمان(١٩٢٥-١٩٩٤) (نەعە نێر) واتە نەعیمە مستەفا لە بازاڕی شاری کفریدا، دوکانێکی بازرگانی کردۆتەوە و، بەسیفەتێکی پیاوانە توانیویەتی ژیانی خۆی و خانەوادەکەی پێ بەڕێوەببا، لەبەر ئەوەی لە ساڵانی جەنگی یەکەمدا مێردەکەی کە بەڕەگەز یەکێك بووە لە تورکمانەکانی کفری، بەرشاڵاوی(سەفەربەرلەك) واتە(نفیرعام)ی عوسمانیەکان دەکەوێ و لەبەرەکانی شەڕناگەڕێتەوە خۆشی بۆ یەکجارەکی لە ساڵی١٩٦٣دا کۆچی دوایی دەکاو، بەڵام ناوی(نەعەنێر) تا ئێستاش بۆتە وێردی سەرزمانان و لە یادەوەری شاری کفری و ناوچەی گەرمیاندا باسی لێوەدەکرێ.[5]

---

[5] ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە ١٩٣٢، سێ شەممە١٩٩٩/٨/٢٤ دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی پێنجەم

كۆنگرەی ئاشتی و مافەكانی كورد لە پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتیدا

هێشتا جەنگی یەكەم كۆتایی نەهاتبوو، وڵاتانی هاوپەیمان لەبیركردنەوەی ئەوە دابوون كۆنگرەیەكی نێودەوڵەتی بۆ ئاشتی پاش جەنگ ببەسترێ بەڵام تا ئەو كاتەش جێگایەكی دیاری كراویان بۆدەستنیشان نەكردبوو، هەر چەندە هاوپەیمانەكان كۆمەڵێك نەخشەی داگیركاریان بۆ ئەو ناوچە گرنگانەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهان داڕشتبوو كە زۆریان بەلاوە مەبەست بوو بەتایبەتی وڵاتانی بەریتانیا و فەرەنسا وەك ئەوەی لە ١٦ئایاری ساڵی١٩١٦دا ڕێكەوتنامەی سایكس-بیكۆ یان بۆ دابەشكردنی خاكی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)و بە شێوازێكی نهێنی لە لەندەن داڕشت پاشان هەر یەك لەبەریتانیاو فەرەنسا روسیاشیان لێ ئاگاداركردەوە و، چونێتی ئیمتیازی نەویشیان لە ناوچەی ناوبراودا دیاری كرد بەڵام هەركە شۆڕشی گەورەی ئۆكتۆبەری١٩١٧لە ڕوسیا بەرپابوو، بنەماكانی ئەو ڕێكەوتنامەیەی لای وڵاتان ئاشكرا كرد، وەك ئەوەی لەدوای جەنگ زۆر لایەنیان لەوبارەیەوە بۆ هاتەدی كە جەنگیش كۆتایی هات وڵاتی فەرەنسا بۆ شوێنی بەستنی كۆنگرەی ئاشتی دەستنیشاكرا، بەجۆرێ نوێنەری زۆربەی زۆری وڵاتان و گەلان تیایدا

بەشداربوون دیارە دەستنیشانکردنی وڵاتی فەرەنساش بۆ ئەوەبوو، چونکە لە هەموو وڵاتێکی تر زیاتر توشی وێرانی و هەرەسی ئابووری بووەوە هاوکات بۆ ئەوەی دڵی فەرەنساش لەو بارەیەوە بێتەجێ و ڕەوایەتی ئەوەی پێ بەخشراوە کە کۆنگرەیەکی لەو بابەتەی تیاببەسترێ، بۆ ئەو مەبەستە نوێنەری هەریەك لەگەڵی کورد و ئەرمەن کەدوو نەتەوەی زۆرلێکراوو ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانی و زەرەرمەندی ئەو دەمەبوون، ڕێگەی ئەوەیان درا کە نوێنەری خۆیان لەو کۆنگرە نێودەوڵەتییەدا هەبێ، هەریەکەو بەناوی گەل و وڵاتیانەوە داکۆکی لە مافەکانی خۆیان بکەن، سەبارەت بە کورد، دەتوانین وای باس لێوە بکەین کە لە دووتەوەری سەرەکی کوردستانەوە، ئەو ڕەوایەتیە بەخشرا بە(ژنەراڵ شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەندان) کە ئەوکات دانیشتووی پاریسی پایتەختی فەرەنسابوو، تا وەك نوێنەری کورد لەو کۆنگرەیەدا و لە ساڵی١٩١٩دا بەشداربێ و، پرۆژەیەك لەبارەی مافەکانی کوردەوە بخاتە بەردەم ئەندامانی کۆنگرە. یەکێکیان لە لایەن ئەو ڕێکخراوەو کوردیانەوە بوو کە لە ئەستەمبوڵی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی و پاش هەڵگەڕانەوەی عوسمانی ساڵی١٩٠٨دامەزرابوون، بەتایبەتی(کۆمەڵەی تەعالی کوردستان) و کەسانی سەر بەبنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ لەلایەکی کەشەوە لە شاری سلێمانییەوە، پێش لە ناوچوونی یەکەم حکومەتی شێخ مەحمود و دوورخستنەوەی گەلاڵەنامەیەکی بۆ ئەو مەبەستە ئامادەکرد و بەهەردوو کەسایەتی کوردی ئەودەمەدا کە هەریەك لە ڕەشید زەکی کابان و سەید ئەحمەدی بەرزنجی بوون بە ڕێگای شامدا ناردە پاریس کەچی لە شام و شاری حەلەب ڕێگای چوونە پاریسیان نەدراو ئەم گەلاڵەنامەیەی دوایی و کوردانی باشوور نەگەیشتە شوێنی مەبەست.

پێش ئەوەی کارەکانی کۆنگرە دەس پێبکا. کۆبوونەوەیەکی دووقۆڵی بۆ داکۆکی کردن لە مافەکانی یەکتر لە نێوان(بۆغۆس نۆبار پاشا)ی سەرۆکی وەفدی ئەرمەنی و(شەریف پاشای خەندان)ی نوێنەری کورداندا بەسترا، تیایدا باس لەوە کرابوو کوردەکان پشتگیری لە سەربەخۆیی ئەرمەنەکان دەکەن و، ئەوانیش پشتگیریکەری سەربەخۆیی وڵاتی کوردانن. بەپێی ئەو گەڵاڵە نامەیەی کە شەریف پاشا پێشکەش بەکۆنگرەی ئاشتی کرد دواتر وای لە وڵاتانی هاوپەیمان کرد کە ناوی کورد و، مافەکانی کورد بخرێتە چوارچێوەی بنەما سەرەکییەکانی پەیماننامەی نێودەوڵەتی سیڤەری١٠ی ئابی١٩٢٠ەوە، هەر چەندە دوو وڵاتی گەورەو هاوپەیمانی وەك بەریتانیا و فەرەنسا لەو ڕێکەوتنامەیاندا کە لە(سان ریمۆ) ولە٢٤ی نیسانی ١٩٢٠دا واژۆیان کرد، فەرەنسا دەستی لە زۆر ئیمتیازی خۆی هەڵگرت لەو ناوچانەدا کە لە چوارچێوەی(ویلایەتی موسڵ)دا دەستی دەکەوت بۆ بەریتانیا، بەتایبەتی ئینتدابی ویلایەتی موسڵ یاوەکتر کوردستانی باشوور، بەڵام لە پەیماننامەی سیڤەری ١٩٢٠دا کە لە شوێنی کارگەیەکی کاشی دروست کردنی نزیك بە شاری پاریس بەسترا لە نێوان وڵاتانی هاوپەیمان و نوێنەرانی زۆربەی گەلان و تورکدا.

ئەم پەیماننامەیەش بۆ خۆی لە(١٣)بەش و(٤٣٣)برگە پێکهاتبوو گرنگترین بەشەکانی بەشی دووەم وسێیەمیەتی کە بەتەواوی بنەماکانیان سنووری وڵاتی تورکیاو ڕەوشی سیاسی یەکلایی دەکردەوە و، بەپێی برگەکانی(٦٢،٦٣،٦٤)ی کە دەکەونە بەشی سێیەمیەوە.

بەتەواوی دان بە پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ دادەنێ. بەشێوەیەکی ئەوتۆ برگەی(٦٤)ی ئەم پەیماننامەیە، ئەم لایەنەی ڕوونکردۆتەوە کە تیایدا هاتوە:(ئەگەر کوردانی، دانیشتوانی ئەوناوچانەی

بڕگەی(٦٢)دەسنیشانیان دەکا، کۆمەڵەی گەلانیان لە ماوەی ساڵێکدا پاش جێبەجێ کردنی ڕێکەوتنامەکە ئاگادارکردەوە، کە زۆربەی دانیشتوانی ئەو ناوچانە ئارەزوومەندن بۆ جیابوونەوە لە تورکیاو ئەگەر کۆمەڵەی گەلانیش بڕیاریدا کە ئەوانە شایستەی ئەو سەربەخۆییەن ئەوا داوا لە تورکیادەکا ئەوداوا کاریە جێبەجێ بکا و دەس لە هەموو مافێکی خۆی لەو ناوچانەدا هەڵگرێ. تورکیاش ئەوەی جێبەجێ کرد، ئەوکاتە وڵاتانی هاوپەیمان هیچ کۆسپ و تەگەرەیەك ناخەنە ڕێگای ئەو کوردانەشەوە کە لە ویلایەتی موسڵدان و بەپێی ویستی خۆیان دەیانەوێ پەیوەندی بەو دەوڵەتە کوردییەوە بکەن(د.خلیل علی مراد،... ئێران وترکیا،ص٢٣٤) کەچی لەگەڵ ئەوەشدا وڵاتانی هاوپەیمان زۆر بەڕاستی جەختیان لە سەرجێبەجێ ئەم پەیماننامەیە نەکردۆتەوە، بۆ یە هەر لەو ساڵەداو بەپێی ساغکردنەوەیەکی دکتۆر کەمال مەزهەر:(هەر یەك لە بەریتانیا، فەرەنساو ئیتالیا ڕێکەوتنامەیەکی سێ قۆڵیان بەست لە نێوانیاندا بۆ دابەشکردنی دەسەڵاتیان لە کوردستانی باکور) لەلایەکی دیکەشەوە ڕووسەکان بۆ پاڵپشتی تورکەکان لەوە دابوون کە چۆن پیلانێك بۆ تێکدانی بنەماکانی پەیماننامەی سیڤەر دابڕێژن وەك ئەوەی لە کاتێکەوە بزوتنەوەی کەمالی بە ڕێبەرایەتی مستەفا کەمال(١٨٨٢-١٩٣٨) دەستی پێکرد، ڕووسیای سۆڤیەتی داکۆکیکەرێکی گەورەی کەمالیەکان بوو، چ لەڕوخان و لە ناوبردنی دەوڵەتی ئەرمەنەکاندا ساڵی١٩٢٠، چ بۆ وەدەرنان و پاککردنەوەی شاری(سمیرنا)ی تورکیا لە یونانیەکان پاش ئەوەی سەدان هەزاری لێ کوشتن، ئەمەش لە کاتێکدا بوو، وڵاتەیەکگرتوەکانی ئەمەریکا، بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان لەلایەکەوە، کەوتنە پاڵپشتی دەوڵەتی تورك و لەلایەکی دیکەشەوە نەیانەویست ئیمپراتۆرێتێکی تری وەك عوسمانیەکان دروست بێتەوە، کە مەترسی هەبێ بۆ سەر بەرژەوەندی و، سیاسەتیان لە

ناوچەکەدا، وێرای ئەوەش هەنگاوێکی گەورە بوو بۆ لەبەریەك هەڵوەشانەوەی پەیماننامەی سیڤەر کە بنەماکانی، چارەنووسی گەلی کوردیان پێوەگرێ درابوو. جگە لەم ڕێکەوتنامەیەش لە١٢-١٨ی ئازاری ١٩٢١کۆنگرەیەکی تر، لە ژێرچاودێری بەریتانیاو بەسەرۆکایەتی (ونستۆن چەرچل)ی سەرۆکی وڵاتانی داگیرکراو(مستعمرات) لەقاهیرە بەسترا، لێرەدا سەرەڕای دەسنیشان کردنی شایەکی گونجاو بۆ عێراق یەکێك لە خاڵە سەرەکیەکانی ئەو دانیشتنە سەبارەت بەبەڕێوەبردنی ناوچە کوردنشینەکانی کوردستانی باشوور(عێراق)بوو، لەلایەن کورد خۆیەوە، بەڵام تورکان بە تایبەتی کەمال ئەتاتۆرك دوای ئەوەی ڕای زۆر لە وڵاتانیان بۆلای خۆیان ڕاکێش کردو، هاوپەیمانانیش، بەتەواوی ئەومیان بۆ ڕوون بووەوە. کەسامانێکی نەوتی زۆر دەکەوێتە ئەو هەرێم و ناوچانەوە کە پەیماننانەی(سیڤەر) دەیانگرێتەوە بۆیە کەوتنە ئەوەی لە بەڵێنەکانی خۆیان پاشگەز ببنەوە و، تەنانەت لەودانیشتنەی (کۆنگرەی لۆزان)ی یەکەمیشدا کە ئەتاتۆرك خۆی ئامادەی بوو لە ٢٥ی نیسانی١٩٢٢دا. ڕووسیای سۆڤیێتی و وڵاتەیەکگرتوەکان لەوانە بوون کەداکۆکییان لە تورکیادەکرد و، دوابەدوای ئەوان وڵاتانی تری هاوپەیمانیش لەوە بەدواوە تەنها ئیمتیازی نەوتیان مەبەست بوو. نەك جێبەجێ کردنی ئەو بەڵێنەی لە سیڤەردا بۆ کوردان ئیمزایان لەسەر کردبوو. سەرەڕای ئەوەش وڵاتێکی وەك بەریتانیا ڕێگای بۆ ئەوە خۆشکرد، عێراق نوێنەرێکی خۆی بە سەرۆکایەتی جەعفەر عەسکەری لەگەڵ تۆفیق سویدی داو، وەك چاودێر لەو کۆنگرەیەدا بەشداربن، بۆ ئەوەی لەوە ئاگاداربن کەچی ڕوودەدا، هەر چەندە بۆ ئەو مەبەستەش داوەتنەکرابوو. هەموو ئەم سیاسەتانەی وڵاتانی هاوپەیمان، ڕێگا خۆشکەرێکی سەرەکی بوون، بۆ ئەوەی وڵاتێکی وەك تورکیا لە کۆنگرەی لۆزانی دووەمدا کە لە٢٤ی تەموزی ١٩٢٣دا بەسترا، بە تەواوی دان بە سەربەخۆییدا بنرێ لە لایەن هاو پەیمانانەوە

و گەورەترین سەرکەوتنی سیاسی لەم کۆنگرەیەدا وەرگری، وەك ئەوەی بە رادەیەکی باش ئەوەی بۆ فەراهەم بکەن کە سەروەری (سیادە)ی بەسەر تراقیای ڕۆژهەلات، نۆ کەندەکان، ئەستەمبوڵ و نیمچە دورگەی گالیبولی، ئەزمیر، کیلیکیا، ویلایەتەکانی باشوری ڕۆژهەلات لە ئەنادۆڵ واتە کوردستانی باکور(اب نووسەر)، ئەدرنە و هەندێ لەو دورگە بچوکانەی کەدەکەونە دوری(٣)سێ میل لەکەنارەکانی ئاسیا بۆ تورکیا و دەسهەلگرتنی هێزی هاوپەیمانان لە ناوچەی نۆکەندەکان و ئەستەمبوڵ، سەرەڕای ئەو زەوی و زارانەی کەلەلایەن هێزەکانی بیانییەوە داگیرنەکرابوون بخرێتە ژێر دەسەلات و فەرمانڕەوایەتی تورکەوە لەگەڵ ئەوەشدا هاوپەیمانەکان ئەم شوێن و ناوچەو ئیمتیازانەیان بەشێوازێکی فراوان بەرکەوت:-

١-ولاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا چواریەکی لە نەوتی ویلایەتی موسڵ بەرکەوت، بەو بیانوەی یەکێك بووە لەولاتانی هاو پەیمان لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا.

٢-ولاتی عێراق بکەوێتە ژێر ئینتدابی بەریتانیاوە، پاش ئەوە لەلایەن(کۆمەڵەی گەلان) یشەوە بڕیاری لە سەردەدرێ، هاوکات ناوچەی ستراتیجی کەنداوی سوێس و سودانیشی خرایە ژێردەسەلاتەوە، سەرەڕای دەسکەوتێکی گەورە لە نەوتی ویلایەتی موسڵ.

٣-ولاتی فەرەنسا مافی ئینتدابی سوریا و لوبنانی بدرێتێ، جگەلەو دەسکەوتەی کە لەنەوتی ویلایەتی موسڵدا بەرێکەوت، چونکە بەپێی رێکەوتنامەی(سانریمۆ)ی ساڵی١٩٢٠دەستی لە مافی ئەوئینتدابەی ویلایەتی موسڵ هەلگرت بۆ بەریتانیا.

٤-هەموو دورگەکانی دودیکانیز کەدەکەونە ناو دەریای ئیجەوە و سەر بەولاتی یونانن بەر ولاتی ئیتالیا بکەوێ، وەك دەبینین بەو شێوەیە

کۆنگرەی دووەمی لوزانی ١٩٢٣هەموو مافێکی کورد، ئەرمەن و یونانی بەپێی پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتی پووچەڵ کردەوە و، لێرە بەدواوە ڕێگا بۆ ئەوە فەراهەم کرا، کە تورکیای کەمالی:(بەتەواوی سیاسەتی بەتورك کردن دژ بەهەموو ئەو نەتەوانە دەست پێبکا کە خرانە بۆتەی دەوڵەتی کەمالی تورکیەوە). سەرەڕای دوورخستنەوە و ڕاوەدوونانی هەموو ئەو کەسایەتیە نیشتمانپەروەرانەی لە هەوڵ و خەبات دابوون بۆ داکۆکیکردن لە مافی وڵات و گەلەکانیان پاش وەستانی جەنگی یەکەمی جیهانی.*

* ئەم بابەتە پێشتر لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە (١٩٢٣)ی ١٩٩٩/٨/١١ بڵاوکراوەتەوە.

باسی شەشەم

بابەتی مێژووی قوتابخانە سەرەتاییەکان بەزمانی کوردی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا.

بەگوێرەی ئەم بابەتە مێژوویانە و، لە قۆناغی سەرەتایی خوێندندا بەتایبەتی لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا. ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە هەر لەکاتی دامەزرانی یەکەم حکومەتی عێراقییەوە و دانانی شافەیسەڵی یەکەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بە فەرمانڕەوای عێراق لە١٩٢١/٨/٢٣دا و لەلایەن حکومەتی بەریتانییەوە. هەندێ گۆڕانکاری هاتۆتەکایەوە بەجۆرێ زۆر لە دانیشتوانی عێراق بەکورد و عەرەبی یەوە بەر شەپۆلی ئەم گۆڕانکاریە کەوتوون و لەگەڵ ڕەوت و تایبەتمەندیەکانیدا ڕۆیشتوون هەر چەندە دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە عیراقدا و لە سەردەمی پاشایەتی و بەتایبەتی لەکاتی دەسەڵاتی فەیسەڵی یەکەم بەدواوە، زیاتر بایەخ و ئامانجیان ئەوەبووە کە درێژە بە سیاسەت و مانەوەی خۆیان بدەن لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا بەگشتی وولاتی عێراق و کوردستان بە تایبەتی، هەر بۆیەش لە بواری ڕووناکبیری داو بەپلەی یەکەم بۆ بەرژەوەندی خۆیان بایەخیان پێداوەو لایەنە جۆربەجۆرەکانیان تاوتوێ کردوە. واتە هەر لەکاری ڕۆژنامەنووسیو بڵاوکردنەوەی چەندین

گۆڤارو ڕۆژنامــە بــە زمـانی عـەرەبی و کـوردی و هـەر لەلایـەن خۆشیانەوە تـا ڕادەیەك یارمەتی بڵاوکردنەوەیان دراوە تەنانەت هەندێکیان هەر بە خۆشیان کاروباری بەڕێوەبردنیان بەدەستەوە بوە و، زیاتر بۆ پیادەکردن و بەدیهێنانی مەرامی خۆیان بەکاریان هێناوە. هـەر چـەنده ئـەم گۆڤـار و ڕۆژنامانـە خـاڵی نەبوون لە بڵاوکردنەوەی بارودۆخی ڕووناکبیری و بڵاوکردنەوەی بابـەتی زۆر لە ڕووناکبیرانی عێراقی ئەوکاتە بە کـورد و عەرەبیـیەوە هـەر لـەدەرچوونی یەکـەم ڕۆژنامـەی عـێراقی کـە(الـزوراء)ی سـاڵی ١٨٦٩ی سـەردەمی مەدحـەت پاشـابووە، تادەگاتـە(پێشکەوتن)،(تێگەیشتنی ڕاسـتی) ودواتـر (دەنگـی گێتـی تـازە)ی کـاتی فەرمانڕەوایـەتی ئینگلیز، جا ئەمانـە وەکو وتم وەك نـاوەڕۆك هەرچەندە زۆر بابەتی دەوڵەمەند و بەکەڵکیان لە خۆیان گرتـووە، لـە هـەمان کاتیشـا زۆر لەمـەرام و ئامـانجی دەسـەڵاتدارانی ئینگلیزیـان لـە عـێراق و کوردستاندا هێناوەتـەدی و، بـۆ ئـەو سـەرو بـەندو ڕۆژگـارەش سـوود و بـەهای تایبـەت بـە خۆیـان هـەبووە بـۆ پیـادەکردنی سیاسـەتی دەسـەڵاتداران و زۆر کاروباری لاسەنگی بـۆ سـەنگ کردونەتـەوە. پێشم وابێ لێرەدا پێویست ناکا زۆر بەتان و پۆی بابەتێکی وادا بچم چونکـە ئـەو لایەن‌و بابەتانـەی کـە نـاوم بـردن هەریەکەو پێویستیان بەلێکۆڵینـەوەی سـەربەخۆ هەیـە. بـەڵام لـێرەدا دەمەوێ لەو بابەتە مێژووییانە بدوێم کە لە سەرەتاکانی سـەدەی بیستەمەوە لە قوتابخانەکان و قۆناغی سەرەتایی خوێنـدندا خوێنـدکاران بـەزمانی کوردی بڵاوکراونەتەوە، جا ڕەنگە هـەر هەمووشـیان نەگرێتـەوە[6] بـەڵام ئـەم بابەتانـە،

---

[6] دروس التاريخ

مترجم و مؤلف

مدیری مکتبی اول سليماني قفطانجي زادة صالح صدقي

لەبەر ئەوەی سودی تایبەتیان هەیە بۆ سەر ڕەوت و باری ڕووناکبیری کوردی و دەبنە بنەمایەکی سەرەکی بۆ خوێندنی بابەتی مێژوو لە قوتابخانەو خوێندگاکانی کوردستاندا. لە هەمان کاتیشدا جۆرێکە لە سیاسەتی دەسەڵاتدارانی عێراقی و ئینگلیز لە کوردستاندا بۆ هێور کردنەوەیان و پاڵپشتی کردنی حوکمی پاشایەتی کە هەر لە سەرەتای دەسەڵاتیانەوە بە پلەی یەکەم ئامانجی داگیرکەرانیان هێناوەتەدی و بەتەنگیەوەچوون هەر چەندە بۆ کارێکی وا، دەسەڵاتدارانی دوای ئەوان، لەوان کەمتریان نەکرد. تەنانەت لە سەردەمی حوکمڕانیەتی کۆماریشدا کە پێویست بە سەلماندن و هیچ بەڵگەیەك ناکا. بەهەرحاڵ وانەی(مێژوو) یاخود بڵێین بابەتی مێژوو لە قوتابخانەکانی کوردستاندا هەر هەمان ئەو بابەتانە بووە کە لە قوتابخانە عەرەبییەکاندا خوێندراوە. تەنها ئەوە نەبێ کە لەلایەن چەند ڕووناکبیرێکی ئەو کاتەی کوردەوە کراون بە کوردی کەچی بە ناوەرۆك بە هیچ جۆرێك باس لە نەتەوەی کورد و داب و نەریتو ڕەگەزو و مێژووی کورد ناکات. تەنها لەیەك دوو شوێندا نەبێ کە ئەمانەش زیاتر پابەندن بە باس کردنی(صلاح الدین)ی ئەیوبی یەوە لەم بارەیەشەوە لە مێژووی پۆلی دووەمدا و لە لاپەڕە(٥٠)یدا نووسراوە:(صلاح الدین کوردە اخری بوە بە قوماندانی لە شکری پادشای(موصلی) بۆ یاریدەی ئیسلام[٧] چوە شام و مصر)ەوە. هاوکات

مطبعة الفرات:بغداد سنة١٣٤٥هیجریة ، سنة١٩٢٦میلادیة-

[٧] دروس التایخ

ترجمە

سیدنوری بەرزنجەی مدیری

سید فتاحی بەرزنجەی رئیسی اول لة جیشی عراقیدا

لەلاپەڕە(٨٧)ی بابەتی مێژووی پۆلی چوارەمی سەرەتایشدا وێنەیەکی(صلاح الدین) دانراوە و لە خواری وێنەکەشەوە نووسراوە:"فخری ئیسلام و کورد صلاح الدین ایوبی) ئیتر ئاو بێنەو دەس بشۆ. بەڵام دڵخۆشکەری ئەم بابەتانە لەوەیاندا دەردەکەوێ کە زمانی کوردیش لە عێراقدا و، لەو دەمانەوە نەیانتوانیوە حەق و حیسابی بۆ نەکەن. دیارە ئەوەشیان زیاتر لە دوو تەوەری گرنگ یان سەرچاوەی گرنگەوە سەری هەڵداوە یەکەمیان: سەرهەڵدانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد لەبەشی کوردستانی باشووردا و دووەمیان: گەشەکردنی بەرچاوی ڕووناکبیریی کوردی کە لە هەنگاونان و گەشەکردنی بەردەوامدا بووە. وەکو وتم بەتایبەتی لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم و پاش جەنگی یەکەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)وە. کوردیش کەوتۆتە خەبات و سەرەڕای ئەو هەوڵ و کۆششەی کە ڕووناکبیرانی کوردی وەك: صالح سدقی زادە، سەید نوری بەرزنجەیی، ئەمین زەکی بەگ و مامۆستا تۆفیق وەهبی کردوویانە، ئەمەش بۆ خۆی وای کردوە کە زمانی کوردی شان بەشانی

مدرسە ی فضل وەخطیبی مزکەوتی احمدیة لە بغداد

لەسەر فەرمایشی وزارتی جلیلەی معارفی حکومتی عراقی بەموجبی پیش رەوی صنفی چوارەمین ریك خرا

چاپی یەکەمین

حقوقی اعادەی طبع محفوظە بو مؤلفە کان

هەر نسخە یك کە مور و یاامضایکی مؤلفە کانیپیوە نەبێ بەساختە ازمیرری

محمود حلمی

صاحبی کتیبخانەی عصریە لە بغداد داطلب اکری

چاپخانەی(فرات) لە چاپ درا

بغداد:١٣٤٧ھ ١٩٢٨م

زمانی عەرەبی لە عێراق و کوردستانی باشووردا گەشەبکاو قۆناغ و ڕەوتی خۆی ببڕێ هەرچەندە لەلایەن دەسەلآتداران و ئەوانەی کوردیان بەباوەکوشتەی خۆیان زانیبێ چەندین قۆرت و تەگەرەی هاتۆتە ڕێ. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمەیان ئەوە ناگەیەنێ کە بڵێین ڕەوتی ڕووناکبیریی کوردی وەستاوە و کۆششی بۆ نەکراوە. ئەوەتا هەر لە سەرەتای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی داو مامۆستا ساڵح سدقی زادە دەنووسێ:"ام کتیب تاریخە بو صنف دوم أولی ترتیب کراوە. موافق بە پروغرامیکە کە نظارت جلیل معارف دایناوە . لەسەر روشتی تازە بە أرەزوی خدمت بو مندل ملت امید أوە دەکەم کە أم چند پەرەیە لە ریز کتیبانیکا کە فائیدەیان هەیە بو خویندنەوەی شوینیکی ببن و بەخدمتی قبول بکری". هەر دوا بەدوای بابەتی مێژووی پۆلی دووەمی سەرەتایی و لە کتێبی پۆلی سێیەمدا کە هەرسێ ڕێکخەر و وەرگێڕی ڕووناکبیری ئەوکاتەی کورد. مامۆستایان سەعید سدقی کە لەوکاتەدا مامۆستا بوە لە سلێمانی و سەید نوری بەرزنجەیی کە ئەویشیان بەڕێوەبەری قوتابخانە(فضل) وئیمام و خەتیبی مزگەوتی ئەحمەدی بوە لە بەغدا و، سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئەمیش(رئیس أول) واتەپلەی (ڕائد)ی هەبووە لە ڕیزەکانی سوپای عێراقدا لە سەر بەرگی[8]

---

[8] درس تأریخ

ریك خەر ومترجم

سعید صدقی، سید نوری بەرزنجی، سید فتاح برزنجی

معلمی مکتبی اول مدیری مدرسەی فضل وخطیبی رئیس اول لة جیش عراقیدا

لەسلیمانی مزگەوتی احمدی

چاپی یەکەمین

حق لە چاپ دانەوەی عائدەبەریك خەرەکان

كتێبی(دروس التأريخ بە لغتی كوردی) نووسیویانە:"حق لە چاپدانەوەی عائدە بەریك خەرەكان. هەر نسخەیەكی مۆری وزارەتی معارفی پێوەنەبی ساختەیە" نرخەكەشی وەكو لە سەری نووسراوە لەو كاتەدا بە(٦)شەش عانە بوەو لە ساڵی١٣٤٨ای كۆچی لە چاپخانەی(نەجاح) چاپكراوە. كە هاوكاتە لەگەڵ ساڵی(١٩٣٠)ی زایینیدا.

جگە لەوانە لە كاری بڵاوكردنەوە و لەچاپدانی كتێبی مێژووی پۆلی چوارەمدا بە تەواوی جیّ دەستی مێژوونووسی گەورەی كورد ئەمین زەكی دیارە كە لەو كاتەدا وەزیری(اشغال)بووە. هەر وەك وەرگێڕەرانی كتێبەكە خۆیان سوپاسنامەیەكیان بۆ جەنابی ئەمین زەكی نووسیوەو تیایدا وتویانە:"جنابی سەروەری ملتی كوردان وزیری اشغال و معارفی پیشو حزرتی مجمد أمین زكی بەگ. أم كتیبی تاریخی اسلامە بەقلم رادانی معالیتەوە شەوق درابو. خودای عزوجل لە هەموایش و كاریكی خیردا موفق تان بكا. دائما پایە بەرزبی بو ترقی علم و معارف سعی وتی كوشینتان موجبی افتخاری گەورە و بچوك مانە".

لەخواریشەوە هەردوو ڕوناكبیر سەیدنوری بەرزنجەیی و سەید فەتاحی بەرزنجەیی ئیمزایان كردووە. ئەم كتێبەش لە ساڵی ١٣٤٧ای كۆچی بەرامبەر بە ساڵی١٩٢٨ای زایینی لە چاپخانەی(الفرات)ی بەغدا لە چاپدراوە. بەزۆری ناوەڕۆكی ئەم كتێبە مێژوویانە كە ناوم بردن باس لە دەوڵەتی ئیسلامی و

هەر نسخەییكی مور وزارتی معارف پیوەنەبی ساختەیە

(بغداد)

لە چاپ خانەی نجاح لە چاپ دراوە

١٣٤٨هـ-١٩٣٠م

ئەو ناوچانە دەکەن لە کاتی فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بەرەوی تایبەت بە خۆیان هەبوە دوایی باس لە ڕۆڵی بەشێکی زۆر لە پێشەوایانی ئیسلام دەکا لە ڕێگای ئەو برەوپێدان و گەشە کردنەدا و هەروەها گەیاندنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بۆ ناوچە جۆربەجۆرەکانی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا و هاتنی زۆر لەوانەی کە بەربەرەکانی حوکمی ئیسلامیان کردوە. وەك هێزی مەغۆل، بویهیەکان و سەلجوقیەکان و بەربەرەکانی کردنیان بۆ لەناوبردنی دەوڵەتی عەباسی لە ساڵی ٦٥٦ی کۆچی بەرامبەر١٢٥٨ی زایینی. پاشان هەردوو ڕێکخەر و وەرگێڕ ئەم چەند دێڕەیان بۆ خوێنەران و خوێندکاران ڕوون کردۆتەوە کە لە بەشێکیدا نووسیویانە:(بەعنایەتی خوداوەندی هەمو کون و کائنات و بە امدادی روحانیەتی حضرتی پی غەمبەری أخر زەمان محمد المصطفی(صلی اللة علیە وسلم) کتابی تاریخی اسلام بەزمانی کوردی ڕێکخرا بە موجبی پیش رەوی وەزارەتی جلیلەی معارف بو قوتابی صنفی چوارەمینی مدرسەی ابتدائی تخصیص کرا گەلی مباحثی بەکەلکی تیا هەیە کردەوەی خلفا و پادشاهان و پیاوماقولی بدایتی اسلامەمان پیشان دا. بو هەمەوو موسلمانیکی کورد لە فائدە خالی نیە. لەگەڵ ئەمەشدا أم کردەومیەمان بی قصورنیە. انشا عاللە لە استقبالدا لە طرف کورانی سنوری وطنمان گەلی کردەوە و کتیبی نایاب و لەمەچاك و باش دەبی موجبی استفادەی گەورە و بچوك وە أم دو عبدی عاجزە مسرور و خوش حال دەبن. جنابی حق همو وقتی علم و معارف پەروەران موفق وە پایە داربکا.

*ئەم نووسینە پێشتر لە گۆڤاری (کازیوە) ژمارە (٦) ساڵی ١٩٩٤دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی حەوتەم

هەمزە عەبدوڵڵا
لەنێوان ژیانی پەناهەندەیی و هەڵوێستی سەید ئەحمەدی خانەقادا

دیاری کوردستان وەك گۆڤارێ یا هەفتەنامەیەکی بڵاوکراوە یەکەم ژمارەی ڕۆژی چوارشەممە ١١ی مارتی ساڵی١٩٢٥و دوا ژمارەی کە ژمارە(١٦)شازدەیەتی لە ١١ی مایسی١٩٢٦و ڕۆژی سێ شەممە لە شاری بەغدا بەهەر سێ زمانی(کوردی، عەرەبی و تورکی) بڵاوکراوەتەوە. خاوەنی ئیمتیازی ساڵح زەکی ساحێبقڕان (١٨٨٦-١٩٤٤) زادە و بەڕێوەبەری ئیدارەشی ڕەشید شەوقی بووە. بەڵام پێ دەچێ تا ڕۆژی داخستن و وەستانی گۆڤارەکە نەیانتوانیوە لەکاتی خۆیدا و هەفتانە بڵاوبکرێتەوە(بڕوانە، کاروان، ژمارە، ١١٠ اب نووسەر). وەك دەبینی لە ژمارە (٥)یدا کە ڕۆژی سێ شەممە١٢ی مایسی١٩٢٥ بڵاوکراوەتەوە. لە هەردووبەشی(عەرەبی و تورکی)یەکەیدا. هەواڵێك سەبارەت بە کە سایەتی و پیاوی ناسراوی شاری کەرکوك سەید ئەحمەدی خانەقا(١٨٦٨-١٩٥٢)بڵاوکراوەتەوە. بەوەشدا وادەردەکەوێت لە لایەن حکومەتی پاشایەتی عێراقەوە و لەسەر هەڵوێستی سیاسی و داکۆکی کردن لە مافی گەلەکەی لە شاری کەرکوك، لە مانگی مارتی ساڵی ١٩٢٣ەوە،

دورخراوەتــەوە بــۆ شــاری بەســرەی باشــووری عــێراق، وەك لەبەشــی توركی(توركجه قسمی) وتەنانـەت بەشە عەرەبی‌یەكـەی گۆڤارەكـەو هـەمان ژمـارە(٥)یـدا وای نووسـیوە:(ســەید ئەحمــەدی خانــەقا ســەركردەیەكی بەناوبانگی كوردە، لەلایەن حكومەتەوە فەرمانی ئەوەی بە سەرادراوە، كە بـۆ مـاوەی دووسـاڵ و نیـو لـە شـاری بـەغدا و بەسـرە بمێنێتـەوە و لـەم دواییەشـدا و پـاش ئـەوەی حكومـەتی خـاوەن شـكۆ ڕێگـەی پێـدا لـە ٦ی مایسی١٩٢٥ دا گەڕایەوە بۆ شـاری كـەركوك) هـەواڵی دورخستنەوەیەكی لـەم بابەتەش هەر چەندە فەرمانڕەوایانی عێراق مەسەلەی تورك خوایان دابـوە پاڵی بەڵام زیاتر لەسەر ئەو هەڵوێستەی بوو كـە پاڵپشتی‌یەكی گـەورەی لـە كورد و خەباتی كوردایەتی دەكرد كە لە سەرەتاكانی سەدەی بیستـەمەوە تـا ڕۆژی كۆچكردنی لە٣٠ی‌ئابی ١٩٥٢دا ئەوەش بۆ خۆی لە كوردستانی باشوور لـە شۆڕشـەكانی مـەحمودەوە سـەرچاوەیان دەگـرت. بـەجۆرێ هەڵوێسـتێكی لەموای لە حكومەتی شافەیسەڵ(١٨٨٥-١٩٣٣)و بەریتانیا كرد كە لە ١ی مـارتی سـاڵی١٩٢٣ەوە ئـەو كـە سایەتیە ناسراوەی كـورد بەفرۆكەیـەكی تایبـەت لـە شاری بەسرە. دوابەدوای ساڵ ونیوێك دەستبەسەری دوای گەڕانــەوەی شێخ مەحمودی ئەمر لە(دورگەی ئەنداماان)ەوە بۆ بـەغدا وپاشان بـۆ كوردستان ئەمیشیان هێناوە تەوە بەغدا و لێرەش بۆ ماوەی ساڵێك خستوویانەتە ژێـر چاودێرییەوە و ئەو جا ڕێگەیان داوە بگەڕێتەوە شاری كەركوك بەڵام لێرەدا ناكرێ ئێمە تەنها وەك كـە سایەتیەكی سیاسی باس لـە سـەید ئەحمـەدی خانەقا بكەین، بەڵكو وەك ئەوەی لە بنەماڵەیەكی ئایینی و لەساڵی(١٢٩٠)ی كۆچی بەرامبەر بە ١٨٦٨ی زایینی هاتۆتە دنیـاوە بەرەسـەن دەگەڕێتـەوە بـۆ شـێخ سـەمەدی باپـیرەی سـاداتی بەرزنجـەو، سـەید حوسـەین ئەفـەندی خانـەقای باوكیشی كـەلای هـەموان بـە زانـا وشـارەزایەكی ناسـراوی بـواری

زانست و ئەدەب شۆرەت وناوبانگی ڕۆیشتوە، کوڕی شێخ ئەحمەدی سەرگەڵوی بە ناوبانگەو، خاوەنی شۆرەت و مەقامێکی تایبەت بەخۆی بووە. بۆخزمەت کردنی زانست و کردنەوەی ناوەندی زانستی و ئایینی لە وڵاتی کوردستاندا بەڕادەیە خانەقاکەیان بووە بە ناوەندێك کەلەهەموو سەردەمێکدا دەیان پیاوی ئایینی و سیاسی و خاوەن قەڵەمی بە برشتی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوە و جگەلەوەش شوێنێکی گرنگ بووە، بۆ حەوانەوە و پاراستنیان لە هەر مەترسی و فشارێك کە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە کرابێتە سەریان بەهۆی جیاوازی بۆ چوون و داکۆکی کردنیان لەهەر بوارێك کە بە حەق و شایستەیان زانیبێ وەك مامۆستا هەمزە عەبدوڵڵا (١٩١٥-١٩٩٨) کە لەودەمانەدا وەزیری ناوخۆی عێراق(مستەفا عومەری) بڕیاری لەسەرئەودا. کە ڕەگەزنامەی عێراقی لێ بسەنرێتەوە و لە وڵاتی عێراق بکرێتەدەرەوە. بەوەی کە کەسایەتیەکی عێراقی نییە. لە ڕێگای شێخ مەحمودی نەمرەوە کە لەودەمانەدا لە بەغدا لە ژێر چاودێریدابوو. بەهۆی هەوڵدانێکی ئەوەوە کەسایەتیەکی وەك سەید عەبدوڵڵای برازای سەید ئەحمەدی خانەقای کەرکوك هەوڵی بۆدا کە لە گوندی(ئەلبوسەباح) لای ڕەفعەت بەگی داوێ کە نزیك بوو لە شاری کەرکوکەوە بیشارێتەوە و پاش ئەو بیگوازێتەوە خانەقای سەید ئەحمەدی خانەقاو بەناوی خواستراوی(مەلا برایم) ەوە بۆ ماوەی ساڵێك لەوێ بمێنێتەوە لە ساڵی١٩٤٠بەدواوە و کەلەوێش ئاشکرابوو دووبارە گوێزایانەوە بۆ گوندی(گۆپتەپە)ی ئاغجەلەرو بۆ ماڵی شێخ عەبدوڵڵای باوکی شەهید عەلی عەسکەری بەڕادەیە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی عەسکەری بەڕادەیە کاتی بەرپابوونی شۆڕشەکەی ڕەشید عالی گەیلانی کە لە مایسی١٩٤١ ڕوویدا لەوێ مایەوە و هەر لەوکاتەشدا دەرفەتێك بۆ شێخ

مەحمودی نەمر هەڵکەوت کە بتوانێ لە بەغداوە هەڵبێ و لە ناوچەی گەرمیان و دەوربەری شاری کفرییەوە خۆی بگەیەنێتەوە کوردستان و ماموستا هەمزەعەبدوڵلاش هەر لەو سەروبەندەداو لەکاتی بەرپابوونی ئەوشۆڕش و ڕاپەڕینەی ڕەشید عالی گەیلانیدا توانی بۆ جارێکیدی بچێتەوە شاری کەرکوك و لە ماڵی سەید ئەحمەدی خانەقادا بمێنێتەوە واتە تائەو کاتەی لە ساڵی١٩٤٣بەدواوە ڕێگەی بۆ فەراهەم و مەیسەربووبێ کە خۆی بگەیەنێتە شاری مەهاباد لە کوردستانی ڕۆژهەڵات.[٩]

---

[٩] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٤٠)ی ١٩٩٩/٩/٥دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی هەشتەم

هەڵبژاردنی پەرلەمانی عێراق و ڕاپەڕینی بەردەرگای سەرای ١٩٣٠

لەو کاتەوەی کۆنگرەی قاهیرە لە١٢-١٨ئازاری١٩٢١ بەسترا. حکومەتی بەریتانیا لەودانیشتنەدا بڕیاری لەسەر ئەوەدا فەیسەڵیە کەم(١٨٨٥-١٩٣٣) بکاتە شای عێراق و ئەم بڕیارەی بەتەواوی لە(٢٣ی ئابی١٩٢١)ەوە هێنایەدی دوا بەدوای ئەوەش یەکەم حکومەتی عێرا ق بە سەرۆکایەتی عەبدولڕەحمان نەقیب(گەیلانی) پێك هێنرا و، بەپێی ئەوە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا کەوتنە ئەوەی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ چەند ڕێکەوتنامەیەکی ڕەسمی لەگەڵ ئەم حکومەتەدا مۆر(واژۆ) بکەن. هەر چەندە بەریتانیا بەپێی سیستەمی(ئینتداب) کە(کۆمەڵەی گەلان) وەك ڕێکخراوێکی جیهانی ئەو کاتە دانی پیادا نابوو. وڵاتی عێراقی کەوتبوە ژێر دەسەڵاتەوە بەڵام هەر لە ساڵی(١٩٢٢)ەوە بۆ ٣٠حوزەیرانی١٩٣٠و لەو ماوەیەدا چەند ڕێکەوتننامەیەکی یەك لەدواییەکی تیا گەڵاڵەبوو. لەنێوان عێراق و بەریتانیادا بەجۆرێ بنەماکانیان زیاتر بەرژەوەندیەکانی بەریتانیا و مانەوەی سەربازی و سیاسەتی بەریتانی لە عێراق و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕستدا فەراهەم دەکرد، سەرەڕای کە کردنەوەی ئەو نارەزاییانەی گەلانی بەریتانیا کە بەدەس فراوانخوازیانەوە بەردەوام لە گۆڕێدابوو. ئەمەی دوایشیان

واتـە(٣٠حوزەيرانـى١٩٣٠) بـۆ مـاوەى چارەكـە سـەدەيەكى تـەواو جـەختى لەسەرمانەوەى بەريتانيا دەكرد لە عێراقدا، بەمەرجێك حكومەتى عێراقيش پشتگيرى لەو بەردەوامى و مانەوەى بكات. ئەمەش نارەزايى يەكى گەورەى لە ناو گەلانى عێراق و بە كوردستانى پێكەوە گرێ دراويشەوە دروست كرد. كەواژۆ كردنى رێكەوتنامەيەكى لەو بابەتە جۆرێكە لە داگيركردن و بە ستنەوەى عێراق بە سياسەتى داگيركارى بەريتانياوە. هاوكات ئەو رێكەوتنامەيە لەو(١١)يازدە بەندەيدا كە لەنێوان نورى سەعيدى سەرەك وەزيرانى عێراق و(هەمفرێزەر)ى نوێنەرى بالاى بەريتانى لە عێراق و لە(لەندەن) واژۆ كرا. تيايدا بە هيچ جۆرێك باس لە كورد و مافى نەتەوايەتى گەلى كورد نەكرا، لە كاتێكدا بەريتانيا خۆى پێشتر ئەو بەڵێنەى دابوو كە ئيدارە و دەسەلاتێكى كوردى لە ناوچە كوردنشينەكانى كوردستانى عێراقدا پێك بهێنرێ لەگەڵ ئەوەشدا هەموو دەزگاكانى(كاديرانى كورد) و لەلايەن كورد خۆيەوە بەڕێوەببرێ، جێبەجێ نەكردنى بەڵێنێكى ئەو تۆش واى كرد كە دانيشتوانى ناوچە كوردنشينەكان بەرامبەر بەرێكەوتنامەكە نارەزايى خۆيان دەربڕن سەرەڕاى بەرزكردنەوەى چەند گەلالە نامەو داواكارى و نارەزايى بۆ(كۆمەڵەى گەلان) و نوێنەرى بالاى بەريتانى لە عێراق ئەوە بوو ئەنجومەنى وەزيرانى عێراق دوابە دواى ئەمەو، بۆ هێور كردنەوەى رقى دانيشتوان لە(٥)ى ئابى ١٩٣٠ەوە بڕياريدا وەفدێك بنێرێتە ناوچە كوردنشينەكان بەمەبەستى دانانى پلانێك بۆ مەسەلەى هەڵبژاردنى(پەرلەمانى عێراق) كە دەبوو بنەماكانى رێكەوتنامەى١٩٣٠(عێراقى -بەريتانى) بخرێتە بەردەم ئەندامانييەوە بۆ بڕوا پێدان(مصادقە) و لەلايەن نوێنەرانى گەلەوە رەوايەتى تەواوى پێ ببەخشرێ، دواى ئەمەش جەعفەر عەسكەرى وەك وەكيلى سەرۆك وەزيرانى

عێراق و، وەزیری ناووخۆو دادوەری کە(جەمیل مەدفەعی) و (جەمال بابان) بوون لەگەڵ(مێجەر یانگ)ی وەکیلی نوێنەر(مندوب)ی باڵای بەریتانی لە عیراق سەردانی شارەکانی کوردستانیان کرد هەر یەکەو وتارێکیان لەبارەی ڕێکەوتنامەکەو چۆنێتی واژۆکردنیەوە بۆدانیشتوان خوێندەوە بەڵام ئەمە لە شارێکی وەك سلێمانی و لە ٩ی ئابی١٩٣٠دا بە ئەوپەڕی توندییەوە لەلایەن دنیشتوانەوە کە لە بەردەرگای سەرای شاردا کۆبوونەوە بەرپەرچ درایەوە لە کاتێکیشدا مانگی ئەیلولی١٩٣٠نزیك بووەوە، حکومەتی عێراق بڕیاری لەسەر ئەوە دابوو کە دەبێ ڕۆژی ٦ی ئەیلولی ئەوساڵە پرۆسەی هەڵبژاردنەکانی پەرلەمانی عێراقی تەواوی جێبەجێ بکرێ بۆ ئەو مەبەستەش کەوتە ڕەنگ ڕێژکردن و، زەمینە خۆشکردن بۆ ئەوەی لە کاتی خۆیدا پرۆسەکە یەکلایی بکرێتەوە لەم ماوەیەشدا کەسایەتیەکی وەك شێخ مەحمود لە گوندی(پیران)ەوە زۆر بە وردیەوە لە تەواوی بارودۆخەکەی ئەڕوانی، چونکە بەپێی ئەوڕێکەوتنامەیەی کە لە١٩ای کانوونی دووەمی ١٩٢٧دا لەگەڵ حکومەتی عێراقدا واژۆی کردبوو نەدەبوو جارێکی دی دەستبداتەوە شۆڕشکردن، لە هەمانکاتا پیاوانی ناسراوو کەسایەتی بەڕووناکبیرودیارەکانی شاری سلێمانی و، تەنانەت بەشێکی گەورەی دانیشتوانی شار بڕیاریان لەسەر ئەوەدابوو بەهیچ جۆرێك بەشداری پرۆسەی هەڵبژاردنە کە نەکەن هەر چەندە کاربەدەستان خەڵکیان ئاگادارکردبووەوە لە چۆنێتی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردن و، بەشداربوون، سەرەڕای کۆنترۆڵکردنی سەراو دەوروبەری بەهێزی سەربازی بۆ ئەوەی هیچ پێکدادان و ڕووبەڕووبوونەوەیەکی چاوەڕوان کراو لەلایەن ئەوانەی کە لە بەردەم سەرای سلێمانی کۆبوونەوە و هێزەکانی دەوڵەتداڕوونەدات، کەچی ڕقی پۆڵاین و نیشتمان پەروەری جەماوەری سلێمانی بەتەواوی ئەو گۆمە مەنگەی شەڵەقان و تەقەدروست

بوو، بەجۆرێکی ئەوتۆ وای لەکاربەدەستان کرد کە هێزی زیاتر بەهەموو جۆرە چەکێکەوە بگەیەننە شوێنی ڕووداوەکەو زیاتر کەوتنە کوشتاری خەڵك، لە ئەنجامی ئەوکارە ناڕەوایەشدا کەدەسەڵاتدارانی عێراق، بەرامبەر بە دانیشتوانی سلێمانی و جەماوەری ڕاپەڕیووی ئەوشارە بەکاریان هێناو بەگوێرەی تۆمارکردنی هەندێ لە سەرچاوەمێژووییەکان. زیاد لە (٢٥)بیست و پێنج کەس شەهیدبوون و(٣٥) سی وپێنج کەس بە برینداری بەرکەوتن، سەرەڕای دەسگیرکردنی نزیکەی(٣٠٠)کەس کە زۆریان لە کەسانی ڕووناکبیرو ناسراوی شاربوون. سەرەڕای کوژران و برینداربوونی ژمارەیەك لەو هێزانەی حکومەت کە لەو ڕۆژەدا بۆ قڕکردنی خەڵك کۆی کردبوونەوە ئەوانەشی کە شەهیدبوون لەم ڕاپەڕینە جەماوەرییەی ئەیلولدا بەزۆری بریتی بوون لەکەسانی وەك:(حەمەفالە ئاغا، عەزیزی کورتان دروو، حەمەچاوشین، مەحمەدی خولە، عەول مەحمەدی چاپچی کەبە(عەولەسیس ناسرابوو)، ئەحەڕەشەی حەسەنی دەروێشی شیرگەڕ، عەلی سیوجگەر فرۆش، عەزیز پینەچی، مستەفا فەتاحی کوڕی حاجی ئەحمەدی کەریم ئاغا...) بەجۆرێ هەر ئەو تاوان و سیاسەتەی حکومەتی عێراق و بەریتانیابوو کە ئەم ڕۆژەی لە ناو دانیشتوانی شاری سلێمانی و کوردستاندا بەڕۆژی ڕەشی٦ی ئەیلول ناوزەدبکرێ و ئەوانەشی کە بەبۆنەی ئەم ڕاپەڕینەوە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە دەسگیرکران بەزۆری کەسایەتیە ناسراوەکانی وەك:(شێخ قادری برای شێخ مەحمودی حەفید، حەمە صالح بەگی عەلی بەگ، عەزمی بەگی بابان، ئەورەحمان ئاغای ئەحمەد پاشا، عیزەت بەگی کوڕی وەسمان پاشای جاف، حەمە ئاغای کوڕی عەبدول ڕەحمان ئاغا، شێخ مەحەمەد گوڵانی، مەجید ئەفەندی کانی ئاسکان، فایەق بەگ، میرزا تۆفیقی قەزاز، فایەق بێکەسی شاعیر، ڕەمزی فەتاح، مستەفا مەولود لە هەندێ شوێنیشدا

ناوی ڕەفیق حیلمی بە ناوبانگ دێت. سەرەڕای کۆمەڵێك کەسایەتی تر کە ئەمانەش بۆ خۆیان بوونە ڕووداو کارەساتێکی خوێناوی وا کەدەیان شیعرو پەخشان و نووسینی دانسقەی لەلایەن شاعیران و ڕووناکبیرانی وەك:(بێکەس، ئەحمەد حەمدی ساحێبقران، پیرەمێرد، ئەخۆڵ و دواتریش گۆران)ەوە لەسەر تۆماربکرێ و، هەمووشیان بە هەستی نیشتمان پەروەری و کوردایەتی خۆیانەوە تەعبیریان لەو ڕۆژەو لەو کارەساتە خوێناوی یە کردووە وەك دەبینی ڕەنگدانەوەی کارەساتەکەش بە شێوەیەکی وا کاربەدەستان و دەسەڵاتدارانی ترساندووە کەوا لە وەزیری ناوخۆی عێراق(جەمیل مەدفەعی) بکا. نووسراوێکی ڕەسمی لە١٠ی ئەیلولی ١٩٣٠ و بە ژمارە(٢٩٨٠) بۆ شێخ مەحمودی ڕابەری شۆڕشی ڕزگاری خوازی کورد بەرزبکاتەوە و، ئەوەی بۆ ڕوون بکاتەوە کە ئەم کارەساتە نابێ واتان لێ بکا کە جارێکی تر دەس بدەنەوە شۆڕشکردن و ببێتە هۆی هەڵوەشانەوەی ڕێکەوتنامەی ١٩٢٧ی نێوانمان کەچی ئەم داواکاری و نووسراوە هیچ کارتێکردنێکی ئەوتۆی لای شێخ مەحمود نەهێشتەوە و شێرگیرانەتر کەوتە ئەوەی دووبارە پەیوەندی بکابە هەموو ئەوانەی پێشتر لە دەوری شۆڕشەکەی کۆبوونەوە هەر چەندە حکومەتی عێراق هەڵبژاردنەکەی بۆ ماوەی یەك هەفتە دواخست و دواتر ئەندامانی(سلێمانی) توانیان لەگەڵ ئەندامانی تری شارەکانی وەك کەرکوك، هەولێر و مووسڵ و لەیەکی تشرینی دووەمی١٩٣٠ لە ئاهەنگی کردنەوەی ئەنجومەندا بەشداربن لەگەڵ ئەوەشدا نارەزایەکانی گەلی کورد سەبارەت بە(٦)ی ئەیلولی سلێمانی هەر ئەوەندەنەبووە تەنها کار لە کەسایەتیەکی وەك شێخ مەحمود بکا بۆ خۆ ئامادەکردن و دووبارە دەسپێ کردنەوەی شۆڕش بەڵکو ڕووداوێکی لەو بابەتە وای لە ئەفسەرانی کوردی ناو سوپای عێراقی کرد ڕیزەکانی سوپا بەجێ بێڵن و خۆیان بگەیەننەوە ناوچە کوردنشینەکان

و، پەیوەندی بکەن بە شۆڕشەوە، وەك ئەوەی لەو کاتەدا وەزارەتی بەرگری عێراق نووسراوێکی بۆ وەزیری ناوخۆ بەرز کردەوە بە ژمارە(٢٠٠٦)ی ١١ی ئەیلولی ١٩٣٠تیایدا هاتووە:(ئەو سێ ئەفسەرەی کە لە خوارەوە ناویان هاتووە بێ ڕێگەدانیان یەکە(وەحدە)کانی خۆیانیان جێ هێشتوە ئەفسەرەکانیش بریتی بوون لەم سێ کەسایەتیە ناسراوانەی وەك:(سەرۆکی یەکەم مەحمود جەودەت، مولازمی یەکەم حەمید جەودەت وموڵازمی دووەم کامیل حەسەن) و، لە نووسراوەکەی وەزارەتی بەرگری عێراقدا وای ڕوون کردۆتەوە کە گوایە ئەمانە لە(٧-٨) ئەیلولەوە لەگەڵ کەسێکی تردا بەرەوناوچە کوردنشینەکان ڕۆیشتوون هەر بۆیە وەزارەتی بەرگری دەسەڵاتی سەربازی لێیان ئاگادارکردۆتەوە کە دەسگیریان بکەن لەم کاتەش بەدواوە بووە شێخ مەحمود توانیویەتی بەهێزێکی گەورەوە ناوچەی پێنجوێن و دەوروبەری ئازاد بکا و بۆ جارێکی تر دەسبداتەوە شۆڕشکردن بۆ ڕزگار کردنەوەی هەموو ناوچەکانی تری کوردستان و بە ڕادەیەك ئەم جۆشدانی ئاگری شۆڕش و پەرج دانەوەی درێژەی هەبووە تا ئەوکاتەی بە تەواوی توانیویەتی هێزەکانی خۆی بگەیەنێتەوە ناوچەی گەرمیان و تەنانەت یەکێ: لە مەبەستە سەرەکی یەکانی شێخ مەحمود لەم شۆڕشەیدا ئەوەبوو کە هەوڵی ڕزگارکردنی شاری کەرکوك بدا وەك ئەوەی لەو دەوروبەرەدا و لە سەرەتاکانی مانگی نیسانی١٩٣١دا توانی(شەڕی ئاوباریك)ی بە ناو بانگ دژی دەسەڵاتدارانی عێراق و حکومەتی بەریتانیای هاوکاری بەرپابکا.[١٠]

---

[١٠] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(١٩٤١)ی، ڕۆژی دووشەممە ٦/ئەیلولی١٩٩٩دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆیەم

ڕۆژنامە نووسی کوردی
لەنێوان بنەماڵەی(بەدرخانی) و (موکریانی) دا

بێگومان دەرچوونی یەکەم ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بە ڕووداوێکی گرنگ دادەنرێ لە مێژووی نەتەوایەتی کورد و مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا. ئەمە لە کاتێکدا وپێش ساڵی ١٨٩٨ ڕووناکبیرانی کورد هەوڵی ئەومیان دابووکە ڕۆژنامەیەك بەزمانی کوردی بلاوبکەنەوە بەلام فەرما نڕەوایانی دەوڵەتی عوسمانی ئەوپەڕی فۆرتی گەورە و، کۆسپی گەورەیان بۆ دروست کردوون لە ڕێگای بلاوبوونەوەیدا ئەمەش نەك تەنها بۆ کورد بەڵکو بەشێکی زۆری ئەو نەتەوانەشی گرتبوەوە کە لە ژێرسایە و دەسەلاتی ئەواندابوون هەر چەندە نەتەوەکانی دی لەم لایەنەوە پێش ئێمەی کورد کەوتوون چونکە بارودۆخی سەرکوت کردن و قات و قڕی لە ناو ئەواندا و لە ڕووی ئەواندا تاڕادەیەك ئەهوەنتربووە. هەر ئەمەش وای کردبوو کە گەلانی دیکەو نەتەوەکانی تر لەڕووی بەدەس هێنان و بلاوکردنەوەی ڕۆژنامەوە دەستی خۆیان بخەنەپێش و هاوکات بە زمانی زگماکی خۆیان بلاوی بکەنەوە. ئەمە وێڕای ئەوەی کە زۆر لەمێژوونووسان و ڕووناکبیران گەواهی ئەوەن کە دەسەلاتدارانی عوسمانی بە

تایبەتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم بە ئەو پەڕی زۆردارییەوە لە رووی پێشکەوتن وباری ڕووناکبیری خەڵکا ئەوەستا بەزۆری ئەمەشیان لەبەرئەوە بووە نەك نەتەوەکانی ژێردەسەلاتی ئیمپراتۆریەتە ڕزیوەکەیئاستی ڕۆشنبیری و وشیاریان بەرزبێتەوە وکاربکاتە سەر دەسەلاتداریەکەی و، لە ناوچوونی هەر لەو سەروبەندەشەوە کە دەسەلاتی ئینگلیزەکان لەولاتی میسردا پەرەی سەند و ولاتی میسری ئەوکاتەش بۆ خۆی لە ژێر فەرمانڕوایەتی عوسمانی دابوو ئەم هاتنەی ئینگلیز بۆ ناوچەکانی ژێردەسەلاتی عوسمانی و، ناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست وای کرد دەسەلاتی سوڵتانی عوسمانی لە ولاتی میسردا بێتە کزی و زەمینەش بۆ ئەوە خۆش ببێ کە چالاکی ئەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانەی کە دژی بەسوڵتانی عوسمانی و(پیاوە نەخۆشەکە) واتە دەوڵەتی عوسمانی هاتبوونە کایەوە گەشەکردنی زیاتر بەخۆوەببینن، چونکە هەر لە سالانی ١٨٨٢-١٨٨٣بەدواوە دەسەلاتی سوڵتان لەولاتی میسردا تەنها بەناوبوو بەلام وەك دەسەلات و فەرمانڕەوایەتی ئەو پەڕی لە کەنارگیری و لاوازیوون دابوو بەجۆرێ دوای تێپەڕبوونی ئەو بارودۆخە بە چەند ساڵێك تاڕادەیەك هەلێکی لەبار بۆ ڕووناکبیرانی کورد هاتە کایەوە بۆ ئەوەی قاهیرەی پایتەختی میسر بکەنە ناوەند و شوێنێکی دیار بۆ چالاکی وبلاوکردنەوەی ڕۆژنامە بە زمانی کوردی بەتایبەتی لەلایەن بنەماڵەی بەدرخانی بەناوبانگ و، کە سایەتیەکی وەك میقداد مەدحەد بەدرخان پاشاوە کەتوانی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی لە ٢٢ی نیسانی ساڵی١٨٩٨ بەناوی (کوردستان)ەوە. لە چاپخانەی(هیلال) بلاوبکاتەوە، بەشێوەی زاری کرمانجی ژووروو بەلام گەیشتنی ژمارەکانی بۆ کوردستان و، ناوچەکوردنشینەکان گەلێك گران و ئەستەم بوو. هەرچەندە بەشێکی لە ڕێگای ڕێکخراوە سیاسیەکانەوە ئەگەیشتە ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان و، کۆمەلانی خەڵك و، ڕووناکبیرانی، ئەودەمەی کورد وەك جگەر

گۆشەی خۆیان، لەباوەشیان دەگرت و، دەیانخوێندەوە. هەر لە سەرەتای دەرچوونی ئەم ڕۆژنامەیەوە عوسمانیەکان کەوتنە دژایەتی کردنی و بۆ ئەو مەبەستەش دەرامەتێکی زۆریان خستبوەکارەوە، بۆکپ کردنەوەی چالاکی ڕێکخراوە کوردیەکان و داخستنی ئەو ڕۆژنامانەی کە دژبە ئەوان و دەسەلاتەکەی ئەوان بلاودەکرانەوە. بۆ یە لەگەڵ تەنگ پێهەلچنینی دەسەلاتدارانی عوسمانیدا ڕووناکبیرانی کورد وایان بەباش زانی کە دەرچوونی ڕۆژنامەکە بگوازنەوە ئەوروپا و، دوای دەرچوونی چەند ژمارەیەکی لە قاهیرە گواستیانەوە جنێف و، دواتر بۆ لەندەن و فۆلکستۆن و بۆ جارێکی دی جنێف. بەلام سەبارەت بەوەستان و دەرنەچوونی بەپێی بۆچوونی هەندێ لەڕووناکبیران وای بۆ دەچن: گوایە کار بەدەستانی ڕۆژنامەکە لەلایەن سوڵتانی عوسمانی یەوە قایلکرابوون بەوەی کە بلاوی نەکەنەوە، وەك دوابەدوای دەرچوونی کوردستان ڕۆژنامەیەکی تر لە لایەن: شێخ عەبدولقادری شێخ عبێدلڵای شەمزینییەوە لەئەستەمبوڵ بلاوکرایەوە بە ناوی(ڕۆژی کورد)ەوە و، هەفتانە بلاوکرایەوە پاشان(گۆڤاری کوردستان)ی ورمێ شوێنی گرتەوە، کە لە ساڵی ١٩١٢-١٩١٤ و سەرەتای بەرپابوونی جەنگی جیهانی یەکەمی خایان و، لەلایەن ڕووناکبیری ناسراوی کورد عەبدولرەزاق بەدرخان پاشاوە بلاودەکرایەوە، دواتریش ئیسماعیل ئاغای سمکۆ(شکاك) ئەرکی دەرکردنی ڕۆژنامەی کوردی کەوتە ئەستۆوە وەك ئەوەی لەم ماوەیە بەدواوە گەلێك گۆڤار و ڕۆژنامە بەزمانی کوردی بلاوکراونەتەوە کە بەزۆری تەمەن کورت بوون و بەگرانیش دەردەکران(دیارە ئەمەش پەیوەندی بەباری ڕامیاری ئەوسەردەمەی گەلی کوردە وە هەبووە لەلایەك و، نەبوونی کادیر و ڕۆشنبیری ئەوتۆ کە بتوانێت بە شێوەیەکی بەردەوام ئەرکی بگرێتە ئەستۆو خۆی بۆ تەرخان بکا ـ ب نووسەر) هەر لەوکاتەشەوە کە ئینگلیزەکان وڵاتی عێراقیان بە کوردستانی

لەمەڕخشمانەوە داگیرکرد بۆ مەبەستی چەسپاندنی سیاسەتی خۆیان لەناوچەکەدا دەستیان کردە بڵاوکردنەوەی گۆڤار و، ڕۆژنامە بەزمانی کوردی وەك: پێشکەوتن، تێگەیشتنی ڕاستی و دەنگی گێتی تازە و... تاد. هەریەکەشیان سەربەدەسەڵاتدارانی بەریتانیاو باڵوێزی بەریتانی بوون لە ناوچەکەدا. لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆشنبیروڕووناکبیرانی ئەودەمانەی کورد چ بەشێوازی ئاشکراو بەناوی خوازراوەوە بابەت و، نووسینی خۆیانیان تیایاندا بڵاو دەکردەوە و هاوکات جێگای خۆشیان بەتەواوی لە مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا کردەوە. بە جۆرێ تا ئێستاش زۆر لە ڕووناکبیران و مێژوونووسان وەك سەرچاوە پشتیان پێ دەبەستن لە نووسنەکانیاندا شان بە شانی ئەمانەش لە ڕۆژگاری حکومداریەتی شێخ مەحمود لە شاری سلێمانی و دەرەوەی سلێمانیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی وەك: بانگی کوردستان، بانگی حەق و ئومێدی ئیستقلال بۆ خزمەت کردن کورد و، بوژانەوەی زمان و ئەدەبی کوردی هاتنەکایەی کۆمەڵگای کوردەوە و، ژمارەیەکی دیاریان لێبڵاوکرایەوە تەنها ڕۆژنامەی(بانگی حەق) نەبێ کەتەنها(٣)سێ ژمارەی لێ بڵاوکرایەوە. بەڵام بەهۆی داگیرکردنەوەی کوردستان بە شێوازێکی ڕاستەوخۆ و لە ناوچوونی دووەمین حکومەتی شێخ مەحمود لەلایەن بەریتانیاوە. هەموو ئەم گۆڤار و ڕۆژنامانەش لە کاروەستان وتەنانەت ئەو چاپخانەیەش کە ڕۆژنامەکانی پێ چاپ دەکرا لەلایەن داگیرکەری بەریتانییەوە دە ستی بەسەراگیرا. لەو ماوەیەشەوە کە(پیرەمێرد)ی شاعیر بۆ یەکجارەکی گەڕایەوە کوردستان و، شاری سلێمانی، دەستیدایەکاری ڕۆژنامە نووسی و، بڵاوکردنەوەی، ڕۆژنامەی(ژین) کە بە یەکێك لە بە تەمەنترین ڕۆژنامە کوردییەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێ بەجۆرێ تاکاتی وەستانی بەسەریەکەوە نزیکەی(١٧٠٠)ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە.

لە تەوەری هەولێر و شاری(ڕەواندز) یشدا ئەوا بنەماڵەی موکریانی بەناوبانگ و هەردوو جوتەبرا حسین حوزنی موکریانی و گیوی برای لەوانەبوون کە ڕۆڵ و تایبەت مەندیەکی بەرچاویان لەم بوارەدا دیوە، بەتایبەتی حسین حوزنی موکریانی یەکێکە لەو کەڵە ڕووناکبیرانەی کورد کە شوێن دەستێکی دیاری لەبەرەوپێش چوونی ڕەوتی ڕۆژنامەنووسی کوردیدا هەیە چونکە دەرکردن وبلاوکردنەوەی(زاری کرمانجی) و(هەتاو) و هەموو ئەو کتێبە بە نرخانەی کە زیندووی کردوونەتەوە و بە چاپی گەیاندون ئەو پەڕی دیاردەی دڵسۆزی و وەفاداری ئەم پیاوە ئەسەلێنێت بەرامبەر بەگەلی کورد و، مێژووی ڕۆژنامەنووسی کوردی، وەك چۆن خۆی ئەوەمان بۆ بەیان ئەوکاو چۆن بە هەڵەداوان بەدوای دامەزرانی چاپخانەدا سەرگەردان بووە بەمەبەستی خزمەتکردنی وشەی ڕەسەنی کوردی و لەبەرنەبوونی و دەس کورتی لەکەسانی تر پاڕاوەتەوە و داوای پارەی لێ کردوون بەقەرز بۆ ئەوەی بتوانێ چاپخانەکەی پێ بخاتەوە گەڕ و خزمەتی پێ بکا وەك دەڵێ:" لەبەرئەوە کە لە هەولێر خەریکی دامەزراندنی مەتبەعە کەبووم هەر چەند کۆشام چارەیەکم نەکرا کە هەندێك پارە دەست بخەم. کە بنێرم حروفات بکڕم. ناچارەتم دەچمە کەرکوك و سلێمانی پارە پەیدا ئەکەم و دەچمە بەغدا حروفات دەکڕم"(بڕوانە: یاداشتی ڕۆژانەی حوزنی، هاوکاری، ژمارە"١٠٦٤"سەبارەت بەباری ڕۆژنامەنووسی کوردی لە سەردەمی کۆماری کوردستان(مەهاباد)دا و، لەو ماوە کەمەی تەمەنیدا گەلێك گۆڤارو ڕۆژنامەی جۆربەجۆر چاپ و بلاوکرانەوە. لەوانە(هەڵاڵە) لەبۆکان،(نیشتمان)،(گڕوگاڵی منالی کورد)،(ئاوات) و(هاواری کورد)... تاد بەلام هەموو ئەمانە لەگەڵ لە ناوچوون دارمانی ئەو کۆمارە ساوایەی کوردستاندا لەبارچوون و، ئەوانەشی بەڕێوەیان دەبردن و بلاویان دەکردەوە پەرتەوازەی ولاتان بوون و هەندێکیشیان گیران و لەلایەن فەرمانڕەوایانی ئێرانەوە لە

سێدارە دران هەر چەند ئەمانە ئەوساو ئێستاشی لەگەڵ دابێ بە تەواوی لە مێژووی ڕۆژنامە نووسی کوردیدا جێگای خۆیان کردەوە ماوەتەوە بڵێین: هەزاران درودو ڕەحمەتی دەروشاوە بۆ گیانی ئەو کەسایەتی و، ڕۆژنامەنووسانەی کورد بنێرین کەلەم مەیدانەدا لە خەباتی بەردەوامدابوون، بەتایبەتی ڕۆژنامەنووسانی وەك: حوزنی موکریانی و گیو موکریانی، عەلائەدین سەجادی، ڕەفیق حیلمی، خەڵەف شەوقی و دەیان کەسایەتی تر لە کۆتایشدا سەدان و هەزاران چەپکە گوڵی کوردەواری بۆ سەر گۆڕی میقداد مەدحەت بەدرخان پاشای نەمر و، هەموونەوانەی لەکاری ڕۆژنامەنووسی کوردیدا خزمەتی وشەی پاك و ڕەسەنی کوردیان کردو، وەکو مۆم خۆیان بۆ دەروشانەوەی سوتاند."

" ئەم باسە لە ڕۆژنامەی(هاوکاری) ژمارە(١٣٠٧)ی ساڵی ١٩٩١دا بلاوکراوەتەوە.

باسی دەیەم

جارێكی تر
چاپخانەی كوردستان لە قاهیرە١٨٨٨؟!

پێش چەند ساڵێك نووسینێكم بڵاوكردەوە سەبارەت بە(چاپخانەی كوردستان) لە قاهیرە تیایدا ئەوەشم ڕوونكردبوەوە كە ئەمەیان مێژووەكەی دێرینترە لە مێژووی دەرچوون وبڵاوبوونەوەی یەكەم ڕۆژنامەی كوردی(كوردستان) كە بۆ یەكەم جار٢٢ی نیسانی١٨٩٨و لە چاپخانەی هیلال ڕۆژی شەممە بڵاوكرابێتەوە لە كاتێكدا خاوەنی ئەو چاپخانەیەش كەڕۆژنامەكەی لێوەچاپكرابوو نووسەری ناسراوی عەرەب(جرجی زێدان) بووە. دیارە لێكدانەوە و ساغكردنەوەی من سەبارەت بەو چاپخانەیە كتێبێكی(ابن قتیبە)ی دینەوەرییە.لە بەرەچەڵەك كوردبووە و لە ساڵی(١٣٠٦ك) بەرامبەر بە ساڵی١٨٨٨ز بەناوی(تأویل مختلف الحدیث)ەوە، لە(چاپخانەی كوردستان)ی وڵاتی میسر و لە شاری قاهیرە چاپكرابوو، بڕوانە، ڕێگای كوردستان،ژ(٣٠١). كە ئەمەش بۆ خۆی دەلالەتێكی تازە و هەوڵدانێكی تازەی ڕووناكبیرانی كورد دەسەلێنێت وەك گەل و نەتەوەیەك، كە هەر لە ساڵانی سەدەی نۆزدەیەمەوە ڕاگەیاندنەوە خۆی بەگەلان و

نەتەوەکانی جیهان بناسێنێت و شوناسنامەی ونبووی خۆی بەرز بکاتەوە بۆ ئەمەش دواتر برای ڕووناکبیر(مەحمەدی مەلا کەریم)م ئاگادار کردەوە. بەوەی کە ئەمە ڕووداوێکی تازە و هەوڵدانێکی تازەی ڕووناکبیرانی ئەوکاتەی کوردبووە، لەبواری چاپ و بلاّوکردنەوەدا، هەر دوا بەدوای ئەوە کاک مەحمەدیش بە نامەیەك ئاگاداری کردمەوە و گەلێك زانیاریی وتێبینی دانسقەی بۆ نووسیبوومەوە وەکو لە بەشێکیدا وتویەتی:(وەختی خۆی دوو مەلای زیرەکی کورد محیالدین صبری النعیمی الکانیمشکانی سنەیی و فرج الله زکی الکردی، چوونەتە میسر لەوێ لە چاپخانەیەکدا بە ناوی(مطبعة السعادە)ەوە گەلێ کتێبی مەلایانەیان چاپکردووە کە هەندێکشیان هی مەلایانی کورد بووە یەکێ لەوانە کتێبی(العقیدە المرضیة)ی مەولەوی خۆمانە، کە کوردیەو شیعرە، دوورنییە ئەم چاپخانەیە هەر(کوردستان)ە پێشووەکە بووبێت و لەبەر هەر هۆیەك بووە ناوی گۆڕابێت" هەر لەم ماوەیەدا و هەر لە ڕێگای مامۆستا مەحمەدی مەلا کەریمەوە بۆ جارێکی دی سەبارەت بە چاپخانەی کوردستان بەرگی کتێبێکی چاپکراوم پێگەیشت کەکاتی خۆی هەر لەو چاپخانەی(کوردستان)ەوە چاپکراوە و لەگەڵ ئەوەشدا هیچ گومانی ئەوەی لانەهێشتووینەتەوە کەبێ چەندوچوون بلێین: چاپخانەیەك هەبووە لە قاهیرەی ولاتی میسر ناوی(کوردستان) بووە و خاوەنەکەشی ڕووناکبیرێکی ئەوکاتەی کوردبووە بەناوی(فرج الله زکی الکردی) وەك کاك(مەحمەدی مەلا کەریم) پێشتریش لەنامەکەیدا ئاماژەی بۆ ئەمەیان کردبوو، ناو نیشانی ئەم کتێبەی دوایی لە دانانی(أبی حامد الغزالی)یەو وەك لەسەر بەرگەکەی دانووسراوە:" کتاب میزان العمل للامام الهمام حجة الأسلام أبی حامد محمد ابن محمد الغزالی المتوفی سنه٥٠٥، طبع

على نفقة حضرات الأفاضل الشيخ محى الدين صبرى الكردى والشيخ عبدالقادر معروف والشيخ محمد حسين نعيمى" پاشان لە پەراوێزی بەرگی(کتێب)ەکەوە نووسراوە :(طبع بمطبعة كردستان العلمية لصاحبها فرج الله زكى الكردى بمصر سنة١٣٢٨) ڕەنگە بەپێی مێژووی چاپکردنی ئەم دوو کتێبە بێت کە لە چاپخانەی کوردستانەوە چاپکراون کەیەکەمیان لە ساڵی(١٣٠٦ك) و دوومیان ساڵی(١٣٢٨ك)ەو هاوکات لەگەڵ ساڵی(١٨٨٨ز) و(١٩١٠ز)دا. بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ نەبێتەوە، کە سەرەتای دامەزرانی ئەم چاپخانەیە کە دەقاودەق ساڵی چەند دامەزراوە. بەڵام ئەمەی دواییان بەتەواوی ئەوەمان بۆ ساغ دەکاتەوە کە ئەم چاپخانەیە تا ساڵی١٣٢٨کۆچی واتە ١٩١٠ی زایینی ماوەتەوە و هەر چیەکی چاپ کردبێت. هەر بە ناوی چاپخانەی(کوردستان)ەوە بووە. خۆ ئەگەر ئەم نووسینەش گەڕان و پشکنینی تازەتری بەدوادابێت(وەکو پێشتریش وتومە) ئەوا هیچ گومانی ئەوەمان لاناهێڵێتەوە کە(چاپخانەی کوردستان) لەچ ساڵێکدا دامەزراوە و پێشتر چەند کتێب و نووسینی تری بڵاوکردۆتەوە لەگەڵ ئەوەشدا من وای بۆ دەچم کەئەمەشیان کارێکی زۆر ئاسان بێت. چونکە کچی ئەو (فرج الله زكى الكردى)یەی کەخاوەنی (چاپخانەی کوردستان) بووە. ناوی (بەهیە)یەو بەپێی بۆچوونی کاك محەمەدی مەلا کەریم تا ئەم ساڵانەی دواییش لەمیسر دەژیو زۆر بەئاسانی دەتوانرێت لەڕێگای ئەو ڕووناکبیرە کوردانەی کەلەقاهیرە دەژین، یا ئەو نووسینگانەی دەرەوەی حیزبە کوردستانییەکان کەلەوڵاتی میسرو لەقاهیرە ناوەندی تایبەت بەخۆیان هەیە. دەتوانرێ سۆراخێکی جیدی ئەم مەسەلەیە بکرێو زانیاری تازەترو نوێتری لەبارەوە ساغ بکرێتەوە. خۆ لەکاتێکیشدا ئەمەیان نەکرێو (بەهیە) خانی کچی

(فرج الله زكی الكردی) نەمابێتو وەفاتی كردبێت. ئەوا دەبێ پەنا بۆ ئەو كتێبانە ببرێ كەلەسەر (مێژووی چاپخانەكانی میسر ـ تأريخ المطابع في مصر)ن. بەتايبەتی ئەو چاپخانانەی كەلە قاهيرە دامەزراون. هەرچەندە ئەوەشمان لاڕوون نييە ئاخۆ ئەم چاپخانەيە كتێبی بەزمانی كوردی بڵاوكردۆتەوە يان نا. يان هەموو ئەو نووسينو بابەتو كتێبانەی كەلێرەوە بڵاوبوونەتەوە هەرهەموويان بەزمانی عەرەبی بوون.

*ئەم باسە لەرۆژنامەی (كوردستانی نوێ) ژمارە (٢٤٥٥)ی ٢٠٠١/٥/١٧دا بڵاوكراوەتەوە.

باسی یازدەیەم

مەزاری سەی سۆنە لەنێوان راستیو ئەفسانەدا*

لەكاتی سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلامداو گەیشتنی بۆ ناوچە كوردنشینەكان، بەتایبەتی لەسەردەمی خەلافەتی راشدی (١١ك - ٤١ك)داو، لەكاتی فەرمانڕەوایەتی خەلیفە عومەری كوڕی خەتابدا ساڵی (١٨ك) بەرامبەر بە(٦٣٩ز)ی گەیشتۆتە كوردستان (دكتۆر كەمال مەزهەر، مێژوو، ل١٥٢) ئەم ماوەیەش بۆخۆی دەكەوێتە ساڵانی دوای وەفاتی پێغەمبەرەوە (١١ك) بەرامبەر بە(٦٣٢ز)ی (مسيرة الحضارة، مجلد الاول، ص ٣٢٤). لێرە بەدواوە بەزۆری دانیشتوانی ئەم هەرێمە بنەما سەرەكییەكانی ئەم ئایینە تازەیان قبوڵ كردووەو، لەسەری رۆیشتوون، لەم ماوەیەشەوە ئایینی ئیسلام بەهەموو بنەماكانییەوە وەك نەریتێكی كۆمەڵایەتی لەنێوەندی گەلی كوردو كۆمەڵگەی كوردەواریدا جێی خۆی كردۆتەوە شان بەشانی ئەم بیروڕایەو بڵاوبوونەوەی ئەم بیروڕا نوێیە. گەلێ زاناو بیریارو رووناكبیری ئیسلامی بەنەژاد كورد هەڵكەوتوون. هەریەكەشیان لەژێر ئەو كارتێكردنو تایبەتمەندییەی ئیسلامدا پێگەیشتوونو خزمەتیان بەمرۆڤایەتیو ئایینی ئیسلام كردووە. وێڕای سەرهەڵدانی چەندین رێبازو تەریقەتی هەمە جۆر

کەهەریەکە بۆ خۆیان بنەماو خەسڵەتە سەرەکییەکانیان لەئیسلام‌و بیروڕای تازەوە وەرگیراوە‌و، بەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی ئیسلامیدا بڵاوبوونەتەوە، لەوانە ڕێبازو تەریقەتەکانی قادری‌و نەقشبەندی لەناو ڕێبازی سونەداو، عەلی ئیلاهی، خاکساری‌و چەشتی.. تاد. لەناو ڕێبازی شیعەدا. لەگەڵ ئەوەشدا دەیان تەکیە، خانەقا، مزگەوت‌و ناوەندی ئایینی ئەوتۆیان کردۆتەوە کەببنە جێگای کۆڕو کۆڕبوونەوەو بڵاوکردنەوەی بیروڕاکەیان بەشێوازێکی فراوانترو تۆکمەتر بەڕادەیەك وای لێهاتووە زۆرجار ئەم کەسایەتیانە سەربردەو بۆچوونی ئەفسانەییان بدرێتە پاڵ‌و تا ئەم سەروبەندەش وەك لێکدانەوەیەکی ئەفسانەیی باسیان لێوە بکرێ. یەکێ لەو کەسایەتییانەش لەناوچەی گەرمیاندا، بەدرێژایی مێژووی بۆتە وێردی سەرزمانی دانیشتوانی ناوچەکەو سەردانی دەکەن مەزاری (سەی سۆنە)یەو دەکەوێتە خۆرئاوای شاری کەلارەوە.. وەك بەشێکی زۆر لەبەساڵاچووانی ناوچەکە قسەی لەسەر دەکەن کەگوایە ئەم (سەی سۆنە)یە ئافرەت بووەو ناوی ڕاستی (سەید سەوسەن) بووەو، دەبێتە خوشکی (سەید خەلیل) کەئەمڕۆ مەزارەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەبەناوی ئەوەوە ناونراوەو لەباکوری شاری کەلاردایە.

سەبارەت بەحەقیقەتی (سەی سۆنە) یا(سەید سەوسەن). هەردانیشتوانی ناوچەکە وای دەگێڕنەوە، ئەم مەزارەی کەئەمڕۆ دەکەوێتە ڕۆژئاوای شاری کەلاری ئێستاوە، گۆڕی (سەی سۆنە) نییە بەڵکو گۆڕەکەی دەکەوێتە هەمان گوندی (سەید خەلیل)ەوە کەپێشتر باسم لێوەکردو دەڵێن: براو خوشکی یەکتر بوون‌و، وەك سەربردەو چیرۆکێکی ئەفسانەیی وای باس لێوە دەکەن کە(سەی سۆنە) لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی خەلیفەی عەباسی هارونە ڕەشید (١٤٥ك ـ ١٩٤ك)و لەساڵانی سەید قڕاندا، هەریەکە لە(سەید خەلیل)و

(سـەید سەوسـەن)ی خوشـکی کەوتوونەتـە ئـەم ناوچەیـەوە، بـەپێی ئـەم بۆچوونـەش بێـت، ئەگـەر خەلیفـەی عەباسـی هارونـە ڕەشـید لەسـاڵی ١٤٥ی کۆچی بەرامبەر بەساڵی ٧٦١ی زایینـی لـەدایك بووبـێ (الشیخ محمـد الخضـری بگ، تأريخ الامم الاسـلامية، القاهرة، ص١٠٢)و لەساڵی ١٧٠ی کۆچی بەرامبـەر بە٧٨٦ی زاییـنـیو، دوای مردنی براکەی خەلیفـە هادی دەسـەڵاتو خەلافـەتی عەباسی گرتبێتە دەستو دواتـر لەساڵی ١٩٤ی کۆچی بەرامبـەر بەساڵی ٨٠٨ی زاییـنـی لەخۆراسان کۆچی دوایـی کردبـێ (هـەمان سـەرچاوە، ل١٠٢) ئەگـەر سەرچیغ نەچووبێتم ئەوا تەمەنی یاخود بڵێین مـاوەی سـەرهەڵدانی (سـەید سۆنە) بـۆ ناوچـەی گـەرمیانو دەوروبـەری کـەلاری ئێسـتا ئەگەڕێتـەوە بـۆ نزیکـەی (١٢٦٠) سـاڵی پێش ئێستا. وەك دەشـگێڕنەوە سـەربردەی ئـەم سـەید قرانە (ئەفسانە بێت یاڕاست) لەوەوە هاتووە کەلەسـەردەمی خەلیفـە هارونی عەباسیدا پیاوێکی هەژار دەچێتە لایو باسی هەژارییو بێ دەرمـتـانی خۆی بـۆ دەکا. خەلیفـەش تەزبیحـە گـران بەهاکـەی خۆی بـۆ دەکاتـە دیـارییو دەیداتـە پیـاوە هەژارەکـەو پێـی دەڵـێ: (دەتوانـی لـەبازاڕدا بیفرۆشـیتەوەو پێداویستییەکانی خۆتـی پـێ دابین بکەی) کاتـێ پیـاوی هـەژار تەزبیحەکـە دەباتـە بـازاڕو بەمەبەسـتی فرۆشـتن لەوکاتـەدا جوولەکەیـەکی لێ ڕاسـت دەبێتـەوەو پێی دەڵێ: ئـەو تەزبیحـە هـی منـەو دزراوە، تـۆ لـەکوێت هێنـاوە، پیاوی هەژاریش زۆر دەپاڕێتەوەو، باسی ئەوەی بۆ دەکا کەخەلیفـەی عەباسی هارونە ڕەشید بـۆی کردۆتـە دیـاری، سوودی نابـێ، بۆیـە جوولەکەکـە لـەدادگا شـکات لەهەژارەکە دەکـاو دەیداتـە دادگـا. بـەو جـۆرە ڕۆژی دادگـایی کـردن، جولەکەکە مێزەرێکی سەوز لەسەردەنێو دەڵێ: من سـەیدمو ئـەو تەزبیحـەش هی منـە، کاتـێ خەلیفە بەمـە دەزانـێ بـەخۆی دەچێتـە دادگاو بەجولەکەکە

دەڵێ: بەچیا دەزانی ئەوە تەزبیحی تۆیە، ئەویش وەڵامی دەداتەوە هی منەو دزراوە، بۆیە خەلیفە سندوقێك دێنێو نزیکەی (٣٠) تەزبیحی تری لەو بابەتە دەخاتە ناویەوە. داوای لێدەکا کەتەزبیحەکەی لەناو ئەوانی دیدا بدۆزێتەوە، جوولەکەکەش دەڵێ: ئەمانە هیچیان هی من نین، خەلیفە هارونیش پێی دەڵێ تۆ درۆدەکەی، دووبارە دەستی ئەکاتە ناو سندوقەکەداو تەزبیحەکە دەردەهێنێتەوەو پێی دەڵێ: ئەوەیان تەزبیحەکەی پێشووە، هەر لەهەمان کاتدا خەلیفە بڕیار دەدا. مادام سەید درۆی کردووە، ئەبێ هەرچی سەید هەیە بکوژرێت، بۆ ئەو مەبەستەش دەستە سەرباز دەنێرێ بۆ ئەوناوچانەی کەلەژێر دەسەڵاتیا بوون، بەمەرجێ هەرهەموویان دەسگیر بکرێن و لەوڵات دوور بخرێنەوە. بۆیە زۆربەی سەیدەکانی ئەوکاتە لەناوچەو شوێنی خۆیان هەڵاتوون و لەتاو ئەو بڕیارەی خەلیفە پەرتەوازە دەبن. بەم جۆرەو هەر لەم دەکانەشدا بووە کەهەریەك لە(سەید خەلیل)و (سەید سەوسەن)ی خوشکی کەوتوونەتە ناوچەی گەرمیان و کەلارەوەو شوێنی پێشووتریان تائێستا نەزانراوە. پاشان کەخەلیفە هارونە رەشید ئەوەی بۆ ئاشکرا دەبێ کەکابرای بەردەم دادگا جوولەکە بووەو بەساختە خۆی کردبووە سەید. دووبارە بڕیاری لێبوردن بۆ هەموو سەیدەکان دەردەکا، بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە سەر شوێن و ناوچەی خۆیان. ماوەتەوە بڵێین: مەزاری (سەی سۆنە)ی ناوچەی گەرمیان تائێستاش خەڵك بۆ مەسەلە ژن و باو بۆیەکێك بیەوێ بۆ ئیشێك یا داواکارییەك مەرازی بێتە دی سەردانی دەکەن. سەرەڕای ئەوەی لەوەرزی بەهارو کاتی گەشت و گوزاریشدا زۆر لەخەڵکی ناوچەکەو دەوروبەری دەچنە (سەی سۆنە)و کاتێکی خۆش بەسەردەبەن.

*ئەم بابەتە پێشتر لە(ڕێبازی ئازادی) ژمارە (٢٢٨)ی ٢٠٠٠/٢/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی دوازدەیەم

دەنگی كورد لەكۆنگرەی سان ـ فرانسیسكۆی ئەمەریكی دا ١٩٤٥*

هەر لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی دووەمی جیهانی (١٩٣٩ ـ ١٩٤٥)دا وڵاتانی هاوپەیمان كەوتنە ئەوەی رێكخراوێكی نێودەوڵەتی بۆ ئاسایش‌و بێومیی وڵاتانی پاش جەنگ دبمەزرێ. بەمەرجێك كارەكانی لەو چوارچێوەیەدا نەگیرسێتەوە كەوەك رێكخراوی كۆمەڵەی نەتەوەكان (عصبة الأمم)ی لێ‌بێت. بەڵكو رێكخراوێكی جیهانی ئەوتۆ بێتە كایەوە سنورێك بۆ یاسای نێودەوڵەتی‌و ئەو قەیرانە نێودەوڵەتییانە دابنێ كەتائەو كاتەش زۆربەی گەلان‌و وڵاتانی دونیا بەدەستیەوە دەیانناڵاندو گیرۆدەی كارەسات‌و دەرەنجامە ترسناكەكانی دەبوون. هەربۆیە هاوپەیمانان. هێشتا جەنگی دووەمی جیهانی كۆتایی نەهاتبوو كەوتنە تاووتوێ كردن‌و لێكدانەوەی دامەزراوێكی نێودەوڵەتی. بۆ ئەو مەبەستەش سەرانی ئەو دەمەی هاوپەیمان چەند دانیشتنێكیان بۆ ئەو مەبەستە كرد. كەیەكەمیان: لەو كۆنگرەیەوە دەستی پێكرد كەلەمیوانخانەی (دەمبرتن ئۆكس)ی سەر بەویلایەتی (واشنتۆن)ی وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بەسترا، كۆمەڵێك لەسیاسەتمەدارو پیاوانی دیپلۆماتی وڵاتانی هاوپەیمانی وەك: ئەمریكا، بەریتانیا، یەكێتی سۆڤێتی پێشوو (١٩٢٢ ـ ١٩٩١)و چین تیایدا بەشداربوون ئەوەش بۆخۆی لەرۆژی ٢١ی ئاب تاوەكو ٧ی ئۆكتۆبەری ساڵی

١٩٤٤ى خاياند. دوابەدوای ئەوە دانیشتنی دووەمیان: ئەو کۆنگرەیان بوو کە لە (یالّتا)ی سەردەریای رەش‌و (یەکێتی سۆڤێت) بەستیان‌و لەرۆژی ٤ ـ ١٩٤٥/١١/١١ى خاياند. لەم دانیشتنەشدا ئەندامانی کۆنگرە لەسەر مەسەلەی بەکارهێنانی مافی (ڤیتۆ)ی ولاتانی ئەنجومەنی ئاسایش‌و بەستنی کۆنگرەی سێیەم واتە کۆنگرەی دامەزران‌و بەياننامەی رێکخراوی نەتەوە يەکگرتووەکان رێکەوتن کەلە ٢٥ی نیسانی سالّی ١٩٤٥ ببەسترێت. ئەوەبوو لە٢٦ی حوزەیرانی هەمان سالّدا ئیمزا لەسەر بنەماکانی رێکخراوەکەدا کراو ئەو ولاتانەش کەراگەیەنراوی رێکخراوی نێودەولّەتیان لەو کۆنگرەیەدا مۆرکردو، پالّپشتیکەری بەلگەنامەکانی بوون. خۆیان دەدا لەنزیکەی (٥١) ولات. بەجۆرێ ولاتانی: عیراق، ئێران، تورکیاو سوریا لەو ولاتانە بوون، کەهەریەکەو رێژمیەکی گەورە لەکوردو ولاتانی کوردیان بەسەرا دابەشبیوو، لەگەلّ ئەوەشدا لەکۆنگرەی دامەزرانیشدا رەوایەتی بەشداربوونیان بەرکەوتبوو. بەلام لێرەدا لایەنێکی گرنگ هەیە دەبێ باسی لێوەبکرێ، ئەوەشیان سەبارەت بەکوردو، بەگەیشتنی داواکاری کوردە لەو کۆنگرەیەدا کەپێویستی تەواوی بەلێکدانەوەو بەدواداچوونی گونجاو هەیە، ئەوەش بۆ خۆی دەنگی رەوای گەلی کورد بووە بۆ ئەو کۆنگرەیەی کە لەو دەمانەدا لەشاری (سان فرانسیسکۆ)ی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەسترا. تائێستاش ئەو داواکاری‌و بەشداربوونەی کورد بەشێوەیەکی شاراوە ماتەوەو نازانرێ ئەو نوێنەری کورد ئەو داواکارییەی کەبەناوی کوردەوە گەیەنراوەتە کۆنگرەکە کێ گەیاندویەتی هەرچەندە باسیل نیکیتین لەکتێبەکەیدا (الأكراد) کە کاتی خۆی لەسەر کوردان بلاوی کردۆتەوە، ئاماژەی بەوە کردووە کەلەسالّی ١٩٤٥ داو، لەکاتی بەستنی کۆبوونەوەکانی دەستەی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکاندا لەشاری سان فرانسیسکۆی سەر بەویلایەتی کالیفۆرنیای ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا: لیژنەیەکی کوردی توانیویەتی لەکاتێکی

گونجاودا فرسەتی ئەوە بەدەسبێنێو وتارو یادداشتنامەیەك بۆ ئەنجومەنی كۆنگرەكە بەرز بكاتەوە لەگەڵ خستنە پێش چاوی نەخشەیەكدا كەداواكارییەكانی خۆی لە(كوردستانێكی ئازادو سەربەخۆ)دا خستبووە بەردەس. وەك لەبەشێكی دەقی یاداشتنامەكەدا هاتووە: ئاشتی لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرقەرار نابێ تاوەكو چارەسەرێك بۆ كێشەی كورد نەدۆزرێتەوە (بڕوانە، نیكیتین، الاكراد، بیروت، ص١٩٠). ئەمە خۆی لەخۆیدا داواكاریو بیركردنەوەیەكی وشیارانەی نوێنەرانی گەلی كورد بووە. بۆ ڕۆژگارێكی وا كەدەنگی خۆی بگەیەنێتە كۆنگرەیەكی نێودەوڵەتیو لەڕێگایەكی ژیاریو هاوچەرخەوە. وەك مافێكی ڕەوا داكۆكیان لەكوردو مافی چارەنووسی كورد كردووە. بەڵام لەهەمانكاتا وەك ڕاستییەكی مێژوویی ئاخۆ ئەندامانی ئەو لیژنەیە كێ بوون كەتوانیبێتیان یاداشتنامەكەیان بۆ بەردەم كارەكانی كۆنگرە بەرزكردبێتەوەو ئەو وڵاتو ئەندامەی كۆنگرەش كێ بووبێ ئاسانكاری تەواوی لەو بارەیەوە بۆ دەستەبەر كردوون. یادەبێ لەداهاتوودا ئەو ڕووناكبیرەی كورد كۆبێ كەحەقیقەتو بنەماكانی دەقی ئەو یادداشتنامەیەمان بۆ ساغ بكاتەوە لەچوارچێوەی بەڵگەنامە گرنگەكانی ئێستای ڕێكخراوی نێودەوڵەتیدا.

ڕایەكی تریش بۆ ئەوەی بەڕاشكاوییەوە، ئەوەمان لائاشكرا بكات كەكورد لەكاتی كۆنگرەی ناوبراودا، ویستویەتی داواكاری خۆی بگەیەنێتە ناو دانیشتنەكانی كۆبوونەوەیەكی ئەوتۆی نێودەوڵەتی لە وڵاتە یەككرتووەكان. ئەوەشیان نووسەرێكە، پێ دەچێ میسری بێ بەناوی (حبیب جاماتی)ەوە، لەگۆڤاری (المصور)داو لەژێر سەردێڕی (الأكراد يريدون انشاء دولة) بابەتێكی بڵاوكردۆتەوە، لەبەشێكی ئەو بابەتەدا باسی لەچۆنێتی ئەو داواكارییەی كوردان كردووە بۆ بەردەم نوێنەرانی وڵاتان لەكۆنگرەی (سان فرانسیسكۆ)داو، وتوویەتی: (لە٢٩ی مارسی ١٩٤٥دا نوێنەرانی كوردیش یادداشتنامەیەكیان بۆ

پێش ئەندامانی وڵاتان لەسان فرانسیسکۆ ناردووەو، تیایدا داوای دامەزراندنی وڵاتێکی سەربەخۆیان کردووە لەو ناوچانەدا کەبەزۆری دانیشتوانەکەی کوردن لەتورکیا، عیراق‌و ئێران، وەك لەیاداشتنامەکەشیاندا هاتووە کەژمارەی کوردان لەهەرسێ وڵاتی ناوبراودا خۆی دەدا لە(٩,٥) ملیۆن‌و نیوکەس. جگە لەوەش باسی لەو کۆنگرەیەش کردووە کەکوردەکان لەنۆڤەمبەری ساڵی ١٩٤٥دا لەشاری باکۆ بەستوویانە. (بڕوانە: حبیب جاماتی، المصور، العدد (١٣١١) نوڤمبر ١٩٤٩). بۆ زیاتر ڕووناکی خستنەسەر دیاردەیەکی وا پێویستە ڕووناکبیرانی کورد بەتایبەتی ئەوانەی لەدەرەوەی کوردستانن. یائەوانەی نیشتەجێی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکان. بەتەنگ ئەم مەسەلەیەوە بچن‌و، زانیاری‌و شارەزایی زیاترمان لەم بارەیەوە بۆ ئاشکرا بکەن، کەئەمەش بۆ خۆی حەقیقەتێکی شاراوەیەو لێکدانەوەو تەتەڵەکردنی بنەماکانی هەوڵ‌و تەقەللایەکی دیبلۆماسیانەی تازەترو دەوڵەمەندترمان لەبارەی کوردو خەباتی کوردایەتییەوە بۆ ئاشکرا دەکا.

*ئەم باسە لەڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (١٦٨٠)ی ١٩٩٨/٨/٢٠ بڵاوکراوەتەوە.

باسی سیازدەیەم

حوزنی موکریانی و هەوڵێکی زیندوو لە بواری مێژوو و کاری ڕۆژنامەنووسیدا

زۆرن ئەوانەی کە لە پێناوی ناساندن و زیندوو کردنەوەی مێژوو، کەلەپوور و باری ڕووناکبیری گەلەکەیاندا هەردەم شەو و ڕۆژیان داوەتەدەمی یەکتر و بە بەردەوامی وبێ دابڕان لە شەونخونی و کۆششێکی ئەو تۆدا بوون گەرپێیان بکرابا خۆیان بەکونی دەرزی دادەکرد بەو مەرجەی بارێکی لاسەنگیان بۆ گەل و وڵات ونەتەوەکەیان سەنگ بکردایەتەوە وخشتێکی تریان بخستایەتە سەردیواری ئەو کۆشك و تەلارەی کە زیاتر بە دونیای ژیاری و شارستانیەتیان ئەناسێنێ، دیارە لە ناو گەلی کوردیشدا ڕووناکبیر و کەسایەتیەکی وەك(حوسێنی کوڕی عەبدوللەتیف)ی موکریانی کە لە١٢ی ئەیلولی ساڵی ١٨٩٣ لە شاری(سابلاغ-مەهاباد)ی ناوچەی موکریان لەدایك بووە و، بە یەکێك لەو سەربازە ماندوونەناسانە دەناسرێ کەبێ ترس و سڵەمینەوە بتوان ێلە هەموو دەرگا ڕووناکبیریەکانی: مێژوو، ئەدەب، ڕۆژنامەنووسی، مۆرهەڵکەنی، کردنەوەی چاپخانەو چەندین بواری دەوڵەمەندی تر بدا و بە بەردەوامی لە هەوڵی ئەوەدابێ کەلە چ تەوەر و لە

چ دەروازەیەکەوە بچێتە ژووری و چ ڕێڕەوێك ئەیگەیەنێتە ئەوچڵەپۆپە و ئاسۆیەی کەپێی ئەوترێ ڕەوشی خزمەت کردن و زیندووکردنەوەی باری ڕووناکبیری کوردی کە لەو سەروبەندەدا سەری خۆی هەڵگرێ و بچێتە وڵاتێکی وەك ئەڵمانی ئەو ڕۆژگارە و دواتر چاپخانەیەك لەگەڵ خۆیدا بهێنێتە شاری(حەڵەب) و یەکەم چاپخانە بەناوی کوردستانەوە لە ساڵی١٩١٥دا دامەزرێنێ پاشان بیهێنێتەوە شاری ڕەواندز و دەیان بەرهەمی ناوازە لە بارەی کورد و باری ڕووناکبیری کوردیەوە پێ لە چاپدا سەرەڕای هەموو ئەوانە خۆشی ئەتوانرێت بوترێ، یەکێکە لە کەسایەتی یە(ئینسکلۆپیدی)یەکانی گەلی کورد لە ساڵانی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا. بەتایبەتی لە بواری مێژوو و تۆمارکردنی قوناغەکانی مێژووی گەلی کورددا. تا لە ژیاندابوو نزیکەی حەڤدە کتێبی هەمە جۆری چاپو وبڵاوکردەوە لەوانە یازدەیانی بۆ بواری مێژوو تەرخان کردبوو، بەزۆری ئەوانەش کە چاپو بڵاوی کردونەتەوە لە سەردەمی خۆیدا بە زۆری بریتین لە(غونچەی بەهارستان١٩٢٥، ئاوڕێکی پاشەوە لە ٣بەرگدا ساڵانی١٩٢٩-١٩٣١، کوردستانی موکریان یا ئەوترو پاتین١٩٢٨، لاپەڕەیە لە دیرۆکی کوردستانی موکریانی ١٩٤٧، کوردو نادرشا١٩٣٤، مێژووی ناودارانی کورد١٩٣١، مێژووی شاهنشاهانی کوردی زەند لە خاکی ئێراند١٩٣٤...) وگەلێ کتێبی تر لە بواری ڕۆژنامەنووسیشدا هەر چەندە خۆی لە زۆربەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامە کوردیانەدا کە لە سەردەمی ئەودا بڵاوئەکرانەوە. نووسین و وەرگێڕانی دەوڵەمەندی بڵاودەکردەوە. هاوکات خۆشی بۆ یەکەم جار لە حوزەیرانی ساڵی١٩٢٦ەوە. بە هاوکاری(گیو)ی برای گۆڤاری(زاری کرمانجی)یان بڵاوکردۆتەوە واتە تا ڕۆژی دواخستن و وەستانی گۆڤارەکە لە ٣١ی تەموزی ساڵی١٩٣٢دا بەسەریەکەوە توانیویانە(٢٤)ژمارەی لێ

بڵاوبكەنەوە دواتریش لەبەر هەر هۆیەك بووبێ بە ناوی خاوەنی ئیمتیازی(پارێزەر شێت مستەفا)ەوە گۆڤارێكی هەفتانەی بەناوی(ڕووناكی)یەوە بڵاوكردۆتەوە كە هەڵسوڕێنەر و بەڕێوەبەری ڕاستەقینەی(حوزنی موكریانی) و مامۆستاگیوی براشی بە نووسین و بابەتی خۆی یاریدەدەر و هاوكاری بەردەوامی كردووە یەكەمین ژمارەی لە ٢٤ی تشرینی یەكەمی١٩٣٥ و دوا ژمارەشی لە ٢٦ی مایسی١٩٣٦دابڵاوكردۆتەوە واتە بە سەریەكەوە تەنها(١١) یازدە ژمارەیان لێ دەركردووە. سەرەڕای ئەو هاوكاری كردنە بەردەوامەی كە لە گۆڤاری(دیاری كوردستان)، دەنگی گێتی تازە و(ژین)ی پیرەمێرد داهەیبووە. لە ڕۆژگارێكیشدا كەویستوویەتی دووبارە چاپخانەكەی لە شاری هەولێردا بخاتەوە گەڕ زۆر پێویستی بە یارمەتی و دەستگرۆیی خەمخۆرانی ئەم بوارەی ڕۆژنامەنووسی و ڕووناكبیری كوردی بووە. بۆ ئەوەش هەر چەندە هەوڵی داوە پێی نەكراوە كە پارەیەكی ئەوتۆوە دەسبخا تابتوانێ چاپخانەكەی پێ چاك بكاتەوە و بیخاتەوە گەڕ بۆیە پەنادەباتە بەر ئەو كەسانەی كە لە شارەكانی تری كوردستان دەیانناسێ و بەناچاری یەوە لای خەڵكانی تر پارەپەیدا دەكا بۆ دووبارە بەڕێوەبردنەوەی چاپخانەكەی هەروەك لە یاداشتی ڕۆژانەی خۆیدا لەم بارەیەوە نووسیویە: لەبەرئەوە كە لە هەولێر خەریكی دامەزراندنی مەتبەعەكەبووم هەر چەند كۆشام چارەیەكم نەكرا كە هەندێك پارە دەست بخەم كە بنێرم حرفات بكڕم ناچار وتم دەچمە كەركوك و سلێمانی پارە پەیدا ئەكەم و دەچمە بەغدا حروفات دەكڕم) بڕوانە(هاوكاری) ژمارە(١٣٠٧). جگە لەمانە حوزنی موكریانی لە سەرەتای لاوی و لەوكاتەوەی كە تازە هۆگری كوردایەتی و ئاشنای لەگەڵ دونیای ڕووناكبیری و خوێندەواریدا پەیداكردبوو. كەوتە ئەوەی وەك گەڕیدە(رحالە)یەك و وەك

کەسێك کە بیەوێ شارازاییەکی گەورە لە سەرگەلان و نەتەوەکانی ڕۆژهەلات پەیدابکا زۆربەی شارەکانی ئەو دەمەی وەك: تەورێز و یەریڤان گەڕاو پاشان گەڕاوەتەوە بۆ ولاتانی وەك ئەرمینیا و ئەزەربیجان دوابەدوای ئەوە توانیویەتی:(لە شاری یەریڤان قوتابخانەیەکی تایبەت بە زمانی کوردی بکاتەوە و هەر لەو دەمانەدا کەوتۆتە دەرس وتنەوە بە(منالەکانی شمس الدینوف و حاجی یوسف بەگ لە کوردەکانی ڕوسیا کەیەکێك بوون لە قوتابییەکانی مامۆستای ئەمر حوزنی) بەجۆرێ ئەم گەڕان و هەولدانانەی وای کرد کە پەیوەندی و ئاشنایەتیەکی بتەوی لەگەلٚ ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژهەلاتناس و ڕووناکبیر و گەڕیدە ناسراوەکانی ئەو دەمەی جیهانی وەك: باسیل نیکیتین، مینۆرسکی، جەلادەت بەدرخان، عەلی سەیدۆ گەورانی... و چەندین کەسی تردا هەبێ بە شێوەیەکی ئەوتۆ نامە گۆڕینەوە و بیروڕا گۆڕینەوەیەکی بەرچاوی لەگەلیانداپەیدا کردبوو. بەتایبەت سەبارەت بە شارەزابوونی زیاتر و لێك گەیشتنی زیاتر سەبارەت بەکورد و کوردۆلۆژیای گەلی کوردستان دیارە هەر ئەو نزیکبوونەوە و ئاشنایەتی پەیدا کردنە بووە کەوا لە کەسایەتیەکی وەك پرۆفیسۆر نیکتیین بکا لە بارەی حوزنی موکریانییەوە بلێ:(سەیدحسێن حوزنی موکریانی مونەلیف و مێژووناسی گەورەی کوردستان.. منەتی وی بەسەر هەموو موستەشرقینی فەرەنگستاندا مەعروف و مەعلوم و مەشهورە) بڕوانە، جمال خەزنەدار، ڕابەری ڕۆژنامەگەری، ل١٤٨. لە بڕگەیەکی تریشدا ڕۆژهەلاتناس و کوردناسێکی گەورەی وەك ڤلادمێر مینۆرسکی کاتێك وەسفی بە ناوبانگ دەکا و بۆی دەنووسێ:(ئێوەحەقیقەتەن گیانی میللەتی خۆتان ئەو ڕەنجانەی کە دەیانکێشن هیچ وەختێك لەبیرناچێتەوە ئەسلەن میللەت و وەتەن پەرستانی وەکو ئێوە مایەی تەرەقی میللەتن...) هەموو ڕاوبۆچوونێکی

ئەوتۆش بۆ خۆیان لەو گەواهی و شەهادەتە بەرزانەن کە هەردەم حسین حوزنی موکریانی لە ناوەندی ڕووناکبیری کوردی و مرۆڤایەتیدا خۆشەویست ترو بەرزتر بنرخێنێ وێڕای ئەوەی ئەم کەڵە پیاوە و ئەم زانا گەورەی بواری مێژووناسی کورد لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمی ڕابووردودا بەتاقە مێژووناسی کورد دەنرێ کە لە نووسینەکانی خۆیدا بە زمانی کوردی و بەشێوەیەکی شارەزایانەو بەسەلیقەی خۆی باسی لە زانستی مێژوو و، قۆناغەکانی مێژوو کردبێ جا ئیتر نازانم کەسایەتیەکی هێندە گەورە و بەوهەموو توانا و خزمەتەی خۆیەوە والە ئینگلیزەکان بکا، وەك مامۆستا گیوی برای لە پێشەکی(مێژووی میرانی سۆران)دا باسی لێوەدەکا و دەڵێ:(ئینگلیزەکان لە ساڵی١٩٤٧دا داماوی برامیان دەرمان خوارد کرد...) بڕوانە، لاپەڕە١، بۆدواجاریش خاوەنی ئەو هەموو بەرهەمە زیندوو بەبایەخانەی بواری مێژوو لە شاری بەغدا لە ١٩٤٧/٩/٢٠ بۆ دواجار چاوی لێك ناو لەسەر وەسیەتی خۆی لە شاری هەولێر ئەسپەردەی خاك کرا.

*ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (هەرێمی کوردستان)، ژمارە(١٩٨)ی ٢٠٠٠/٤/٢٠دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی چواردەیەم

بێدار لە نێوان یانەی سەرکەوتن و چالاکی پارتی هیوادا

بەوەی لە ڕووی هەڵکەوتەی جوگرافییەوە، ناوچەی خانەقین بنکورە(بن كدورە-مذكرات مأمون بك، ص٣١) یابین کورە، واتە هەزار کورە بە زمانی تورکی، کەوتۆتە دامێنی ناوچەی گەرمیانەوە و نزیکبوە لە سنورەکانی شاری کەرکوکەوە. لەگەڵ ئەوەشدا بۆ یەکەم جار چالاکییەکانی پارتی هیوا وەك ڕێکخراوێکی سیاسی، لە کۆتایی سییەکان و سەرەتای چلەکاندا لێرەوەدەستی پێ کردووە. هاوکات گەلێك کەسایەتی و ڕووناکبیری ئەم ناوچەیە، پەیوەندیان بەڕێکخستنەکانییەوە کردووە و لە کۆبوونەوە و چالاکی یە سیاسیەکانیدا بەشداربوون. بۆ پاڵپشتی کردنی ئەم بۆ چوونەشم شێخ عەتای تاڵەبانی لە کاتی خۆیدا و، وەك ئەندامێکی کارای ئەم ڕێکخراوە بۆی گێڕامەوە:(بەزۆری هەموو ئەو کەسایەتی و پیاوە ئاینیانەی لە ناوچەی خانەقین و دەوروبەریدا پەیوەندیان بە هیواوە کردبێ زیاتر لە ڕێگای مەلا سەید حەکیمی خانەقین-یەوە بووە کاسێتی تۆمارکراو لە ئەرشیفی خۆمدا(اب) بۆ ئەمەش هیچ بەدووریشی نازانم پیاوێکی ئایینی و کەسایەتیەکی وەك بێداری شاعیر(١٨٩٤-١٩٤٩) لە بەرئەوەی

پەیوەندیەكی پتەو و بەردەوامی لەگەڵ مەلا سەید حەكیمدابووە. هیچ گومانی تێدانیە كە بەهۆی ئەویشەوە پەیوەندی كردبێت بە حیزبی هیواوە و هەر لە ڕێگای ئەویشەوە بووە كە(سەرۆكی دەستەی باڵای حیزب) مامۆستا ڕەفیق حیلمی(١٨٩٨-١٩٦٠) ناسیبێ و بەزۆری لە شاری كەركوك و خانەقین و ناوچەی(بنكورە) سەردانی یەكتریان كردبێت و لە مەبەستی یەكتر ئاگاداربوون تا ئەو كاتەی بووە بە ئەندامێكی ئەو تۆی ناو ڕیزەكانی هیوا، كە لە هەموو ڕاوبۆچوونێكی فیكری و سیاسی خۆی لەگەڵ ڕەفیق حیلمی دا یەكبگرێتەوە ئەمیش بۆ خۆی ناوی شێخ بابا عەلی كوڕی شێخ عەبدوڵڵای كوڕی شێخ عەلی شێخ لە تیفی كوڕی سەلیمی هەنجیرانەو لە ساڵی١٨٩٤ لە(ئاوایی گەورە)ی ناوچەی بنكورە لە دایك بووە(بڕوانە، تۆژەر، ژ(١)، ل٢٩). سەرەتاكانی خوێندنی لای شێخ عەبدوڵڵای باوكی دەس پێ كردووە. دواتر لە شاری خانەقین و لای شێخ سالی مودەریس پلەكانی تری خوێندنی بڕیوە و لە ساڵی١٩٤٩ لە نەخۆشخانەی(ئەلمجیدیە)ی بەغدا كۆچی دوایی كردوە وێرای ئەوەی شاعیرێكی دیار وتەنانەت نموونەی شیعریی خۆی لە ژمارە (٢)ی ساڵی پێنجەمی١٩٤٤ی (گەلاوێژ)دا بلاّ وكردۆتەوە. جگە لەو شیعرانەشی، لە ڕێگای دەستاو دەست كردنەوە لە زۆر بەیاز و كەشكۆڵی ڕووناكبیرانی ئەو دەمانەی كوردستاندا تۆماركراون. بەڵام وەك بەرهەمی سەربەخۆ، نووسینەكانی كۆنەكراونەتەوە و بەزۆری تیا چوون. كەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە ڕووی چالاكی سیاسییەوە شوێن و تایبەتمەندیەكی دیاری لە ڕیزەكانی هیوادا هەبووە و گەلێك كەسی نزیك بەخۆی لە ڕێگای(بێدار)ەوە پەیوەندیان بە هیواوە كردووە. تەنانەت ئەو نازناوی(بێدار)ەش كە هەیبووە(سەرۆكی دەستەی باڵای پارتی هیوا) مامۆستا ڕەفیق حیلمی بۆی داناوە و ناوی نهێنی ئەوبووە لە پارتی هیوادا. بەجۆرێك

بۆتە نا وێکی وا کە لەلایەن زۆربەی ڕووناکبیرانی کوردەوە بەو شێوەیە جەختی لە سەربکرێتەوە هەر بەو شێوەیەش ناویان بردووە. لەوانە مامۆستا عەلا ئەدین سوجادی(١٩١٧-١٩٨٥) لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا بەڵام بەهەڵە ساڵی(١٨٩٢)ی کردۆتە ساڵی لە دایکبوونی لە کاتێکیشدا کە(یانەی سەرکەوتن-نادی الأرتقا ء)ی کوردان لە شاری بەغدا و لە ئەنجامی هەوڵ و داواکاری چەند ڕووناکبیرێکی کورد لەوانە مارف چیاوك باڵەکی و بەپێی فەرمانی ژمارە(٦٨٩٥)ی ١٩-٣٠ی مایسی١٩٣٠ی وەزارەتی ناوخۆی عێراق هاتەکایەوە دوای چەند ساڵێك لیژنەیەکی کۆمەك کردن بە ناوی(یانەی سەرکەوتن)ەوە کەوتنە زۆربەی شارو ناوچە کوردنشینەکانی کوردستان بە مەبەستی دەسگرۆیی و یارمەتی دانی یانەکە یەکێ لەو شاروناوچانەش سەردانیان کردبێت شاری خانەقین و دواتر ناوچەی(بنکورە) بووە لەم لایەنەشەوە کە سایەتیەکی وەك شێخ بابا عەلی(بێدار) بەپێی ئەو دەرامەتەی هەیبوە لەو دەمانەدا و لە گەلاوێژی ١٩٤٣دا بڕی دوودنیارونیوی ئەوکاتەی بەخشیوە بە(یانەی سەرکەوتن) لە ڕێگای لیژنەی ناوبراوەوە و لە (پەیامی تبرعات)ی یانەشدا کە بە ناوی (باوبوو)ەوە. لە چاپخانەی (نجاح)ی بەغدا و لە ساڵی (١٩٤٣-١٩٤٤)دا بلاو کراوەتەوە. بە:" بابا عەلی مامۆستاو شاعیری باجەلان" ناوی هاتووە. بڕوانە، باربوو، ل٦٥. لەو سەروبەندەشدا کە حزبی هیوا لە سەرەتای چلەکانەوە دووبەرەکایەتی کەوتۆتە ڕیزەکانیەوە. ئەم یەکێك بووە لەوانەی کە شانبەشانی مەلا سەید حەکیمی خانەقین (١٨٩٢-١٩٥٧) بیریان لەچارەسەرکردنی ئەو بارودۆخە کردۆتەوە. بەتایبەتی ئەو کێشەیەی لە نێوان ئەفسەرەکانی ناو پارتی هیوا و سەرۆکی دەستەی باڵادا هاتبوە کایەوە. بۆ ئەو مەبەستەش لە ساڵی ١٩٤٤دا پێشنیار لەسەر ئەوە کرا (کۆنفرانس)ێك بۆ چارەسەرکردنی

كێشەكانی ناو هیوا ببەسترێ. ئەوە بوو شارەدێی كەلاری ئەو كاتە كە بەگزادەكانی جاف لە گەرمیاندا بەڕێوەیان دەبرد. دەستنیشان كراو كۆمەڵێك كەسایەتیو ئەندامی بەرزی هیوا تیایدا بەشداربوون لەوانە: سەرۆكی دەستەی باڵای حیزب ڕەفیق حیلمی، مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد، مەلا سەید حەكیمی خانەقین، مستەفا خۆشناو، عزەت عەبدولعەزیز، محەمەد مەحمود قودسی، شێخ عەتای تاڵەبانی و دەیان كەسایەتی تر. (بڕوانە، كەركوك، ژمارە(٥)، ل١٠٢). بەجۆرێ یەكێ لەو ئەندامە بەشدار بووانە شێخ بابەعەلی بێدار بوو. لەكۆتایی (كۆنفرانس)ەكەشدا. دژی بۆچوونی ئەفسەرەكانی ناو هیواو چەپەكان بوو. كە دەیانویست مامۆستا ڕەفیق حیلمی دەس لەكاری سەرۆكایەتی هەڵگرێ، بەڵكو پاڵپشتی ئەو بۆچوونەی دەكرد. كە دەیانویست مامۆستا حیلمی وەك سەرۆكی دەستەی باڵای حیزب بمێنێتەوەو هیچ جۆرە گۆڕانێك لەڕیزەكانی هیوادا دروست نەبێت. كە ببێتە هۆی تێك چوون و لەبەریەك هەڵوەشانەوەی.[١٢]

---

[١٢] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (كوردستانی نوێ) ژمارە(٢٥٢٦)ی، ٢٠٠١/٨/٨دا بڵاوكراوەتەوە.

باسی پازدەیەم

مێژووی دامەزرانی
یەکەم قوتابخانە لە شاری کەلار ١٩٣١

شارە دێی کەلار بەوپێیەی هەر لە سالانی سەدەی نۆزدەیەمەوە شوێنێکی ئاوەدان و مەکۆی بەیەکگەیشتنی هەموو ئەو دێهات و گوندانەی ناوچەی گەرمیان بووە. بۆ پێکەوە گرێ دانیان بەیەکترەوە ئەوەش وایکردوە ڕۆژبەڕۆژ هەنگاوی زیاتر و گەورەتر بەرەو پێشەوە بنێ، هاوکات ئاوەدانی و، سەرچاوەکانی ئاوەدانی و نیشتەجێ بوونی بە شێوەیەکی فراوانتر و پێشکەوتووتر تیایدا دەستەبەربێ هەر چەندە لە ماوەی فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢) و دواتر دەسەلاتی پاشایەتی(١٩٢١-١٩٥٨) لە عێراقدا مۆرك وسیمای دەرەبەگایەتی و دەسەلاتی بنەماڵە و بالا دەستبوونی ئاغا وەك هەرناوچەیەکی تر لە کوردستان و عێراقدا ڕۆڵ و تایبەتمەندی خۆی بینیوە. بەلام شان بە شانی ئەوە دەوڵەت بۆ خۆی پاڵپشتییەکی بەرچاوی ئەم دیاردەیەی کردووە و بەبەردەوامی ئەو ڕەوش و بارودۆخەی لە بەرژەوەندی خۆیدا لەبەرچاو گرتووە. وێڕای ئەوەی بنەماڵە و چینە دەسەلاتدارەکان لە ناوچە جۆربەجۆرەکاندا چ بۆ خزمەت کردنی خۆیان و چ بۆ ئەو ناوچانەش کەلە ژێردەسەلاتی ئەواندایە

بەڕێوەیان بردووە و هەوڵیانداوە كاری بەردەوام و خزمەتی بەردەوامی خۆیانی تێدا بكەن. هەر چەندە هەندێجار ئەوەش وەك كارێكی سەلبی بە سەریاندا شكاوەتەوە. بۆ نموونە كردنەوەی قوتابخانە یا ناوەندێكی وەك سەرچاوەی زانست و خوێندەواری. چینی دەرەبەگ لە ناوچەكانی ژێردەسەڵاتیاندا بەو ئاقارەیاندا دەبرد كە ئەمە لە ئایندە و لە دواڕۆژدا كارلێكێكی خراپی دەبێ لە بەڕێوە بردنی دەسەڵات و ڕەوشی گوێ گرتنی ڕۆژانەی خەڵك و، دانیشتوان بۆ فەرمان و جێبەجێ كردنی هەر بڕیارێك كە لەوانەوە دەردەچوو. لە كاتێكدا ئەبوایە خەڵك بە تەواوی پابەند بوونایە بەو بڕیارو فەرمانانەوە كە لەلایەن سەرۆكی خێڵ و هۆز و گەورەی دێوە دەردەچێ. چونكە بەكردنەوەی ناوەندێكی زانستیوا. منداڵی چینی هەژار و توێژی ڕەشۆكی خەڵك وشیاریان، بیریان، ئاستی هەستكردن و داواكاریان زیاتردەبوو، هەرئەوكاتەش(پابەندبوونی) كۆمەڵایەتی بۆچینی باڵادەس كەمتردەبووەوە. هەر لە خۆڕاش نەبووە كە لە تەوەر و ناوچەیەكی وەك گەرمیان(كەلار-كەڵیاریان كەلاڕێ) و لە سەروبەندەدا كە بنەماڵەی جاف و بەگزادەكانی جاف بەڕێوەیان بردووە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هەنگاوی باش و خزمەتی گەورەیان بەناوچەی ژێردەسەڵاتی خۆیان كردووە. بەڵام لە كاتێكدا شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژی ١٩٥٨ لە عێراقدا بەرپابوو و كۆتایی بە دەسەڵات و سیستەمی پاشایەتی هات. لێرە بەدواوە دەسەڵاتی بنەماڵە و چینی دەرەبەگ لەم ناوچەیەشدا بە تەواوی بەرە و نەمان چوو. لە كاتێكیشدا قسە لەسەر بابەت و لایەنێكی وادەكەین دەبێ تۆزێك بەنیهاد و بەویژدانەوە ئەوەش لە بەرچاو بگرین و باسی ئەوەش بكەین كە پێشتر كەلار لەلایەن هۆزەكانی(گێژ، ڕۆژبەیانی و پاڵانی) یەوە ئاوەدانی تێكەوتوە

نیشتەجێ بوون. شارەدێیەکی وەك کەلار(تارادەیەك) بە هەوڵی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف و هۆزی جاف سەرچاوەکانی ئاوەدانی پێ گەیشتوە وەك دەبینی مێژووی کردنەوەی یەکەم قوتابخانە و وەك ناوەندێك بۆ خوێندن لە شاری کەلاردا دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سیەکانی سەدەی بیستەمی ڕابووردوو، بەپێی یەکەمین تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکە کە تاوەکو ئێستاش وەکو خۆی ماوەتەوە لەبەڕێوەبەرایەتی قوتابخانەکەداو، وێرای ئەو چاوپێکەوتنانەی کە لەگەڵ چەند کەسایەتیەکی ئەوکاتەدا ئەنجامم داوە. یەکەمین قوتابخانەی سەرەتایی چوار پۆلی لە ساڵی خوێندنی(١٩٣١-١٩٣٢)دا کراوەتەوە کە ئەمڕۆ پێیدەوترێ قوتابخانەی(شێروانە)ی سەرەتایی.

هەربۆ ئەم مەبەستەو لە ساڵی(١٩٩٦)دا مستەفا بەگی جاف(١٩٢٥-١٩٩٧) لە بارەی دامەزرانی یەکەمین قوتابخانەوە لە کەلار کە بۆ خۆییەکێ بووە لە قوتابیە سەرەتاییەکانی دەڵێت:(کردنەوەی یەکەم قوتابخانە لە کەلار بە هەوڵی حەمەبەگی فەتاح بەگی جاف کە ئەوکات ئەندامی پەرلەمانی عێراق) و نوێنەری لیوای کەرکوك(کفری) بووە و بە کۆششێکی زۆری مێژوونووسی گەورە حەمە ئەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨) کە لەو سەردەمەدا وەزیری ئابووری و هاتوچۆ بوو لە وەزارەتی دووەمی نوری سەعید(١٨٨٨-١٩٥٨)دا و لە ساڵی ١٩٣١دا کراوەتەوە.

سەرەتا ئەم قوتابخانەیە هەر بە ناوی کەلار تا ئەوکاتەی شوێنێکی تایبەتی بۆدابین و تەرخانکراوە. حەمە بەگی جاف(١٩٠٤-١٩٣٤) لە ماڵەکەی خۆیدا کە ئەوکاتە لە(کەلاری کۆن)ی ئێستابووە. کاروباری بەڕێوەچووە. یەکەم بەڕێوەبەری مامۆستا(تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان) بووە و، بەپێی ئەو خشتەیە(لوحە)یەی کە تا ئێستا لە(قوتابخانەی کەلار)ی ئەوکات و(شێروانە)ی سەرەتایی ئێستادا هەڵواسراوە لە ڕێکەوتی(١٩٣١/١٠/١)ەوە

دەسبەکار بووە و نزیکەی (٩)نۆ ساڵی تەواو وەك بەڕێوەبەری ئەم قوتابخانەیە ماوەتەوە و لە(١٩٤٠/٩/١٥)دا ڕاژەی مامۆستایی خۆی گواستۆتەوە و دەستی لە کاری بەڕێوەبەرێتی قوتابخانەکە کێشاوەتەوە. بەڵام من وای بۆ دەچم کە: مێژووی دامەزرانی قوتابخانەکە چەند مانگێك دواتر بووبێ تا ئەوەی لە(١٩٣١/١٠/١)دا کرابێتەوە. لە کاتێکیشدا بۆ ڕاستی و دروستی ئەم بۆ چوونەشم گەڕامەوە بۆ سەر(تأريخ الوزارات العراقية- مێژووی وەزارەتەکانی عێراقی) مێژوووناسی ناسراوی عێراق(عەبدولرەزاق ئەلحسەنی) بەرگی (٣)،بەغدا١٩٨٨، بۆم دەرکەوت کە خوالێخۆشبوو ئەمین زەکی بەگ لە وەزارەتی یەکەمی نوری سەعیددا وەزیرنەبووە. کە لە٢٣ی ئازاری١٩٣٠دا پێکی هێناوە و لە ١٩ی تەشرینی یەکەمی١٩٣١ دا وەزارەتەکەی هەڵوەشاوەتەوە. بۆ دواتریش دووەمین وزارەتی خۆی هەر لە ١٩ی تەشرینی یەکەمی١٩٣١داپێك هێناوەتەوە و تا ٢٧ی تەشرینی یەکەمی١٩٣٢ی خایاندووە. بەڵام لەم وەزارەتەیاندا و، وەك لە لیستی ناوی وەزیرەکاندا دیارە ئەمین زەکی بەگ(١٨٨٠-١٩٤٨)وەزیری ئابووری و هاتوچۆبووە و، حەمە بەگی فەتاح بەگی جافیش هەر بە پێی(مێژووی وەزارەتە عێراقی)یەکانی ئەلحەسەنی و هەمان بەرگی(٣) و لەلاپەڕە٦٦یدا، نوێنەری کەرکوك بووە لە پەرلەمانی عێراقی ئەوکاتەدا. ئەم ڕێکەوتەش بۆخۆی جیاوازیەکی زۆری هەیە لەگەڵ ڕۆژی کردنەوە و دەسبەکار بوونی یەکەم بە ڕێوەبەری قوتابخانەکەدا کە لە(١٩٣١/١٠/١)دابووە. هاوکات ئەمە ئەوەمان بۆ ئەسەڵمێنێ ئەم قوتابخانەیە ڕەنگ بووبێ لە ناوەڕاستی مانگی(١١)ی هەمان ساڵدا کرابێتەوە و مەسەلەی ڕۆژی دەسبەکاربوونی بەڕێوەبەرەکەش هەر لەبەر ئەوەبووە. لە وڵاتی خۆمان و زۆربەی وڵاتانی تری ڕۆژهەڵاتدا سەرەتاکانی ساڵی خوێندن هەر لە١/١٠ی هەموو ساڵێکەوە دەس پێ دەکا وەکو ئاشکراشە بەپێی یەکەمین

تۆمارنامە(سجل)ی قوتابخانەکەو لە ساڵی یەکەمی خوێندنیدا تەنها(٢٨) قوتابی ڕوویان کردۆتە خوێندن و ساڵی لە دایك بوونیشیان لە نێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٢٥)ی زایینی بووە. هی واشیان هەیە ساڵی لە دایك بوونیان بەرامبەر ناوەکانیان تۆمارنامەکەدا بەرچاوناکەوێ. جگە لەوەی زۆربەی زۆریان کوڕ بوون و تەنها یەك کچیان لە گەڵدابووە کە ئەوەش بۆخۆی(ئەختەرخانی کچی حەمە بەگی جاف) خوێ بووە کە دەکاتە خوشکی کە سایەتی ناسراو بە (حەمە سەعید بەگی جاف)و پوری هەردوو شاعیرو نووسەری ناسراو (خەسرەوجاف) و(نەبەرد جاف). بەڵام لە ساڵی دووەمی خوێندندا واتە(١٩٣٢-١٩٣٣) ژمارەی قوتابیانی کچ لە قوتابخانەکەدا زیادی کردووەو بوە بە(٣)کچ کە ئەوانیش بریتی بوون لە:-

١-وەفیقە تۆفیق عەلی کچی بەڕێوەبەری قوتابخانەکە خۆی بووە.

٢-قەدری وەستا حەمیدی ناڵبەند.

٣-ڕەعنای کچی حەیدەر سادە واتە خوشکی خوالێخۆشبوو حەسەنی حەیدەر(هەیەر) و حسین حەیدەر واتە حسەینە کەڵەی گۆرانی بێژ.

لەگەڵ ئەوەشدا هەموو ئەو قوتابی و خوێندکارانەی کە لە ساڵی یەکەمی خوێندنی وەرگیرابوون بەزۆری خەڵکی کەلاری ئەوکاتە بوون تەنها دوانیان نەبێ کە یەکێکیان(عەبدولباقی ئەکبەر خان) و ئەوی کەشیان(عەبدوڵڵا مەحمەد جوانرۆیی) بووە. بە جۆرێ یەکەمیان: لە گوندی(دەککە)ی ناوچەی بنکورەی ئەوبەری سیروان و لە نزیك شاری(خانەقین)ەوە هاتووە.

ئەم قوتابخانەیەش وەك هەرەمێکی کارگێڕی لەودەمانەدا سەر بە بەڕێوەبەرایەتی پەروەردەی لیوای کەرکوك بووە. لەبەر بایەخی مێژووی و بۆ سوودی گشتی لێرەدا وای بەباش دەزانم ناوی قوتابی و خوێندکارە

یەکەمەکانی ساڵی دامەزرانی قوتابخانەکەو ناو ئەو بەڕێوەبەرانەش کە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشی١٤ی گەلاوێژی١٩٥٨ لەم قوتابخانەیەدا دەسبەکاربوون تۆماربکەم کە ئەمانەبوون:-

١-ئەحمەد مەحمەد فەتاح.

٢-خالید ڕەزا بەگ.

٣-عەبدوڵلا مەحمەد فەتاح.

٤-حەسەن حەیدەر سادە.

٥-عەلی ڕەحیم تازە ئەوڕەحمان.

٦-عەبدول باقی ئەکبەرخان.

٧-حەمە سەعید بەگی مەحمەد بەگی جاف.

٨-حسێن حاجی محیٚ دین.

٩-ئیبراهیم شێخ حەسەن ئەحمەد.

١٠-مەحمەد عەلی شێخ حەسەن ئەحمەد.

١١-عەلی شامە.

١٢-مەحمود وەستا ڕەشید.

١٣-حەمە ئەمین ئەریمان دەروێش.

١٤-نووری عەبدوڵلا جوڵا.

١٥-قادر مەحمەد صاڵح.

١٦-مەحمەد ئەمین عەبدوڵلا سوور.

١٧-کەریم مەحمود قادر.

١٨-موسا پیرومیس.

١٩-قادر عەبدول مەحمەد.

٢٠-ئەحمەد عارف.

٢١-مەحمەد ڕەشید مەحمەد عەزیز.

٢٢-حسێن سۆفی فەتاح.

٢٣-کاکە عەبدوڵلای سەمین.

٢٤-مەحمود ڕەزا بەگ.

٢٥-عەبدوڵلا مەلا مەحمود جوایزۆیی.

٢٦-مەحمەد فەقێ مەحمود.

٢٧-مەحمود مەحمەد حاجی ئەڵماس.

٢٨-ئەختەر مەحمەد بەگی جاف.

بەڕێوەبەرانی قوتابخانەکەش لە کاتی دامەزرانییەوە تا کاتی بەرپابوونی شۆڕشی ساڵی ١٩٥٨ئەم کەسایەتیانەبوون:

ناوی بەڕێوەبەر	مێژووی دەسبەکاربوون	مێژووی دەس لە کارکێشانەوە
١-تۆفیق عەلی عەبدولڕەحمان	١٩٣١/١٠/١	١٩٤٠/٩/١٥
٢-حەسەن عەباس ڕەزا	١٩٤٠/٩/١٥	١٩٤١/١٠/١
٣-سەلیم بەگ دەفتەری	١٩٤١/١٠/١	١٩٤٥/١٠/١
٤-ڕەشید مەحمەد عەلی	١٩٤٥/١٠/١	١٩٥٠/١٠/١
٥-مەحمەد مستەفا مولکی	١٩٥٠/١٠/١	١٩٥١/٩/١٥
٦-بەهجەت بەدری بەیاتی	١٩٥١/٩/١٥	١٩٥٦/٩/٢٤
٧-حسین مەحمود عەلی بەیاتی	١٩٥٦/٩/٢٤	١٩٥٨/٩/١٥

[١٣]

[١٣] ئەم باسە لە(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٥٧)ی،١٦/١٠/١٩٩٩دا بلاوکراوەتەوە.

باسی شازدەیەم

كورد لەساڵڕۆژی شۆڕی(٣٠) حوزەیرانی ١٩٢٠دا

هەر لە سەرەتاكانی جەنگی یەكەمەوە بەریتانیای گەورە دەستی بەسەر بەشێكی گەورەی وڵاتی عێراقدا گرت. بەڵام ڕووبەڕووی گەلێك كۆسپ و بەرگری بەردەوامی گەلانی عێرا ق بە عەرەب و كوردەوە بوەوە. سەرەڕای پاشماوەی ئەو سوپایەی كەدەوڵەتی عوسمانی هەیبوو لە عێراق و ناوچەكەدا. لەلایەكی كەشەوە بەهۆی هێرشی بەردەوام و پاڵپشتی كردنی سوپای بەریتانیاوە لە ناوچە جیاجیاكانی تری ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە بۆ هێزەكانی خۆی. لەسەرەتادا بەتەواوی توانی دەس بە سەر هەردوو ویلایەتی(بەسرەوبەغدا)دا بگرێ و هاوكات ئاگر بڕی(مۆدرۆس)یشی لە ساڵی١٩١٨ لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی دا مۆربكا. واتە ئەوكاتەی كە سەرەتای سوپای بەریتانی گەیشتبوە سنورەكانی ویلایەتی موسڵ. بە تایبەتی دەوروبەری شاری كەركوك خۆهەر كە جەنگیش لەبەرژەوەی وڵاتانی هاوپەیمان كۆتایی هات. بەتەواوی ئەوە بۆ بەریتانیا یەكلایی بوەوە. دەس بەسەرویلایەتی موسڵدا بگرێ بەتایبەتی پاش ئەوەی لە كۆنگری ئاشتی١٩١٩ی پاریسدا بڕیار لە سیاسەتی(ئینتداب)درا. ئەمەش بۆ خۆی لە

بەرژەوەندییەکی گەورەی حکومەتی بەریتانیادا بووە. سەبارەت بەداگیرکردنی عێراق بەکوردستانی باشووریشەوە هەرچەندە پێشتر لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا بزوتنەوەی رزگاری خوازی کورد بەرابەرایەتی شێخ مەحمود لە ئەوپەڕی گەشەکردن و تەشەنە کردندابوو بەمەبەستی پێکهێنانو دروست کردنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لە ناوچەکەدا ئەمەش وای لە شێخ مەحمود کرد لەو ماوەیەدا کە پەیوەندی بەبنکەی سەربازی بەریتانییەوە بکا لە ئەسکی(کفری) تا حوکمداریەتێکی کوردی لە شاری سلێمانیو دەوروبەریدا لە ١٩١٨/١١/١وە دامەزرێ واتە پێش کۆتایی هێنانی جەنگی یەکەمی جیهانی بە(١٠)دە ڕۆژ شان بەشانی ئەوەش ڕاوێژکارێکی بەریتانی لەگەڵدابێ. وەك ئەوەی پاش ڕازیبوونی حاکمی گشتی بەریتانیا لە بەغدا(ویلسن)، مێجەرنۆئیل بۆ ئەو مەبەستە لەلایەن بەریتانیاوە دیاری کراو حکومەتی یەکەمی شێخ مەحمود پێکهێنرا بەڵام بەهۆی ئەوەی کە جۆرە ناکۆکیەك لە نێوان کورد و هێزەکانی بەریتانیادا دروست بوو لەسەر بەڕێوەبردنی کاروباری ناوچە کوردنیشنەکان بۆیە بەریتانیا کەوتە ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاروباری ئەم ناوچەیەبگرێتە دەس و کۆتایی بەحکومەتەکەی شێخ مەحمود لە ١٨ی حوزەیرانی١٩١٩ بهێنێ و بە خۆشی بە بەندکراوی دوای شەڕی(دەربەندی بازیان) و بە زامدارییەوە دراوەتە دادگایەکی سەربازی بەریتانی لە شاری بەغدا و پاشان دوورخستنەوەی بۆ دوورگەی(ئەندامان)ی وڵاتی هیند جا بۆ یە دەتوانین ئەم نەگونجان و یەکنەگرتنەی شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەکاندا بە خاڵی وەرچەرخان دابنێین بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سەرجەم گەلانی عێراق بەرامبەر بەسیاسەتی بەریتانیا و هەوڵدان بۆ سەربەخۆبوون سەرەڕای ئەوەی گەلێك هۆکاری تری دەرەکی و ناوخۆ ڕۆڵی کاریگەریان لەو

پێکدادانە جەماوەرییەدا بوو کە بۆ یەکەمجار لە ٣٠ی حوزەیرانی١٩٢٠ەوە لە سەرانسەری عێراقدا دژ بە سیاسەتی(ئینتداب) و مانەوەی بەریتانیا بەو شێوەیە لە عێراق و کوردستاندا درێژەی هەبێ هەربۆیە دەکرێ هۆکارە دەرەکییەکانی لە بەرپابوونی ئەو شۆرش و ڕاپەڕینە جەماوەرییەدا چڕکەینەوە کە پێشتر لە وڵاتانی دەوروبەری وەك شۆرشی حیجازی١٩١٦، یۆلۆی میسری١٩١٩، سەرەڕای بەرپابوونی گەورەترین شۆرشی جیهانیەتی لە وڵاتی ڕووسیا ساڵی١٩١٧، جگەلەو هۆکارە ناوخۆییانەی کە بەریتانیا بەردەوام لە عێراقدا و بەسەردانیشتوانیدا سەپاندبوو دەشبوایە گەلانی عێراق هەموو باجێکی بەردەوامیان بدایە. ئەمەش بۆخۆی ئەرکێکی گەورەی خستبوە ئەستۆی خەڵکەوە و ماوەیەکی درێژخایەنیش دەوڵەتی عوسمانی هەمان سیاسەتیان پراکتیزەکردبوو. هەموو ئەم دیاردانەش وایان لە گەلانی عێراق بە عەرەب و کوردەوە کرد. دژبە سیاسەتێکی ئەوتۆ بوەستن و بۆ ماوەی زیاد لە پێنج مانگێك زۆربەی ناوچەکانی وڵات لە دەسەڵاتیان ئازادبکرێ هاوکات ئەنجومەن و دەسەڵاتی سەربەخۆیان تیادا بمەزرێ بەڕادەیەك شێوازی ڕاپەڕین و گرتنەوەی شاروشارۆچکەکانی کوردستان لەلایەن کوردخۆیەوە هەر لە نێوەندی هۆزی گۆیانی ناوچەی زاخۆوە گرتیەوە تا بگاتە ئەو پەڕی باشوری لە کفری و خانەقین و دەوروبەریدا لە کاتێکیشدا دەتوانرێ تەنها شارێکی وەك سلێمانی بەوە بژمێردرێ کە بەڕادەیەکی کەمتر بریشکی ئەو شۆرشەی بەرکەوتبێ ئەوەشیان وەکو وتم: بەزۆری لەبەر ئەوەبووە. لەو دەمانەدا کە سایەتیەکی وەك شێخ مەحمود کە بەڕابەرێکی دیاری شۆرش دادەنرا لەلایەن بەریتانیاوە دەسبەسەرکرا کرابوو و لەوڵات دورخرابووەوە. جگە لەمانەش دەتوانرێ واباس لە کورد بکرێ لە ڕۆژگارێکی وادا وەك گەلێك خۆی ڕاپەڕینی سەربەخۆو شۆرشی خۆی بەرپا کردبێ و هەوڵی

سەربەخۆیی‌دابێ. ئەگینا خۆ ئەگەر مەسەلە هەربەشداربوون بووبێ. ئەوا کەسایەتیەکی وەك(حسین عبدالکریم) بۆ یەکەم جار و لە ڕۆژگاری شۆرشدا توانیویەتی ئالای عێراق لەسەر فەرمانگەی پۆستەی(باقوبە) کە ناوچەیەکی عەرەب نشینە بەرزبکاتەوە تەنانەت زۆر لەڕووناکبیرانی عەرەبی عێرا قبە خۆیان گەواهی لەسەر ئەو لایەنە دەدەن وەك ئەوەی کە لە ئەیلولی ١٩٢٠ داو بۆ یەکەم جار ناوچەکە بەشاری(باقوبە) شەوە ڕزگارکرا لە دەسەلاتی بەریتانیا دکتۆر حسین زبیدی نووسیویە(رفع العلم العراقی فوق دائرة البرید و هو رجل کردی متحمس لاستقلال العراق ویحب وطنه وبلاده وقد خطب بحماسه في جموع الناس بعربیته البسیطه محرضا ایاهم علی القتال و الثورة في وجه الآنلکیز المحتلین و بارك الحاضرین بثورتهم وأخذ کل منهم یمارس عمله خلافا الماسودنته بعض الآقلام المأجورة و هکذا صار الحکم في بعقوبه ثوریا).

بەجۆرێ دەکرێ زیانەکانی بەریتانیا لە کوردستاندا بە ڕێژیەکی گەورەی ئێجگار گەورەی دارایی مەزندە بکرێ سەرەڕای کوژرانی سەدان فەرماندەی سەربازی گەورە لە ناوچەکە داو هاوکات ڕۆڵی شۆرشەکە لە وشیارکردنەوەی کۆمەڵگەی کوردی لەودەمەدا بەهەموو چین و توێژەکانیەوە بێ جیاوازی بۆ شۆرشکردن و پاڵپشتی بەردەوامیان بۆ ئەو ڕاپەڕینانەی لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا لەوە بەدوا دووبارەدەبوونەوە.[١٤]

---

[١٤] ئەم بابەتە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩٠٧)ی ٢٠/٧/١٩٩٩، ڕۆژی سێ شەممە بلاوکراوەتەوە.

باسی حەڤدەیەم

مامۆستا گیوی موکریانی
لە یادەوەرییەکی سەبری بۆتانی کۆچ کردوودا

زۆرن ئەوانەی لە پێناوی خزمەتی کردن بەگەل و، بەرەوپێش چوونی رەوتی رووناکبیری و گەشەکردنی باری رۆژنامەنووسیدا لە ناوەندی کۆمەڵگەکانیاندا هەردەم هەنگاوی بەردەوام و شەونخونی بەردەوامیان بۆ ئەوەبووە کە نەهێڵن گەل و نەتەوەکەیان لە کاروانی رووناکبیریی مرۆڤایەتی دوابکەوێ و هاوشان بەوان ئەمیش گەشە بە بوارە جیاجیاکانی خۆی بدات. دیارە رەنگدانەوەیەکی لەو بابەتەو، بە تەنگەوە چوونێکی لەم تەرحە بە تەواوی لە ناو کۆمەڵگای کورد و نەتەوەی کوردا هەمان رێرەو وهەمان تایبەتمەندی بەخۆیەوەدیوە بە جۆرێ کە دەیان کەڵەپیاو و زانا و شاعیر و بیریاری تیا هەڵ کەوتبێ و، هەریەکەیان لەدەروازە و لەبوارێکی فراوانەوە چوونەتە ناو دونیای سەرقاڵی خزمەت کردنەوە. یەکێك لەو کەسایەتیانەش کە دەمانەوێ لە یاددەوەریەکی وادا لە ناوەندی رووناکبیری کۆمەڵگەکەماندا باسی لێوەبکەین و رۆشناییەك بخەینە سەر هەڵوێست و ئەو خزمەتە مەزنانەی کە لە ماوەی خزمەت کردن و سەربردەی

ڕووناکبیری خۆیدا بەجێی هێنابن. ئەوەش بۆ خۆی بنەماڵەی سەربەرزی موکریانی و کەسایەتیەکی ناسراوی وەك مامۆستا گیوی موکریانی(١٩٠٣-١٩٧٧/٧/٢٤) یاوەکتر بڵێین: عەبدولڕەحمانی کوڕی عەبدوللەتیفی خەزاییە. کەبەبەردەوامی لەگەڵ حسین حوزنی موکریانی(داماو)ی برایدا. ئەوپەڕی ڕۆڵی گەورە و دەوڵەمەندیان لە پێش خستنی مێژوو، زمان و ڕۆژنامەنووسی گەلی کوردا دیوە و، بەجۆرێ ئەبێ وا باسی لێوە بکەین کە هەردەم کوردەواری خۆی بەقەرزاری ئەوماندبوون و شەونخوونیەی ئەو دووبرایە بزانێ و یادو یادەوەری پڕشکۆیان بەرز و بڵند بنرخێنێ گیوی ئەمر لەو ڕۆژەوەی حوزنی براگەورەی یەکەم چاپخانەی لەوڵاتی ئەڵمانیاوە هێنایە شاری حەلەبی وڵاتی شام و لە ساڵی١٩١٥دا بۆ کاری چاپەمەنی و بڵاوکردنەوەدایمەزراند ئەو هاوکاری بەردەوامی بوو لە هەڵسوڕانی کارەکانی دا. دوای ئەوەش کە چاپخانەی ناوبراوی لە(حەڵەب)ەوە گواستەوە ڕەواندزو، دووبارە لەوێوە کەوتنە چاپکردن و بڵاوکردنەوەی گۆڤارە حوزنی(داماو)ی برایو بەڕێوەبەری نووسین مامۆستا گیوبوو تارۆژی داخستن و دوا ژمارەی کە لە١٩٣٢/٧/٣١ بەسەریەکەوە(٢٤) ژمارەیان لێ بڵاوکردۆتەوە کەچی دوای سێ ساڵ لەوەستانی گۆڤاری پێشوو دەستیان داوەتە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی هەفتانە بە ناوی(ڕووناکی)یەوە. یەکەمین ژمارەیان لە ساڵی١٩٣٥دا بڵاوکردۆتەوە و بەسەریەکەوە تەنها(یازدە) ژمارەیان لێ دەرکردووە، دوای ئەوەش وەکو خۆی باسی لێوە دەکا: کاتێ ئینگلیزەکان حوزنی برایان لە ساڵی١٩٤٧لە ڕەواندز دەرمانخوارد کرد ئیتر بە تەواوی کاروباری چاپخانەی کوردستان و هەموو ئەو چاپەمەنی و کتێب و نووسراوانەی کە لێرەوە بڵاوکراونەوە بەر پرسیارێتی یەکەمیان کەوتە دەس مامۆستا گیو. خۆی هەڵسوڕێنەری سەرەکی هەموو کاروبارێکیان بوو.

هەرچەندە بە خۆشی وەك دكتۆرە كوردستانی كچی دەیگێڕێتەوە لە ساڵی١٩٢٤ەوە:(ڕەواندز بەجێ دێڵێ‌و ڕوونەكاتە هەولێر) و چاپخانەیەكی گەورە لە شاری موسڵ دەكڕێ. هەر لێرە شبە دواوە سەرەڕای چاپكردن و بڵاوكردنەوەی گۆڤار و بڵاوكراوە بەزمانی كوردی دەكەوێتە كۆكردنەوە و لە چاپدانی دیوانی زۆربەی شاعیرانی ناسراوی كورد و ساغ كردنەوەیان. لە مایسی ساڵی١٩٥٤ەوە ئیمتیازی گۆڤارێكی وێژەیی هەفتانە بە ناوی(هەتاو)ەوە وەردەگرێ، زۆربەی كارەكانیشی خۆی بەڕێوەی بردوون، بەهاوكاری لەگەڵ(ئیبراهیم دزەیی) و (مەحمەد دەباغ)دا. بەجۆرێ تاكاتی وەستانی گۆڤارەكە لە ساڵی١٩٦٠دا توانیویانە(١٨٨)ژمارەی لێ‌بڵاوبكەنەوە لەگەڵ ئەم هەموو خزمەتە گەورەیەیدا و لەبەر ئەوەی شارەزاییەكی بەرچاوی هەبووە لە زمانەكانی:(فەرەنسی، ئینگلیزی، فارسی وعەرەبی)دا هەوڵی داوە گەڵێ فەرهەنگی ناوازەی بەوزمانانەو وێڕای(زمانی كوردی) بڵاوكردۆتەوە لەوانە وەك(فەرهەنگی ڕابەر)،(فەرهەنگی مەهاباد)،(فەرهەنگی كۆلكەزێڕینە) و گەڵێ كتێبە نووسراوی تری هەمە جۆر. كە هەر یەكەو بۆ خۆیان سەروەری و گەنجینەیەكی دەوڵەمەندی ئەو پیاوە مەزنەن لەبواری گەشەپێدانی زمان و كلتور و ڕووناكبیری ڕەسەنی كوردیدا واتە تا ڕۆژی كۆچ كردنی لە١٩٧٧/٧/٢٤، دەیان شاكار و نووسراو وبابەتی دانسقەی پێشكەش بە نامەخانەی كوردی كردوە وەك كە سایەتیەكی پاك وڕووناكبیرێكی بە سەلیقە چەندین هەڵوێستی كوردانەی نواندووە بۆ داكۆكی كردن لە ناوی گەل و وڵاتەكەی یەكێك لەو هەڵوێستانەی وەك شاعیری ناسراو سەبری بۆتانی(١٩٢٥-١٩٩٨) خاوەنی دیوانی(شین وشادی) و (دڵستان) كە ساڵی(١٩٩٨) لە ئەورووپا كۆچی دوایی كرد لە كۆتایی هەشتاكاندا لە بەغدا ئەوەی بۆ گێڕامەوە كە:

دەزگاکانی(حکومەتی عێراق) لە هەولێر چەند جارێك لە ناوەڕاستی حەفتاکان و پێش کۆچکردنی مامۆستا گیوی موکریانی، داوایان لێ کردبوو کە ناوی چاپخانەکەیان لە شاری هەولێر لە چاپخانەی(کوردستان)ەوە بکەنە(چاپخانەی هەولێر) لەبری(کوردستان) ئەویش لەبەر ئەوەی چەند جارێك چووبوونە سەری و لەو بارەیەوە فشاریان خستبوە سەر، بۆ ئەویش ناوی چاپخانەکەی گۆڕی بوو. لەسەر(لوحە)ی چاپخانەکە نووسیبووی(مطبعة اربیل)و، بەخەتێکی پانتر لە ژێرئەو واژەیەوە نووسیبووی(سابقا کردستان). هەربۆ یە دوای ئەوەو، دووبارە هەمان دەزگا ئاگاداریان کردبۆوەوە کە هەر وەك جاری پێشووی لێ بکاتەوە و شتی لەو بابەتە هەڵنەواسێ.[١٥]

---

[١٥] لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٩١٠)ی، ڕۆژی یەك شەممەی، ١٩٩٩/٧/٢٥دا بڵاوکراوەتەوە.

باسی هەژدەیەم

تۆرانیەت و کۆمەڵەی تەعالی کوردستان

ئەو گۆڕانکاریانەی لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەم بەدواوە لە سیاسەتی دەوڵەتی عوسمانی(١٢٩٩-١٩٢٢)دا سەریان هەڵدا بە زۆری گەلاڵەبوونیان دەگەڕێتەوە بۆ چاکسازخوازانی ناودەوڵەت و، ئەوانەشی کە لە دەرەوەی بوون. زۆرجار دژایەتی سیاسەتی دەوڵەت و داوای گۆڕانکاری بەردەوامیان دەکرد لە سیاسەت و حوکمڕانیەتی دەوڵەتی عوسمانیدا بە جۆرێ کە لەگەڵ گۆڕنکاریەکانی سەردەم و چاکسازیوسیاسەتی ئەوروپای ئەو سەروبەندەدا بگونجێ کە بە تەواوی هەنگاوی گۆڕانکاری بەخۆوە دیبوو هەر ئەمەش وای کرد ئەم چاکسازخوازانەو زۆر لەودەنگ و هەڵوێستانەی کە لە ناوەندی سوپا، قوتابخانە، ناوەندە زانستی و ڕێکخراوە شۆڕشگێریەکانی ئەو کاتەوە لێکدی نزیك دەبوونەوە و لەدوایدا بە تەواوی ئەوەی گەلاڵەکرد کە ڕێکخراوی(الأتحاد والترقی-یەکێتی و سەرکەوتن) سەرەتا وەك ڕێکخراوێکی نهێنی سیاسی لە ساڵی(١٨٩٩)ەوە بێتەکایەی داواکاری و ئەو گۆڕانکاریانەی کە ئەبوو لە سیاسەتی دەوڵەتدا وەك(دیفاکتە)یەك ڕوویدەن، هەر چەندە بنەمای دروست بوونی پارتی(یەکێتی و سەرکەوتن) بەپێی هەندێ

سەرچاوە بەزۆری دەگەڕێتەوە بۆ سەربیرۆکەی چوارکەس لە ساڵی١٨٨٩دا کە دوانیان لە کەسایەتیە ناودار و کوردەکانی ئەوکاتەی وەك: ئیسحاق سكوتی و عبدوڵلاجەودەت بوون. تەنانەت لە یەکێ لە کۆنگرەکانیدا کە لە ساڵی ١٩٠٢ لە پاریسی پایتەختی فەرەنسا بەسترا دووکەسایەتی کوردی وەك عەبدولرزاق بەدرخان و حیکمەت بابان تیایدا بەشداربوون هاوکات کەوتنە ئەوەی بە شێوازێکی نهێنی ڕێکخراوو لقی خۆیان لە زۆربەی شار و ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانیدا بکەنەوە و چالاکی سیاسی خۆیان دەسپێبکەن هەر لە ساڵی(١٩٠٨)ەوە کە بۆ یەکەم جار هەڵگەڕانەوەی عوسمانی بەرپابوو شانبەشانی ئەوە گۆڕانکاریەکی بناغەیی لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیدا ڕوویدا ڕێکخراوی(یەکێتیو سەرکەوتن) بۆ زیاتر سەرنج ڕاکێشانی دانیشتوانو بۆ پەیوەندی پێوەکردن بە ڕێکخستنەکانییەوە. سەرەتا دروشمی (سەربەستی، عەداڵەتی ویەکسانی) یان بەرزکردەوە کەچی بەرزکردنەوەی دروشمێکی لەو بابەتە تەمەنێکی ئەوتۆی نەبوو کە بتوانێ هەموو ئەو نەتەوە و زمان و ڕەگەزانەی ناو دەوڵەتی عوسمانی بەو(یەکسانی)یەی کە قاوی بۆ ئەدا کۆبکاتەوە و، بەجۆرێکی وا کە هیچ جیاوازی ولێك نەگەیشتنێ دروست نەکا. بەڵکو سەرانی(یەکێتیو سەرکەوتن) کەوتنە سیاسەتی بە تورك کردن و بەرزکردنەوەی دروشمی تۆرانیەت. لەگەڵ ئەوەشدا خۆیان بەمیراتگری دەوڵەتی عوسمانی دەزانی و هەموو ڕەگەزەکانی تری ناو ئەو دەوڵەتەیان بە تورك وبەوەلە قەڵەمدەدا کە بێنەکایەو ژێر ئاڵای بەرزی تۆرانیەتەوە. وەك ئەوەی لەدوایدا ئەودروشمە بە شێوەیەکی زەقتر جەختی لەسەرئەکرایەوە بە تایبەتی بەرزکردنەوەی بنەمایەکی وەك(مەرکەزیەت، تۆرانیەت و بەتورك کردن) بۆ ئەمەش وەك خۆیان(ناویان لێناوە) و ڕێگایان بۆ

ڕووناکبیر و خەڵکانی پسپۆر بەولایەنەی وەك(یوسف ئاق جۆرەئۆغڵی) خۆشکرد کەیەکێ لە تۆرانیەکان و، بۆچوونەکانی لەوەدا ڕەنگیئەدایەوە کە ئەیوت:(ان الذین یرتبطون مع الآتراك بالدین فقط، ولیس بالعرق، الا انهم قد امتزجوا مع الآتراك الی درجة معینة، یسهل صهرهم في المجتمع الترکی اما الذین لم یتولد لدیهم شعور قومي فیمکن تتریکهم) ایران وترکیا، الموصل١٩٩٢،ص٢٢٥. تەنانەت ئەم بیروڕایانە بەزۆری گەیشتبوەڕادەی(تۆقاندن) دژ بەنەتەوەو ڕەگەزەکانی تر وەك لە دوایدا بە جۆرێ کاری کردبووە سەر ڕووناکبیرانی ئازادیخواز و کە سایەتیەکانی ناو نەتەوە و ڕەگەزەکانی ترکە بەبێ چەندو چوون دژ بە سیاسەتێکی ڕەگەز پەرستانەی لەو جۆرە بوەستنو هەوڵی ئەوەشبدەن. ڕێکخراو و کۆمەڵە و یانەی ئەوتۆ دابمەزرێنن لە مینبەرێکی ڕەواو چالاکەوە دژایەتی ئەو سیاسەتە بکەن و لایەنگیرەکانی خۆیان لەدەوری ڕێکخستنەکانیدا کۆبکەنەوە بۆ داکۆکی کردن لە مافەکانیان و وشیارکردنەوەی دانیشتوان لە هەر هەوڵێکی تورکان کە کار لە کیان و بیروڕای نەتەوەیەتی، ئایینی ونەریتی کۆمەڵایەتیان بکا نەتەوەی کوردیش وەك یەکێك لەو نەتەوانەی کەماوەیەکی دورودرێژبوو لەلایەن دەسەڵاتی عوسمانیاندا و دواتر تۆرانیەکانەوە مافەکانیان پێشێل کرابوو، هەرئەوەش وایکردبوو. نەتەوەی کوردیش بکەوێتە خەبات و تێکۆشانێکی بەردەوامی ئەوتۆوە کە سوود لە دەرئەنجام و گۆڕانکاریەکانی سەردەمی هەڵگەڕانەوەی عوسمانی وەرگرێ و هەوڵی پێك هێنانی ڕێکخراو و کۆمەڵە و ڕێکخستنی خۆیدا وەك ئەوەی لە ئەنجامی ئەو سیاسەتە نا هاوسەنگەی لەوماوەیە بەدواوە تۆرانیەکان پراکتیزەیان دەکرد، یەکەم کۆمەڵەی سیاسی کورد لە ٢٥ی ئەیلولی١٩٠٨ بە

سەرۆكایەتی شێخ عەبدولقادری شەمزینی (گەیلانی) شەهید لە ئەستەمبوول دامەزرا بە ناوی(كۆمەڵەی تەعالی كوردستان)ەوە واتە(كوردستان تعالی جمعیتی) كە ئەمەش بۆ خۆی لەلایەن كۆمەڵێك لە بیریار(مفكر) و كەسایەتی و ڕووناكبیرانی گەورەی كوردی وەك(ئەمین عالی بەدرخان، فەریق شەریف پاشا، شەهید عەبدولقادری شەمزینی و داماد ئەحمەد ذوكەفەل پاشا)ەوە هاتە كایەوە، جگە لە ڕووناكبیر و كەسایەتیە ناسراوەكانی وەك: خەلیل ڕامی بەدرخان، كامەران بەدرخان، فوئاد پاشا، حیكمەت بابان، حسین وشوكری و فوئاد مەحمود و عەلی لە بابانیەكان، سەید عەبدوڵلا وڕەمزی بەگی خەرپوتی، ئەكرەم جەمیل پاشا، نەجم الدین حسین، مەمدوح سەلیم، حەسەن حامید، فەریدو دكتۆر شوكری مەحمەد، حەسەن عەونی نوێنەری خەربووتی پێشوو، مەحمەد ناوێك كە نوێنەری پێشووی شاری مەلاتیە بووە، ئەمین زەكی، میر ئالآ خەلیل بەگی دەرسیمی، مەحمود نەدیم پاشا، فەریق مستەفا پاشای سلێمانی، فەریقی حەمدی پاشا، قائمقام مەحمەد ئەمین بەگی سلێمانی، سەید عەلی شیرۆلی و سەید شەفیق ئەفەندی خێزانی و كەسانی تر، (بلە چ شیركو، القضیة الكردیة)ص٥٢-٥٣ لە هەمان ساڵو هەر لەگەڵ دامەزرانی(كۆمەڵەی تەعالی كوردستان)یشدا، كۆمەڵەیەكی تری وێژەیی دامەزرا بەناوی(كۆمەڵەی بڵاوكردنەوەی مەعاریفی كورد)و یەكێ لە هەنگاوە گرنگەكانی ئەم ڕێكخراو و كۆمەڵە كوردییەش ئەوەبوو، قوتابخانەیەكی بەزمانی كوردی و لە(جنبرلی تاش)كردەوە بۆ فێركردنی منالی ئەو ماڵە كوردانەی كەلەوكاتەدا لە شاری ئەستانە(ئەستەمبووڵ) بوون. بەڵام هەركە دەسەڵات كەوتەدەس توركە(اتحاد)یەكانەوە لە فەرمانڕەوایەتی دەوڵەتی عوسمانیداو لە

ژێرپەردەی دەستوور و دیموكراتیدا هەردوو كۆمەڵەكەیان داخست و بەشێوازێكی دیكتاتۆریانە و دوورلە هەموو نەرێتێك قوتابخانە كوردی یەكەیان هەڵوەشاندەوە، بەڵام كۆمەڵەی تەعالی بەوەكۆڵینەدا بەڵكوپەنای بردەوەبەركاركردنی نهێنی و دوابەدوای ئەوە لە ساڵی١٩١٠دا كۆمەڵەی(هێڤی كورد) لەلایەن كۆمەڵێك لە خوێندكارانی كوردی ئەوكاتەوە كە لەشاری ئەستانەبوون بە هاندان و پاڵپشتی كردنی خەلیل خەیاڵی مۆتەكی پێكیان هێنا هەرلەدوای دامەزراندنی ئەم كۆمەڵەو ڕێكخراوانەشەوە كە لە ئەستانە(ئەستەمبووڵ)ی پایتەختی دەوڵەتی عوسمانی هاتنەكایەوە كۆمەڵێك ڕێكخراو و كۆمەڵە و پارتی سیاسی كورد لە ناوچەجۆر بەجۆرەكانی كوردستان و دەرەوەی كوردستاندا هەریەكەیان بۆ مەبەستێك و وەك داكۆكی كردنێك لە مافەكانی كورد لەو كاتە بەدواوە كەوتنە چالاكی بەردەوامەوە، هەریەكەشیان بەپێی ئەو دەرامەت و دەرفەتەی بۆی ڕەخسابوو بڵاوكراوە و گۆڤار و زمانحاڵی خۆیان هەبوو سەرەڕای كردنەوەی لق و بارەگای تایبەت بەخۆیان لە زۆر ئەو ناوچانەی ئەوكاتەی دەوڵەتی عوسمانیدا ئەوەش چ بە شێوازی نهێنی بێت یان بە ئاشكرا بەتایبەتی لە شارە دیارەكانی وەك: (دیاربەكر، موسڵ، هەولێر، سلێمانی، كەركوك وبەغدای) پایتەخت و شوێنانی تریشەوە تەنانەت بەزۆری ئەندامان و باڵەكانی ئەم كۆمەڵە و ڕێكخراوانەش بوون كە لەتەشرینی یەكەمی (١٩٢٧)دا و لە هاوینە هەواری(بحمدون)ی لوبنان بزوتنەوەی(خۆیبوون)یان دامەزران و هەموویان لە ڕیكخراوێكی سیاسیدا كۆبوونەوە كۆمەڵەی تەعالی كوردستانیش پاش دامەزرانی، پەیڕەوە ناوخۆییەكەی كە لە(٣٤) ماددەی جۆربەجۆر پێك هاتبوو لە ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی١٣٣٣كۆچی كە هاوكاتە لە ساڵی١٩١٥ی زایینیدا بە زمانی توركی بڵاوكردەوە وەك دەشبینی بەپێی

بڕگەی(٣٢)پەیڕەوی ناخۆکەی نووسیویە:(ئەم کۆمەڵەیە پێک هاتووە لەسەربناغەی یەکبوون و سەرکەوتنی گەل، لەسەر بناغەی بایەخدان بە دابی نەتەوایەتی و پەروەردەی ئیسلامی و ژیاری‌و ڕێزگرتن لە نەتەوایەتی لە نێوکوردانـدا و درێژەدان بە خۆشەویستی و یەکێتی لە نێوانیـاندا هەموو ئەندامێکیش لە ئەندامانی کۆمەڵە ئەبێ پابەندبن بەم بنەمایانەوە) وەك لە درێژەی بڕگەکانی تری پەیڕەوی ناو خۆی کۆمەڵەکە ڕوون کراوەتەوە.[١٦]

---

[١٦] لە کۆڤاری(ئاران)ی، ژمارە(١٢)ی، کانوونی یەکەمی ١٩٩٩دا، بڵاوکراوەتەوە.

باسی نۆزدەیەم

شۆڕشی ئۆكتۆبەر و هێزەكانی سوپای ڕووس لە قەڵای شیروانەدا

پێش بەرپابوون و هەڵایسانی شۆڕشی ئۆكتۆبەری ساڵە ١٩١٧ ڕووسیای تزاری(قیصری) تەوەرێك بوو لە وڵاتانی هاوپەیمان. دژ بە وڵاتانی ناوەند(وسط) لە ساڵانی جەنگی یەكەمی جیهانی(١٩١٤-١٩١٨)دا بەڵام كاتێ شۆرش بەرپابوو ڕابەرانی شۆڕشی نوێی ڕووسیا بە تایبەتی(لینین) یەكێكبوو لەوانەی كە یەكەم هەنگاوی ئەوەبوو وڵاتەكەی لە كارەسات و ڕیزەكانی جەنگ بكێشێتەوە و، خۆی بۆ پاراستنی شۆڕش و هێوركردنەوەی شۆڕشی ناوخۆی وڵاتەكەی تەرخان بكا هەر لەوكاتەوە و لە سەرداوای سەرانی سوپاكەیان سەربازێكی ڕووسی وەك عەمید شوكری مەحمەد نەدیم ئەڵێ: لەبەرەی جەنگی عێراق و كوردستان لە ناوچەی بنكورەوە لە ٢ی حوزەیرانی ساڵی(١٩١٧)ەوە لە ئاوی سیروان دەپەڕێتەوە بۆ ئاگاداركردنەوەی ئەو هێزانەی تورك كە لەوكاتەدا لە(قەڵای شێروانە)ی ناوچەی گەرمیان دابوون ئەوەیان پێ ڕادەگەیەنێ كەوا هێزەكانی ڕووس ئاگاداركراونەتەوە كە ئاگری جەنگ بوەستێت بەو شێوەیەهێزەكانیان بە سەرۆكایەتی جەنەراڵ

باولۆف هەموو ناوچەکانی(دیالی) یان بەجێ هێشت(الندیم، الجیش الروسیی،ص٧٩) بەڵام هێزەکانی تریان لە ناوچەی سلێمانی و ڕەواندز وەکو خۆیانمانەوە. لە پاش جەنەراڵ باولۆف یەکێکی تری هاتە شوێن بە ناوی جەنەراڵ باراتوفەوە کە سەرکردەی ئەو هێزە ڕووسیانە بوو کە لە ٣ی حوزیرانی١٩١٦دا پەلاماری شاری(خانەقی)یاندا بەمەبەستی داگیرکردنی لەم کاتەدا هێزەکانی رشووسی خۆیان دەدا لە نزیکەی٢٠٠٠٠هەزار سەرباز سەرەڕای ژمارەیەکی زۆرچەکی هەمەجۆر و(٢٠)تۆپی دورهاوێژ و بەزۆری لە ناوچەی خانەقی و قەسری شیرین و قزرەباتا جێگیرکرابوون لەمانگی نیسانی ١٩١٧دا هێزەکانی تورکی بە تایبەتی فەیلەقی (١٣)سیازدەیەمی لای ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیروانیان چۆلکردو، هێزەکانی ڕووسی کەوتنە جموجوڵ و خۆکۆکردنەوە لە شەوی ٧و٨ی مایسی١٩١٧ بەدوولیوای سوارەوە لە ئاوی سیروان پەڕینەوە یەکەمیان لە ژووروی ناوچەی مەیدانەوە بەرەو(باوەنور) و دوومیان لە شاخی(مرواری)یەوە بەرەو(قەڵای شێروانە) و لە ٩ی مایسی١٩١٧دا داگیریان کرد بەکەش هێزەکانی ڕووس داوایان لە جەنەراڵی بەریتانی(مۆد)کرد کە تائەوکاتەش هاوپەیمانی یەکتربوون لە جەنگدا یارمەتیان بدا بۆ ئەوەی پەلامارنەدرێن لەلایەن هێزەکانی تورکەوە لە ناوچەی(دەلی عەباس) و(عزێم)ەوە بتوانن خۆیان بگەیەننە هەرێمی کفری، کەچی جەنەراڵ مۆدی بەریتانی ئەمەی نەکردو هێزەکانی تورکیش بە سەرکردایەتی عەلی ئەحسان پاشا توانیان بە هێزێکەوە کە پێك هاتبوو لە لیوایەك پەلاماری هێزەکانی ڕووسبدەن بەتایبەتی ئەوانەیان کە لەبەری(مەیدان)ەوە پەڕیبوونەوە و، لەناوچەی(سەید خەلیل)یشدا بنکەیەکی تری بەرگریان دژی هێزی ڕووسی دامەزران بە(٦) فەوج و بەیارمەتی(٣) بەتەریەوە پەلاماری ئەو ڕووسانەیاندا کە لە قەڵای

شێروانەدابوون ئەمەش لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیروان و وڵاتی ئێران دیاردەیەكی واش ئەوە دەسەلمێنێ كەجۆرە لاوازییەك لە هاوكاری و پشتگیری هەردوو سوپای ڕووسی و بەریتانیدا بە تەواوی دەركەوتوە و بەریتانییەكانیش زانیویانە كەڕووس لە هاوپەیمانی و بەرەی جەنگ دەكشێتەوە هەر بۆیەش لە زۆرلایەنەوە بەتەنگی یەكترەوە نەچوون دژ بە دەوڵەتی عوسمانی سوپای تورك هەرچەندە سەرانی ڕووسی بارەگای سوپای بەریتانیەكانیان ئاگاداركردەوە لەوەی كە ئەوان ئەیانەوێ(١٦)سریەی سوارە و(٥)فەوج و(٦)گوللە تۆپ بەجێ بێڵن لە ناوچەی قەسری شیرین و خانەقی و ئەو هێزانەی تریشیان دەكشێنەوە بۆ(هارون ئایاد) لەبەر ئەوەی نەیانتوانیوە لە ڕووی خۆراك و ئازوقەوە سوپاكەیان بەڕێوەببەن و لە هامان كاتا لەلایەن خێڵە كوردەكانەوە بەتەواوی تەنگیان پێهەڵچنرابوو لە١١ی مایسی١٩١٧ەوە جەنەراڵ باولۆڤ فەرمانیدا بەوەی كە هێزەكانی لە ڕێگای كرماشان-هەمەدانەوە بكشێنەوە و، بەوەش هیچ هێزێكی ئەوتۆیان لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری سیرواندا نەما تەنها ژمارەیەكی كەمیان نەبێ كەلە ناوچەی شارەبان و چیاكانی(حەمرین) دامانەوە ئەوانەش پشتیان بە هێزەكانی بەریتانیای هاوپەیمانی خۆیان دەبەست. بۆ ئەوەی لە ڕووی خۆراك و یارمەتییەوە كۆمەك دەسگرۆیی بكرێن ژمارەشیان خۆی دەدا لە نزیكەی١٠٠٠هەزار سەرباز و، سەرهەنگ(بیچاراكۆڤ) ڕابەرایەتی دەكردن. ئەم هێزانە لەگەڵ هێزەكانی بەریتانیادا مانەوە تا ساڵی١٩١٨ و، زۆرجاریش لەگەڵ سوپای توركدا بەجەنگ دەهاتن یەكێ لەوانەش كەشان بەشانی سوپای بەریتانیا دژ بەتوركەكان كرد بێتیان شەڕی(قەرەتەپە)ی ٣-٤ی كانوونی یەكەمی١٩١٧بوو پاشماوەكانی ئەم هێزانەش لە دواییدا گەڕایەوە بۆدیوی ئێران و شاری كرماشان لە سەرەتای كانوونی دووەمی١٩١٨دا دوا

سەربازی ڕووسی خاکی عێراق و کوردستانی باشووریان بەجێ هێشت و بەیەکجارەکی خۆیان لە ڕیزی هاوپەیمانەکان لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا کشانەوە.[17]

[17] ئەم باسە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ)، ژمارە(١٢٥٥)ی١٩٩٦/٤/٥ڕۆژی هەینی بڵاوکراوەتەوە.
[18] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی (کوردستانی نوێ) ژمارە (٨٨٤)، سێشەممە ١٩٩٥/١/١٠ بڵاوکراوەتەوە.

باسی بیستەم

زانای کورد تۆفیق وەهبی لە بەڵگەنامەیەکی سەربازی عێراقیدا[١٨]

پێم وابێ، ئاشکراکردن و دۆزینەوەی هەر بەڵگەنامەیەکی بڵاونەکراوە سەبارەت بە کورد و، گەورە پیاوانی سیاسی و ناوداری کورد سوود و بایەخێکی ئێجگار گەورەی دەبێ بۆ سەرباری گەشەکردن و ڕووناکبیری کوردی، بە هەموو بەشەکانییەوە بەڵگەنامەیەکی لەم بابەتەش کەمن لێرەدا دەیخەمە ڕوو ڕەنگە وەك ناوەڕۆك شتێکی وامان نەداتەدەستەوە و هیچ لایەنێکی نەوتۆمان بۆ یەکلایی نەکاتەوە. بەڵام وەك بەڵگەنامەو لەوسەربەندەدا ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ کە زانایان و گەورە پیاوانی ڕووناکبیر وسیاسی کورد ڕۆڵ‌و شوێنێکی تایبەتیان هەبووە لە مێژووی هاوچەرخی عێراق بە گشتی و گەلی کورد بە تایبەتی‌و، بەشداربوونیان لە بەرەوپێش بردنی ڕەوڕەوەی دەسەلات و حوکمڕانیەت لەم وڵاتەدا جا سەبارەت بە بیریار و زانایەکی وەك تۆفیق وەهبی(١٨٩٢-١٩٨٤)هەر چەندە لێرەدا پێویست بەوە ناکا کەبڵێم: ئەم گەورە پیاوەی کورد کێ بوە و کارەکانی کامەن لە بواری

---

[١٨] ئەم نووسینە لە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ) ژمارە(٨٨٤)، سێ شەممە ١٩٩٥/١/١٠ بڵاوکراوەتەوە.

کوردایەتی و ڕووناکبیری کوردیدا چونکە بەزۆری هەموو سیاسەت مەدارو ڕووناکبیران دەزانن کە ئەو مرۆڤە مەزنە چ خزمەتێکی بە وولات و میللەتەکەی خۆی کردوە و، چۆن شەوو ڕۆژی داوەتە دەمی یەکتر بۆ ئەوەی خزمەت بە باری ڕووناکبیری نەتەوەکەی بکا هەر لە کاروباری ئیداری، سیاسی، سوپایی، دیبلۆماسیەت، زمانەوانی سەرەڕای مێژووکاری ڕۆژنامەنووسی...یانی دەرگا نەبووە کە کلیلی دەستی ئەم پیاوە نەیکردبێتەوە و ناواخنەکەی تاووتوێ نەکردبێ بۆ ئەمەش من بە ئەوپەڕی ڕاشکاویەوە دەڵێم: کە مێژوو و ڕووناکبیران هەربە خۆیان ئەوگەواهەی بۆدەدەن و پەنجەی شەهادەتی بۆ دەخەنە سەرخاڵی مەبەست هەر لەو ساڵانەشدا کە خوێندکاری بەشی مێژووی کۆلێژی ئەدەبیات بووم بەردەوام ئەوکتێبخانانەم دەپشکنی کە کتێبی کۆن و گۆڤار و نووسراوی دانسقەیان تیابوو یەکێك لەو کتێبخانانەش کە زیاتر لەم لایەنەوە دەوڵەمەند بوو کتێبخانەی (نتول) بوو لە(باب المعظم) نزیك بە کۆلێژی ئاداب ئەوی ڕاستی بێ تابڵێی شتی دەگمەنی تیابوو هەر لە ڕۆژنامەی کۆن، گۆڤار و کتێب و... بۆ یەکێك خولق و تاقەتی ئەوەی هەبوایە بەدوای بابەتی بەکەڵکدا بگەڕێ ئەوەبوو ڕۆژێك هەر لە کتێبخانەکەدا گەلێك گۆڤار بە زمانی فارسی و کتێبی جۆربەجۆری کۆنم بەر چاوکەوت زۆریان لەلاپەڕەی یەکەمیانداولای سەرەوەیاندا بە ناووئیمزای(ئاسیا تۆفیق وەهبی)ەوە لە سەریان نووسراوە کەدوایش لە بارەی ئەم(ئاسیا)یەوە پرسیارم کرد بۆم دەرکەوت کە ئەمە خێزانی تۆفیق وەهبی بەگبووە. بەڵام لە ڕاستیدا من وای بۆدەچووم کەکچی بووبێ؟ لەبەرئەوەی بابەتەکان نرخیان گەلێك گران بوو منیش قوتابی بووم و تواناى کرینیانم نەبوو، تەنها ئەوە نەبێ هەندێکم لێ تاوتوێ کردن و لە دووتوێیەکێ لەو گۆڤارانەدا ئەم بەڵگەنامە سەربازیەم(عسکری)م

بەرچاوکەوت و، ئەمیانم لای خۆم گل دایەوە چونکە زانیم ئەمەیان بایەخدارترو بەکەڵك ترە لای خواریشەوە واتۆمارکراوە مێژووی دەرچوون و بڵاوکردنەوەی دەگەڕێتەوە بۆ(١٩٥٢/١/٢) و ناوی هەردوو گەورەپیاوی سەربازی و سیاسی کورد(تۆفیق وەهبی بەگ) و (نورالدین محمود)ئەمەی دواییان کە دەڵێن بەڕەگەز کوردبووە بەسەرەوە بوو لەگەڵ ناو و ئیمزای هەردووگەورەپیاوی شۆڕشگێڕوناسراوی عێراق(عبد الوحد حاج سکر) کەیەکێك بوە لە ڕێبەرانی شۆڕشی٣٠حوزەیرانی ساڵی١٩٢٠ لە عێراقدا لەگەڵ ناوی(حسین مکی خماس) ئەو زانا گەورەیەی کە لەودەمانەداو پێش ئەوەش ماڵی لە بەغدا بووە و لە ئیش و کاری دەوڵەتدا وەك زۆرکەسایەتی تری کورد کاربەدەس بووە و تەنانەت شوێنی ماڵەکەشی کەوتۆتەلای دەسەچەپی کۆلێژی ئەدەبیاتی زانکۆی بەغداوە و، لەم ماوەیشدا بەشی ڕاگەیاندن(الأعلام)ی هەمان کۆلێژ لەم کۆشکەدا، دەوامیان ئەکرد کە پێشتر ماڵی تۆفیق وەهبی بووە. لەسەردەرگای دەرەوەی ئەم بەشەو ماڵەکەی مامۆستا وەهبی کۆندا بە پارچە ئاسنی هەڵکۆڵراو بە پیت و نووسراوی ئینگلیزی لێی نووسرابوو١٩٤٢TW واتە (تۆفیق وەهبی١٩٤٢) ئەم تۆمارە مێژووییەش ئەوەمان بۆ دەسەڵمێنی کە ئەم خانوەی مامۆستای کۆچکردوو لە ساڵی١٩٤٢دا دروست کرابێ یان ئەودەرگایە لە ساڵی ناوبراودا بۆ ئەوخانوە دروست کرابێ.

ئەمەش بۆ خۆی بەتەواوی مەیلی هەموو کورد و کەسێکی ڕووناکبیری تازەدەکردەوە ئەو زانا گەورەیەی کوردی دەهێنایەوە یاد کەچەندین ساڵ لەوێدا ژیانی بەسەر بردبێ و، چەندین یادگار و سەربردەی لەم دەوروبەرەدا هەبووە لێرەداو بۆ سودی گشتی وبۆ مێژوودەقی ئەو بەڵگەنامەیە بڵاودەکەمەوە و دەیخەمە بەردەستی هەموو خوێنەر و

ڕووناکبیرێك کە دڵنیام لە تایبەتمەندی و سودی خۆی بەدەرنییە هەر چەندە حەزیشم دەکرد بەڵگەنامەکەی بەفۆتۆکراوی لەگەڵدا بوایە. بەلام لەبەرئەوەی نووسینەکەی زۆرکاڵ بۆتەوە و لە(فۆتۆکردن)دا دەرنەچوو بۆیە تەنها دەقەکەیم وەکو خۆی نووسیەوە کە بەزمانی عەرەبی بوو لێرەدا بلاوی دەکەمەوە.

دەقی بەڵگەنامەکە بە زمانی عەرەبی:

لجنة الأمور العسكرية

العدد: ع/٣٨

التأريخ: ١٩٥٥/١/٢

فخامة الرئيس مجلس الآعيان المحترم

الموضوع: لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش الرقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤

اجتمعت اللجنه في الساعة الحاديةعشر من صباح يوم الأحد المصادف ١٩٥٥/١/٢ في لائحة قانون تعديل قانون خدمه الأحتياط في الجيش رقم٥٨لسنة١٩٢٨ رقم() لسنة١٩٥٤ المحال اليها من مقام الرئاسة مع كتاب مجلس النواب المرقم٢٥٠ والمؤرخ ١٩٥٤/١٢/٢٧ او لدى المذاكرة حولها قررت قبولها و توصية المجلس العالي بالموافقة عليها كما جاءت في مجلس النواب...

عبد الواحد حاج سكر	توفيق وهبى	حسين مكى خماس
عضو	عضو	عضو
		نور الدين محمود
		رئيس اللجنه

باسی بیست ویەك

مێژوو لە نێوان حەقیقەتی مێژوو و بۆچوونەکانی فازیل کەریمدا

بەپێی ئەو شارەزاییە کەمەی لە بواری مێژوودا هەمە بە تەواوی ئەوەم لاڕوون بۆتەوە کەکاری مێژوونووس و لێك دانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەرزۆرگران و دژوارە بۆیەکێ بیەوێ لەم بوارەدا خۆی قاڵ بکاو، بە ئەمانەتێکی پاکەوە، هەمووڵایەنەکانی بە جۆرێك لێك بداتەوە کە ڕاستگۆیی، دڵسۆزی و گیانی مەوزوعیەت بە تەواوی و، ڕاشکاویەوە لە نووسینەکانیدا ڕەنگبداتەوە، بە جۆرێکی وا کاتێ خوێنەرێ یا تۆژەرێکی زانستی موتاڵای لەسەر دەکاو بە ناخی لاپەڕەکانیدا دەچێ بگاتە ئەو قەناعەت و بۆچوونەی وا بزانێ بابەتێ دەخوێنێتەوە یا لێکیدەداتەوە، وای لێ بکا، لە ئەنجاما بگاتە سەرچاوە و ڕێڕەوێکی وا کۆمەڵێ زانیاری و بابەتی بایەخداری لاگەڵاڵەببێ لێرەشدا نامەوێ درێژە بدەم و ئەمەوێ بچمە سەر ئەسڵی مەبەست، ئەویش ئەوە بەوماوەیەیپێش ئێستا زانیبووم نووسینێکی برای ڕووناکبیر فازیل کەریم لە وڵاتی ئەڵمانیاوە گەیشتۆتە ڕۆژنامەی(کوردستانی نوێ)ی ئازیز ئەوەشم زانیووکە

نووسینەکەی کاك فازیل لە بارەی کتێبە بایەخدار و ناوازەکەی زانای گەورە و مامۆستام دکتۆر کەمال مەزهەرە. بەڕاستی چاوەڕوانی ئەوەم دەکرد کە کاك فازیل بەگیانێکی مەوزوعیانەو بە تەتەڵەکردنێی بایەخدا رەوە لاپەڕەکانی(مێژوو)لێك بداتەوە و تاوتوێیان بکا هەرچەندە کاك فازیڵ بە نووسینەکەی گەڵێ بۆ چوونی خستۆتە بەرچاو و مایەی دڵسۆزی و دڵ خۆشکردنە و هەنگاوێکی گەرم وگوڕ ئەداتە باری ڕووناکبیریی کوردیمان بەڵام لەهەمانکاتا من وای بۆ ئەچم گەڵێ بۆچوونی وای تێدایە کە نەدەبوو کاك فازیل بەوجۆرە باسی زانای گەورە دکتۆر کەمال و نووسینەکانی دکتۆری بکردایە. بەڕاستی لە شوێنیوادا، قسەی وای تۆمار کردوە ئینسان کە دەیانخوێنێتەوە، شەرم دەیانگرێ بە تایبەتی لەسەر کە سایەتی و زانا و پرۆفیسۆرێکی گەورەی وەك دکتۆر. هەرچەندە دەیان و سەدان نووسینی وای لە بارەوە بنووسرێن بڕوا ناکەم بە قەد تۆزقاڵێك لەکەسایەتی دکتۆر کەمال و نووسینە بایەخدارو گرنگەکانی کەم بکەنەوە و بتوانن لە ئاستی زانستی و مەوزوعیانەی نەوی بکەن دکتۆر کەمال کەساڵانە دەیان بڕوانامەی زانستی دکتۆرا و ماستەر لە زانکۆبەرزەکانی عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لە بواری مێژووی نوێ و هاوچەرخدا موناقەشە ئەکا و تا ئێستا سەدان وتار و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی گەورە و بەکەڵکی بڵاوکردۆتەوە بگرە دەیان کتێبی بەدەسنوسی ماونەتەوە و، تا ئێستاش ڕووناکیان نەدیوە سەرەڕای ئەو هەموو شەونخونی و خۆماندو کردنەی لە بواری خزمەت کردن بەمیللەتی کورد و بەمرۆڤایەتی بەجۆرێ ئینسان ناتوانێ چۆن تەعبیر بکاو چۆن بیان نرخێنی کاتێ ئەم قسانەش دەکەم، مەبەستم ئەوە نییە کە بڵێم: لە نزیکەوە دکتۆر کەمالم ناسیوە و یا لێرەدا دیفاعی لێ ئەکەم بەڵکو هەموو نووسین و هەڵوێست و لێ بووردوویی ئەو کەڵە پیاوەی

مێژوو خۆی ئەکەمە شایەت و هەموو ئەو کەسانەش ئەکەمە سەر پشك کە بەویژدان و گیانی زانستییەوە ئەڕواننە دکتۆر کەمال و یان لەنزیکەوە دەیناسن،دکتۆر کەمالێ بە قەد خۆشەویستی هەموو خۆشەویستیەك هەموو ئینسانێکی ڕووناکبیری خۆش ئەوێ و کاتێ کەسێ ڕووی تێدەکات بەرزەپێ لەبەری هەڵئەستێ و وەك پێویست ڕێزی لێ ئەگرێ و گوێی لێ ئەگرێ و، کتێبی پێشکەش ئەکا، یانی ئەوەی لەوزە و توانای ئەودابێ و بەوبکرێ بۆی جێبەجێ ئەکا. سەرەڕای ئەوەش کە زۆربەی نا ڕووناکبیری کورد ڕەقە بەرایەتی ئەکەن و، حەسادەتی پێ ئەبەن. تەنانەت جاری وا هەبووە ئەوەندە نەیانتوانیوە لە نرخی نووسین و کەسایەتی کەم بکەنەوە بۆ نموونە زۆڵە کوردی واهەبوون:(پەنایان بردۆتەبەر دەمانچە هەڵکێشان) لە پیاوێکی وا؟! لە حاڵێکدا تاوەکو کوردمابێ و بەئەوپەڕی قەناعەتەوە ئەم قسەیەم دەکەم ڕەنگە قەت دکتۆر کەمالێکی تری وای تیا هەڵ نەکەوێ. دیارە ئەم بۆ چوونەشم لەوەوە سەرچاوە ناگرێ کە خوانە خواستە بڵێم: کەس ناتوانێ ڕچەیەکی وابشکێنێ و بگاتە ئاست و پلەیەکی لەوبابەتە، بەڵکو مەبەستم ئەوەیە زانایەکی وەك دکتۆر کەمال گەیشتۆتە ئاست و سەدایەکی وای لە ناو باری ڕووناکبیری مرۆڤایەتی داچاندوە، پێویستە هەموو کەسێك بەڕوحیەتێکی پاکەوە شانازی پێوەبکا و، بۆچوون و سەرنجەکانی لە بوارەکاری زانستیدا تاووتوێ بکا. چونکە بەڕاستی من قەت بەجوانی نازانم بۆ یەکێکی وەك کاك فازیل بێ بەڵگە بڵێ د.کەمال لە کتێبی مێژوو و بەرهەمەکانی تریشی ئەم لاوازیە تیوریە بەزەقی دەردەخات. ئیدی لەسەر هەر باسێکی نووسیبێت دەتوانرێ بە ئاسانی چەندین کەموکوڕی لێوە دەسنیشان بکرێت. ئەگەر هەر کەسێ بیەوێ ڕەخنە لەسەرجەمی نووسینەکانی بگرێ دەبێ ئەوەندەی بەرهەمەکانی

کتێب بنوسێ تاهەڵەو کەم و کورپیەکانی دەسنیشان دەکرێت) من نازانم کاک فازیل لە پای چی ودوای کام ئەزموون، ئەوخەتە ڕاست و چەپە ئەداتە سەردکتۆر کەمال‌و بەوجۆرە مامەڵە لەگەڵ باری ڕووناکبیری و ڕووناکبیری کوردیدا دەکا لە کاتێکدا دکتۆر کەمال خۆی لە کۆتایی کتێبەکەیدا ئەوەی بۆ هەموو خوێنەر و ڕووناکبیران ڕوون کردۆتەوە و وتویەتی:(هیوادارم لە هیچ کامێك لە لایەنەکانی مێژوودا هەڵەیەیا کەمتەرخەمییەکی ئەوتۆم بەسەرداتێنەپەڕیبێ ئەوی لەوێزە و توانامدابوو کردم و ویستم بەرهەمێکی بەکەڵك و بایەخ پێشکەش نەوەی ئیمڕۆ و هیوای دوا ڕۆژمان بکەم و دیسان پەنادەبەمەوە بەرباوکی گەورەی مێژوونووسی کوردی شەرەفخانی بەدلیسی و لە زمان ئەوی پایەبڵندەوە منیش دەڵێم:(لەزانایانی پیاو چاك و دڵپاك و بەوەج دەپاڕێمەوە زۆر بەوردی لە نووسینەکەم وردببنەوە و ئەگەر پەشێویەکیان بەر چاو کەوت بەشێوەیەکی مەردانە بەراوردی بکەن خۆ ئەگەر هەڵەو لەبیرچوونێکم لەسەر دەدۆزنەوە هەر بە گاڵتەپێ کردن و تیزوتەشەر لێم نەقۆزنەوە، پیاوەتیم لەگەڵ بکەن و بەپارچەیەکی چاکتر و بە بزگورێکی تازەتر و پاکتربۆم پینەبکەن مێژوو، ل٢٦٠" بەپێی ئەمەش دکتۆر کەمال قەت نەیوتوە من بە هەڵەدا نەچووم و یان هەرشتێ من نوسیبێتم ئیدی هەر هەموویان سەد لەسەد ڕاستن، بەڵام ناشبێ ئینسان بەبۆچوونێکی وا لە کەسێکی‌وا و لە نووسینی کە سێکی وا بڕوانێ ئەوەتا هەر لە سەرەتای نووسینەکەیەوە کاك فازیل نووسیویە:(شتێکی سەرەتایی‌یە کە قوتابی بۆ نووسینی هەر بابەتێك دەبێ بزانێ پێش نووسین دەبێ"کۆنسێپت Konsept"ی دانابێ واتە پێش نووسین دەبێ پلانێکی ورد بۆ خۆی دانێ کەبەتەمایە چی بکات" منیش لەگەڵ ئەو ڕایەدام بەڵام ئەمەیان نەك بۆ هەمووکەسێ: بەڵکومەسەلەی پلان دانان بۆ

کاری نووسین زیاتر بۆ ئەوانەیە کە کەم ئەزموون و کەم تەجروبەن و تازە خەریکی لێکۆڵینەوە و تاوتوێ کردنی نووسینن جاخۆ کاکە کەسێکی وەك دکتۆر بۆ هەموو ئەو پلان و(کۆنسێپت) ئانەی کە جەنابتان باسی لێوەدەکەن مەعقول نییە تا ئێستاو دوای ئەو هەموو ئەزموونەی زانست و نووسین هەر هەمووی لە مێشکی خۆیدا هەزم نەکربێ و، پەنایان پێ نەبا وەك و توتانە:(داخەکەم د.کەمال مەزهەر هەر چەند خاوەن دکتۆرا و ناو کە من هێشتا هەر سەر دەرناکەم لە بڕوانامەکەی ئەو کە لە زانیاریدا وەریگرتووە بەڵام زۆرجار نە پێشنووس "Konsept"ی لە بەرچاو گرتووە و نەوردی پیشانداو لە دارشتن و دەربڕیندا) چونکە دکتۆر کەماڵێك وەکو پێشتر وتم: ساڵانە دەیان قوتابی دکتۆرا و ماستەری هەبێ و بەزۆری هەر خۆشی ئەندام یا سەرپەرشتیاربێ لە موناقەشەکردنی بڕوانامەکانیاندا ئیدی ئەگەر ئەوێ تا ئێستا لەوانەی جەنابتان نەگەیشتبێ و پایەی پێ نەبردبن چۆن ئەو هەموو ئەرك و کارانەی ڕۆژانەی خۆی یەکلایی دەکاتەوە، خۆ ئەگەر دەتەوێت زیاتر لەم شارەزاییو لێهاتوویەی دکتۆر بگەی فەرموو وەرەوە کوردستان و خۆت بەچاوی خۆت کارەکانی ببینە یان هەر لە ڕێگای نامەیەکەوە بۆ کۆلێژی ئەدەبیاتی-زانکۆی بەغدا- بەشی مێژوو بۆ بنێرە و من دڵنیام لەوەی دکتۆر کورتە(ملخص)ێکی کارەکانی خۆیت بۆ ڕوون دەکاتەوە یان خۆ بتەوێ من ئەتوانم زۆر لە پرۆژەکانی مامۆستات بۆ ڕوون بکەمەوە. بەداخەوە(لێرەدا ئەو بوارە کەمە و ڕەنگەزۆر بکێشێ) دوابەدوای ئەمانە کاك فازیل هاتوە ڕەخنەی ئەوە لە دکتۆر دەگرێ کە گوایە باسی کۆماری ڤایماری ساڵی ١٩١٩ی نەکردووە حەز ئەکەم تۆ ئێستا لە وڵاتی ئەڵمانیو ئەتوانی هەر لەوێوە پرسیارێك لە چۆنێتی دروست کردنی ئەو کۆمارە بچوکەی وڵاتی ئەڵمان و دوابەدوای جەنگی یەکەمی

جیهانی(١٩١٤-١١-١٩١٨/١١/١١) بگەی و بزانی بەچ جۆرێك دامەزراوە و هەر چەندە دڵنیاشم لەوەی کە هەر کۆماری ڤایمار بوو، بووبە بنەمایەك بۆ سەرلەنوێ دروست بوون وپێك هێنانەوەی دەوڵەتی ئەڵمانی و تەنها(مقاطعە) یەکی بچوکی گرتەوە کە ژمارەی دانیشتوانی لەو سەردەمەدا نەدەگەیشتە(٨٠٠٠٠)هەزارکەس سەرەڕای ئەمانەش کاك فازیل هاتوە رەخنەی لەوەدا لە دکتۆر کەمال گرتووە گوایە ئەو ناوی چەند کۆمەڵەو رێکخراوێکی کوردی تۆمارکردووە و بەهەڵە و بەبێ سەروبەر رێکیانی خستوە و تەنانەت ناوی هەندێکیانی بە هەڵە تۆمارکردووە وەك نووسیویە:(لەوەرگێڕانی نێوی رێکخراوەکان باشی نەپێکاوە (کورد ڤادینلری تعالی جمعیتی) نابێ (بەکۆمەڵی بەرزی ئافرەتانی کورد) وەربگێڕدرێت (تعالی) واتای (پێشکەوتوو) دەگرێتەوە نەك بەرز (کۆمەڵی بەرز) لەمەشدا بەکاك فازیل دەڵێم: لەمەشیاندا هەرچەندە ئەو ناونیشانە ناونیشانێکی تورکیەو بەو زمانە تۆرمارکراوە بەڵام وشە یا زاراوەی (تعالی)یە کە بێ شك بنەماکەی لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوەو لەبەرئەوەش زۆربەی زۆری زمانەکانی رۆژهەڵات تۆ بتەوێ و نەتەوێ یا بەهەڵەیان دابنێیو دانەنێی ئەوا کارتێکردنی زمانی عەرەبیان بەسەرەوەیەو ئەسڵی وشەکەش (تعالی) عەرەبییەو لە بەرامبەر (بەرز)ی کوردیە یا ئەگەر واش نییە خۆزگە کاك فازیل وشە یا زاراوەیەکی تری بۆ دەستنیشان دەکردین کە بەزمانی تورکی واتای (بەرزی) بدایە بەدەستەوە بەتایبەتی زاراوەی کۆنی تورکی کە دەقاو دەق لەگەڵ ئەم وشە یا زاراوەیەدا بگونجێ.

پاشان کاك فازیل هاتووە لە بابەتەکەی خۆی لای داوەو چۆتە سەر کتێبێکی تری دکتۆر کەمال کە ئەویشیان کتێبی یاخود بڵێین نامیلکەی (ئافرەت لە مێژوودا) کەیەتی کەلە ساڵی ١٩٨١دا بڵاوی کردۆتەوە. گوایە

دکتۆر کەمال کەوتۆتە هەڵەیەکی زەقەوەو یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتانی کوردستانی بەو پێیە تۆمارکردوە کەلە ساڵی ١٩٤٦ دامەزراوە. ئەوەشی لەبیرچۆتەوە کە پێشتر خۆی وتویەتی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتی کوردی لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا نازانم کاك فازیل بۆ بەو دەرەجەیە لێکی دەداتەوە کە دکتۆر ئەو مەسەلەیەی لەبیرکردووە یا نەی زانیوە، چونکە زیاتر جەخت کردنی دکتۆر بۆ مەسەلەی دامەزرانی کۆمەڵەی ئافرەتانی کوردستانی ساڵی ١٩٤٦ زیاتر پابەندە بەکۆماری مەهابادەوەو مەبەستی لە دامەزرانی ئەو کۆمەڵەیە لە مێژووی ئەو کۆمارەداو باسی مینا خانی هاوسەری قازی مەحمەدی نەمر (١٩٠١- ١٩٤٧)ی کردوە ئەمە لەلایەك لەلایەکی کەشەوە پێویستە کاك فازیل چاك لەوە بکەیشتایە نووسینی هەر مێژوونووسێك یا لێکۆڵەرێکی بواری مێژوو تەواوکەری یەکن و با هەریەکەشیان لەبارەی کاتو زەمەنێکی تایبەتەوە بێ وەکو جەنابتان دەڵێن دکتۆر خۆی پێشتر باسی ئەوەی کردوە کە یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان لە ساڵی ١٩١٩دا دامەزراوە. جا باشە تۆ بڵێی دکتۆر کەمال لەم قسەیەی خۆی یان لەم بۆچوونەی خۆی پەشیمان بووبێتەوە بۆیە وتویەتی: "مینا خانی هاوسەری قازی مەحمەدی نەمر لە ڕۆژگاری کۆماری مەهابادا جێگەی حەپسەخانی نەقیبی گرتبوو، وا دیارە خەریکی دامەزرانی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان بووە" کەچی لەلایەکی کەشەوە کاك فازیل وەك نووسینەکانی دکتۆر کەمالی بەرچاو نەکەوتبێ هاتووە (اتهام)ی ئەوەی کردوەو، وتویەتی: "د. کەمال بەوردی شارەزای بزاڤی سیاسی ئەرمەنەکان نەبێت لەدوا چارەکی سەدەی ١٩، هەروەها نەشیتوانیوە بەوردی ستراتیجی زلهێزەکانی ئەو سەردەمەی دونیاو سەرجەمی پەیوەندی نێو نەتەوەیی بەرامبەر ئەرمەن بخاتە ڕوو". من لێرەدا هیچ وەڵامێکی وا بۆ کاك فازیل

ڕوون ناکەمەوە، تەنها ئەوە ئەڵێم: ئەگەر بهاتباو کاك فازیل چاوێکی بەکتێبە ناوازەکەی دکتۆر کەمالدا بگێڕایە واتە (کوردستان لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا- کردستان في سنوات الحرب العالمیە- الأولی)داکە تا ئێستاو لە سەرەتای لە چاپدانییەوە چەند جارێکی تریش چاپکراوەتەوەو سەرچاوەیەکی هەرە گرنگی مێژووی هاوچەرخی کوردە، پێویستە لەسەر هەموو ڕووناکبیرێك هەر هیچ نەبێ جارێك ئەو کتێبە بخوێنێتەوە کە یەك بەشی (فصل)ی تەواوی لەبارەی کوردو ئەرمەنەوەیە. ڕەنگە کاك فازیل بەوە وەڵامی من بداتەوەو بڵێ: کاکە من مەبەستم: "دوا چارەکی سەدەی ١٩"ەیەو ئەو قسانەی کە ئێوەومانان ئەیڵێن‌و ئەو کتێبەی ئێوە باسی لێوە دەکەن لە ساڵانی جەنگی یەکەم‌و ئەو سەرو بەندە ئەدوێ (!) بۆ ئەمەش ئەڵێم: هیچ ڕێیتێ ناچێ بۆ مێژوونووسێکی وەك دکتۆر کەمال و زانایەکی وەك ئەو کە چەندین ساڵ لەوڵاتی شورەوی بووبێ و بڕوانامەی بەرزی لەوێ وەرگرتبێ کاك فازیل واتەنی شارەزایی لە بارەی نەتەوەیەکەوە نەبێ کە زۆری لە چوارچێوەی ئەو وڵاتە ژیابن یان نووسین و ڕاوبۆچوونی لەسەر نەتەوە و گەلێك بڵاو بکاتەوە کە هیچ شارەزاییەکی مێژوویی دێرین و پێشووتری لەسەرنەبێ جگە لەوەش دکتۆر کەمال وەکو من پێی بزانم بایەخی بە ئەرمەنەکان و ڕووناکبیری ئەرمەن داوە و لەوانە لەدەسنووسێکی خۆیدا و بەزمانی عەرەبی کە ئێستا نوسخەیەکی(فۆتۆ) کراوی لای منە تیایدا ناوی زۆربەی نووسین و وتارو کتێب و لێکۆڵینەوەکانی خۆی تۆمارکردوە و لەوانەش نووسینی سەبارەت بە ئەرمەنی وەك:(ما تیندا متحف المخطوطات الآرمنیە-جوهرة الشرق الثقافیة) کە بەزمانی کوردی و لە گۆڤاری(بەیان) ی ساڵی(١٩٧٥)دابڵاوی

کردۆتەوە سەرەڕای ئەوەش بابەتێکی تری لە هەمان بواردا و لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد- بەشی عەرەبییەکەیدا بە ناوی(الأكراد و المذابح الآرمنية)ی بلاوکردۆتەوە ئەمەش بۆخۆی بەشێك لە کتێبی(كردستان في سنوات الحرب العالمية الآولى) دەگرێتەوە، لەلایەکی کەشەوە کاك فازیل هاتووە لەوەدا ڕەخنە لە دکتۆر کەمال دەگرێ ئەو ڕێچکەی مێژوو نووسە کلاسیکیەکانی گرتوە و وەك دەڵێ : "ئەو کە لێنەی لەسەرجەمی نوسینەکانی د. کەمال دەردەکەوێ ئەوەیە کە زۆرجار ملی ڕێگای مێژوو نووسەکلاسیکیەکانی گرتووە و هەوڵی داوە بزانێ(چی) ڕووی داوە و زانیاری و بەسەرهاتەکانی دەپاڵ خستوە" جا باشە کاك فازیل ڕچە گرتنێکی وا خۆتان واتەنی بۆ(کەلێن)بێتۆ بلێی ئەمانە هەر هەموویان بەڵگەی بایەخدارو گەورەنەبن بۆ دەقیقی و وردبینی دکتۆر کەمال لە لێکدانەوە و تەتەڵەکردنی لێکۆڵینەوەی مێژوویدا چونکە دکتۆر کەمال خۆی قەناعەتی تەواوی بەمەسەلەی(نقد والتحليل) واتە ڕەخنەوشیکردنەوە هەیە لە بواری لێکۆڵینەوەی مێژوویی و تاوتوێ کردنی لایەنە گرنگەکانی کاری مێژوویدا تەنانەت جارێکیان لە ڕۆژنامەی(الثوره)ی بەغدادیەوە و لە چاوپێکەوتنێکیدا ئەوەی بۆ ڕۆژنامەنووسی عێراقی(حميد المطبعی) ڕوون کردبۆوە کە ئەو واتە دکتۆر کەمال بڕوای بە(نقد والتحليل) هەیە لە کاری مێژوویی و هەڵسەنگاندنی ئەو ڕووداو سەربردە مێژوویانەی کە دەچنە ناو منداڵدانی مێژووەوە هەروەك خۆشت و تووتە:(ئەم شێوازەش گرنگی خۆی و پێویستی خۆی هەیە و هەرلە زەمانی هیرۆدۆتەوە تا ڕۆژی ئەم ڕۆ پەیرەوی کراوە) ئیتر نازانم کاك فازیل ئەگەر خۆی قەناعەتی وای هەیە بۆی بۆیەکێکی وەك دکتۆر کەمال و لەنووسنەکانیدا

جەنابتان بە(کەلێنی) دابنێن، پاشان کاك فازیل لەسەرقسەکانی دەڕواو دەڵێ:(گەورەترین کەلێنیش کەلە شێوەی نووسینەکانیدا دەردەکەوێ و پشت بەستنە بەیەك تاقە تیۆری بۆ تێگەیشتنی مێژوو) منیش لەگەڵتام بەلام دەقاو دەق(نەء) چونکە نەمن و نەتۆش ناتوانین بڵێین دکتۆر کەمال بێ ئاگایە لە تیۆریەکانی تری بۆیە هەر بڕوای بەو تیۆریانە هەیە کە زیاتر لای بلۆکی سۆشیالیستی جاران واتە یەکێتی سۆڤێت پە یڕەوی دەکرا کاکە لێرەدا زۆرمەبەستی تەواوی خۆتت نەپێکاوە چونکە هەر نووسەرێ هەموو ئەدیبێ و، هەموو مێژوونووسێ کەی و لە کۆی زیاتر لەزمتی ڕووناکبیری بینی ئەوا زیاتر لەگەڵ بارودۆخ و ڕەوشی ڕووناکبیری هەر چوار چێوەیەکی ڕووناکبیریدا تێکەڵ بوو سەیرنەکری بە تەواوی بەوتیۆرو بۆ چوونانە(متأثرە) کە تیایدا پێ گەیشتوە و، هەنگاوی ناوەو تیایدا گەشەی کردووە. پێم خۆشە بۆ ئەمەش من یەك نموونە بهێنمەوە کە لە جەنابتانەوە سەرچاوە ئەگرێ بۆ ئەوەی بە تەواوی هەردوکمان قەناعەت بکەین ئەویش ئەوەیە تۆ واتە(کاك فازیل) زیاتر هەرباسی ئەڵمانیاو دەسەڵاتی ئەڵمان و ڕووناکبیری ئەڵمان‌و ئەوان ئەکەی تەنانەت حەز ئەکەی زیاتر ئەو سەرچاوانەش بەکاربهێنی. زیاتر بەزمانی ئەڵمانی تۆمار کراون یانی ئەمەش ئەوە ئەسەلمێنێ کە جەنابتان جۆرە شارەزایی‌و لەزمتێکتان لە ڕووناکبیری‌و ئەو تیۆرانەوە وەرگرتووە کە زیاتر لە ڕۆژئاواوە سەرچاوەیان گرتووە. دەنا خۆ ئەگەر بێیتەوە لای منیش‌و باسی مێژوو لێکۆڵینەوەی مێژوویی بکەین. بەردەوام هەر باسی دکتۆر کەمالت بۆ ئەکەم، دیارە ئەمەش ئیسپاتی ئەوە دەکات من بەزۆری سوودم لە نووسینی دکتۆر کەمال و لەدەرسی دکتۆر کەمال وەرگرتووە. بۆیە بەو ڕووحیەتەوە قەرارم ئەگرت

و هەستام وەڵامێکی لەم بابەتەم بۆ ئێوە و بۆ ڕووناکبیرانی کورد نووسی هەرچەندە لەوانەشە لە هەندێ شوێندا سەرچیغ چووبێتم و زۆر حەقیقەتم بەتەواوی نەپێکابێ.

دواتر کاك فازیل بۆ جارێکی دی لە بابەتی مێژووی دکتۆر کەمال لای داوەو، هاتۆتە سەر کتێبێکی تری ناوازەی کە کتێبی (چینی کرێکاری عێراقە) وەکو من بزانم ولە دکتۆر کەمال خۆیشم بیستبێ ئەمە دووەم کتێبە کە لەسەر چینی کرێکاری عێراقی لەوڵاتی عێراقدا بڵاوکرابێتەوە و ، بە شێوازێکی بەرفراوان چ لەلایەن ڕۆژنامەکانی دەرەوەی عێراق و عێراق خۆشیەوە هەڵسەنگێنرابێ و بەرزیان نرخاندبێ. لەگەڵ ئەوەشدا دکتۆر کەمال بەگوێرەی دەرفەت و، بارودۆخی ئەو سەردەمەی کورد، تیشکی خستۆتە سەر چینی کرێکاری کورد. بەڵام خۆ ئێستا نەچووە بچێ و خۆ ناشبێ هەموو بابەتەکان هەر دکتۆر کەمال تەواویان بکا و لەسەریان بنوسێ. دەبا ئەمڕۆ ئێمە باسی ئەوە بکەین کە نووسینێك یا لایەنێك لە مێژووی کۆن‌و نوێ و هاوچەرخمان دەستی بۆ نەبراوە و یا بە نیوەو نیوەچڵی لەسەر نووسراوە و کەم و کوڕی تیایە با کەسانی تر ئەو ڕەوتە بگرن و ئەو پرۆژە تەواونەکراوانە تەواو بکەن. هیچ پێویستیش بەوە ناکا کەسمان تەبریری ئەوە بکەین. گوایە سەرچاوە نییە؟ یا حاڵی کورد خراپە؟ یا وەکو کاك فازیل ئەڵێ: دڵسۆزانی کورد هەریەکە و دیلی سەر ئیشەکەی خۆیەتی؟... تاد. بۆ ئەمە قسەیەکی دکتۆر کەمالم دێتەوە یاد بەیانیەکیان ڕۆژنامەیەکی عێراقیم هەلگرت لەخوێندنی ساڵی (١٩٨٩)دا و وابزانم (القادسیة) بووە. بەرەو کۆلێژی ئاداب- زانکۆی بەغدا بوومەوە کاتێك کە لاپەڕەکانیم هەڵدایەوە سەیر ئەکەم ڕەخنەیەکی کورت لەسەر نووسینێکی دکتۆر کەمال بڵاوکراوەتەوە بەتایبەتی لەسەر بابەتی پێنجەم

لە کتێبـی (دراسـات في تـأريخ ايـران الحديـث و المعـاصر) بـوو کـە ناونيشانی (حقائق عن المؤسسة الدينية في ايران). کاتێ کـە نووسـينەکەم خوێنـدەوە و هـەر ئـەو ڕۆژە مامۆسـتا کـەمالم لێ ئاگـادار کـردەوە پێـی وتم: حـەز ئەکـەم ببينم کە ڕۆژنامەکەم دايە. خۆشی خوێنديەوە و يەکسەر وتـی: خـۆ کاکـە مـن هـەر هێنـدەم پـێ کـراوە و، ئـەوەم لـەباردا بـووە کـە نووسـيومە و دەبـا يەکێکی تر بێ ئەوەی من تەواوم نـەکردووە و بـەنيوە و نيوەچڵی لەسـەرم نووسيوە بـا کـاکی ڕەخنـەگر بـێ تـەواوی بکـا (مەبەسـتم ڕەخنـەگری نـاو ڕۆژنامـە عێراقيەکەيـە أب نووسـەر). لـێرەدا مـن وای دەبينـم زيـاتر بۆچوونەکانی کاك فازيل لەبارەی دکتـۆر کـەمال و نووسـينەکانی دکتـۆرەوە وەك جۆرە (حقد)ێك دەردەخـەن. ئەگـەر وايـە ئـەوا ڕەنگـە مـن و زۆربـەی ڕووناکبيرانی کورديش لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا نەبين. خۆ ئەگەر واش نـيـە، خۆزگـە مـن بەهەڵـەدا چووبم و سـەرچيغ چووبێـتم و کـاك فـازيليش ئـەم قسانەی کە ئەيکات و باسيان لێـوە ئـەکا لەئـەنجامی دڵسۆزی و، بەتەنگـەوە چوونـی بێ بۆ بـاری ڕووناکبـيری کـورد و مێـژووی نەتەوايـەتی کـورد. کـەوا دەڵێـم و پـێ داگرتنيشـم لـەوەوە سـەرچاوە دەگـرێ. کـاك فـازيل واز لـەوە ناهێنـێ و بـە بـەردەوامی وا(اتـهام)ی دکتـۆر کـەمال ئـەکات کـە کەسـێکی ناشارەزاو بـەردەوام خـەريکی شێواندنی مێـژووی ميللـەتی کـوردە. وەکـو لەبەشـی دووەمـی نووسـينەکەيدا ئـەڵێ: "د.کـەمال هەرچـەندە پسـپۆڕی مێژووی نوێی گەلی کوردە، لەمەش داخەکەم، لەبەر لاوازی پشتێنەی تيـوری کورتی هێنـاوە. هـەر بـۆ نموونـە ئـەو هـەر زوو بەهەڵـە لـە دەوری مێـژووی شێخ مـەحمودی حـەفيد تـێ گەيشـتووە و مێـژووی ئـەو سـەردەمەی بـە شێواوی و نازانستی خستۆتە بەرچاو" يا جاری واش هەيـە کـاك فـازيل

دکتۆر کەمالی بەکەسێکی ترسنۆك لەقەڵەم داوە. گوایە بەتەواوی لە حەقیقەتەکان لای داوە و وە دەڵێ:"پێم وایە لە گوتنی زۆر ڕاستی خۆی پاراستووە" لە شوێنی تریشدا دەبینی کاك فازیل وای بۆ ئەچێ کە سەرکەوتنی مامۆستا لە نووسینەکانی دا بەڕێکەوتە وەك دەڵێ:"مێژوو نووس کونیپتی تەواوی بێ کون و کەلەبەری بۆ مێژوو نیە و سەرکەوتنی لەکارێکدا بەڕێکەوتەوە بەندە" بەڕاستی باسکردنی وا، هەڵسەنگاندنی وا گەڵێ زەحمەتە و ئەگەر خوێنەری وشیار و ڕووناکبیری مەوزوعی، ئەوانەی کاك فازیل بخوێنێتەوە. مەگەر هەر زۆر زۆر بێ ویژدان بێ بڕوا بکا. چونکە بەڕاستی مەسەلەی ڕێکەوت لە ژیانی ئینسان و لە هەنگاوانی ئینساندا ڕەنگە هەر جارێ یان دووجار ڕوویدا. بەڵام قەت نەبوە و نەکراوە بۆ کەسێك هەر ئیشێ بکا و بەتەواوی و بەئەمانەتەوە جێ بەجێی بکاو هەر هەمووی ڕێکەوت بێ. تۆ بڵێی سەرکەوتوویی دکتۆر کەمال و دانانی ئەو هەموو کتێب و وەرگرتنی ئەو هەموو بڕوانامە و بڵاوکردنەوەی ئەو سەدان لێکۆڵینەوە جۆر بەجۆر و نووسینانە هەر هەمووی بەڕێکەوت بووبێت(؟!). من ئەم پرسیارە ڕووبەڕووی کاك فازیل خۆی دەکەمەوە و هەر خۆشی ئەگەر وەڵامێکی هەیە بالە داهاتوودا بۆمانی ڕوون بکاتەوە. لەسەرەتای بەشی سێیەمی ووتارەکەی (کوردستانی نوێ)ەوە کاك فازیل هاتۆتە سەر باسکردنی(بەرهەمی بەکۆمەڵ و بەرهەمی تاك)و وتوویەتی:"ئەم کارەی د.کەمال پێی هەڵساوە. گەر چەند مێژوونووسێك پێی هەڵسابان، ڕەنگە کەم و کوڕی کەمتر با" بۆ قسەکەی کاك فازیل من نالێم جگە لە دکتۆر کەمال مەزهەر مێژوو نووسی تری بەتواناو بەتەجروبەمان نییە؟ هەر ئەوە دەڵێم باشە ئەو مێژوو نووسانەی کورد و ئەوانەی کە زۆر خۆیان بۆ ساغ کردنەوەی کورد و شوناسنامەی میللەتی

کورد تەرخان کردووە کامانەن؟ ئایا ژمارەیان بەقەد پەنجەکانی دەس ئەبن. بە تایبەتی لەو ماوەیەدا کە دکتۆر کەمال خەریکی دانانی ئەم کتێبە بەنرخەی بووە. یا کەی مەسەلەی پەیوەندی کردن‌و سەرچاوە و زانینی زمان بۆ ڕووناکبیرانی کورد ئاسان و مەیسەر بووە تا بتوانن هەر هەموویان پێکەوە دەس بدەنە کارێکی هەرەوەزی یا کەی پەتای (دەردەکورد) دکتۆر کەمال واتەنی هێشتوویەتی تەنها دوو ڕووناکبیری کورد دانوویان پێکەوە بکولێ و پێکەوە بارێکی لاسەنگ بۆ گەلی کورد سەنگ بکەنەوە. جا خۆ سەیری ئەم لایەنە بکەی لە ئێستا کوردستانی ئازادا(!) ئەوە خەم و پەتاکە زیاتر تەشەنەی کردوە و ڕۆژ بە ڕۆژ باری ڕووناکبیریی و مێژووی میللەتەکەمان بەرەو هەورازتر دەڕوات. کاکە چی (تصور) ئەکەی بە ڕۆژی نیوەڕۆ بەبەرچاوی هەموو خەڵکەوە مامۆستای زانکۆی (صلاح الدین) و پیاوی ڕووناکبیری کورد (صلاح هەورامی) دەدرێتە بەر ڕێژنەی گوللە و کەسیش نییە خۆی بکاتە خاوەن. خۆ هەر لەسەردەمی بەعسیشدا وا ڕەقابە و چاودێری خرابووە سەر ڕووناکبیرە دڵسۆزەکانی کورد. ئەبوایە بەسەد قوربان و ساقە تا بابەتێکیان بڵاوئەکرایەوە دەیان جار کلك و گوێ ئەکران و چەندین نیشتمان فرۆشی کورد و ئەڵقە لەگوێی کورد دەستی خۆی ئەگەیانێ. خوانەخواستە خۆ من نالێم کاری بەکۆمەڵ کردن و هەرەوەزی خراپە و وامان لێ ناکا کە نێڵەیەکی زیاتر بداتە کاری ڕووناکبیریمان. بەڵام مەسەلەی بەراورد کردن لەنێوان عێراق یا کوردستان و ئەوروپا ئاسمان و ڕێسمانە. ئەگەر دوو کەسایەتی کوردیش بۆ مەسەلەیەك چەند جارێك کۆبووبونایەتەوە بەتایبەتی لەو دەمانەدا ئەوا دەیان حەق و حیسابیان بۆ دەکرا وا بزانم خۆشتان لەگەڵ هەمان واقیعدا ژیاون و پێویست بە دەلیل و ئیسپات بوون ناکا. لە کاتێکدا کاك فازیل

باسی ئەوە ئەكا كە دكتۆر كەمال بەتەواوی حەقی مێژوو نووسانو ڕووناكبیرانی بەنەژاد كوردی وەك: "الدینوری، ابن المستوفی، ابن الاثیر، ابن الخلكان...هتد"ی نەداوە: "كە دكتۆر كەمال دەیتوانی بە شێوەی سوود وەرگرتن لەم بەرهەمانەوە دەستنیشان كات" یا پێشتر وتوویەتی: "لەوە دەچێ د.كەمال ئەو كتێبانەی باسیان دەكات. زۆربەیانی نەخوێندبێتەوە" بۆ ئەم قسانە هەق وایە كەسێكی ڕووناكبیر بەو پێوەرە بیر بكاتەوە كە دكتۆر كەمال نەهاتوە (عرض)ی كتێب بكا و هەموو لایەن و چەند و چوونێكی ساغ بكاتەوە. بەڵكو من وای بۆ ئەچم ئەگەر ئەوەی كردبا ڕەنگە هەر نووسینێكی یەكێك لەوانەی كە تۆ ناوت بردوون پێویستی بەدانانی یەك كتێبی وەك (مێژوو) هەبێ. بەڵكو لێرەدا مەسەلەی دكتۆر كەمال و بۆچوونی دكتۆر كەمال لە كتێبی مێژوودا هەنگاو نانە بەرەو دانان و لێكۆڵینەوە كردن لە بابەتێكی زانستی سەربەخۆ كە لە چوارچێوەی (مێژوو)دا گەڵاڵە بووە. خۆ ئەگەر ناوی كەسێك یا كتێبێك یان نووسراوێكی لەبیر كردبێت یا تۆماركردبێ بە ئەنقەست ئەوەی نەكردووە. وەكو خۆشی لە پێشەكی مێژوودا دەڵێ: "دەشمەوێ بە ڕووناكبیرانمان بڵێم ون بوون بۆ خزمەت و چاكەی كەس نییە. دەمویست لەو بەشەدا هەر كەس دەنكە جۆیەكیماڵی پاشای خواردووە ناوی بهێنمەوە. بەڵام ترسام ئەوە كار بكاتە سەر ناوەڕۆكی گشتیی كتێبەكە. ئەوەندە هەیە ناوی كەسم بەئەنقەست نەخستۆتە پشت گوێ". هەر لەوانەشدا كاك فازیل باشی بۆچووە و زۆر ڕاست ئەكا كە دكتۆر كەمال ناوی زۆر دەسنووس و كتێبی نایابی لەبیركردووە و، لە مێژوودا ناویانی تۆمار نەكردووە. بەڵام لە هەمانكاتا ئەمانە بەكەم و كوڕی دانانرێت. بەڵكو ئەم كارەی دكتۆر كەمال

لێکۆڵینەوەی تری بەدوادا دێ. کەسی تر بۆی هەیە ئەوانەی دکتۆر کەمال تەواوی نەکردوون تەواویان بکا، نامەخانەی کوردیو باری ڕووناکبیری کوردی پێ دەوڵەمەند بکا. بۆ نموونە کتێبێکی ناوازەی وەك (تأریخ الفارقی) کەسەرچاوەیەکی گەلێك بایەخدارە و ئەبوایە مامۆستا ناوی ببردایە، بەڵام کە بابەتێکی لەبیرچووبێت یا تۆمار نەکرابێت بە قەستی و (عمدا) نەبووە. هەرچەندە دکتۆر کەمال پاش بڵاوبوونەوەی کتێبەکە بەو مەسەلەیەی زانیووە و زۆر بابەت و نووسراوو کتێبی تریشی لەبیر کردوە و هەر لەو کاتەشەوە خەریکی کۆکردنەوە و تۆمارکردنیان بوو تەنانەت ئەم (تأریخ الفارقی)یەی کە کاك فازیل ئەڵێ من خۆم لەکۆتایی ساڵی خوێندنی (١٩٩١-١٩٩٢) بەدیاری دام بە دکتۆر کەمال. ئیدی لەو کاتەوە دکتۆرم نەدیوەتەوە. سەبارەت بەو هەموو کتێب و نووسراوو بڵاوکراوانەش کە جەنابتان لەبەشی سێیەمدا ئاماژەتان بۆ کردووە دەلیلی ئەوەن کە میللەتی کوردو باری ڕووناکبیریی کورد هەر لەو نووسین و تۆمار کراوانەدا ڕەنگ نادەنەوە کە تەنها دکتۆر کەمال تۆماری کردبێ لە کتێبی مێژوودا. یا ئەوانەی جەنابتان بەتەواوی تەواوکەری ئەوانەی دکتۆر کەمال نین. چونکە ئێمەی کورد تا ئێستا لە قۆناغێکی هەرە سەرەتاییداین بۆ کۆکردنەوەی ئەو نووسراوو دۆکیۆمێنت و سەرچاوانەی لەبارەی کورد و مێژووی گەلی کوردەوە تۆمار کراون. خۆ ئەگەر ئەمڕۆ نامەخانەیەکی سەرتاسەری هەبوایە لە شوێن و جێگایەکی تایبەتیدا و چەند کەسێکی دڵسۆز خەریکی فۆتۆکردن و وێنەگرتن و کۆکردنەوەی ئەو سەرچاوە و نووسراوانە بونایە لەو نامەخانەیەدا بیان پاراستایە و سودیان لێ وەرگرتبایە بێگومان نێڵەیەکی ئێجگار گەورەی دەدایە زیندوو کردنەوەی کەلەپوور و مێژووی

لێك دانەبڕاوی گەلەكەمان و زیاتر شوناسنامەی نەتەوایەتیو بیری نەتەوایەتیمانی دەوڵەمەند دەكرد. من هەر لێرەوە لەپەنای ئەم وەڵام دانەوەی كاك (فازیل)ەوە ئەوە دەخەمە پێش چاوی حكومەتی هەرێمی كوردستان (بەهەردوو بەشەكەیەوە) لەكوردستانی باشوردا. كە هەوڵێكی جیدی لەو بابەتە بدرێ بۆ ئەوەی چی تر باری ڕووناكبیری و ڕەوتی مێژوومان بەو جۆرە پەڕەوازە و سەرگەردان نەبێ. خۆ ئەگەر ئەم هەنگاوە ڕۆژێ زووتر بنرێ. ئەوا هەنگاوێكی دڵخۆشكەر دەبێ و گەرمووگوڕیەكی زیاتر ئەداتە خەبات و ئەو هەوڵ و تەقەللاكردنەمان كە ساڵەهای ساڵە قوربانی بۆ دەدەین و ڕۆڵەی كوردی لەپێناودا ئەكەینە قوربان لە لایەكی كەشەوە قەت بە گونجاوی نازانم كەسێكی ڕووناكبیر بەیەكێكی وەك دكتۆر كەمال بڵێ: "ئەگەر بهاتایە هاریكاری لەگەڵ مێژوو نووسانی تردا بكردایە. ناچار نەدەبوو مێژوو پڕ لە ڕستەی بێ سەروبەر بكات. هەق بوو ئەو دووسێ دێڕەی لەسەر مێژووی كەم زانراوی دونبوڵیەكان بنوسیبایە" وتویەتی: "لەوە دڵنیام د.كەمال هەر نازانێ دونبوڵیەكان چین و كەوتوونەتە كوێوە". بەڕاستی من ئەم هەموو قسانە هەروەكو بۆچوونەكانی كاك فازیل خۆی كە دەڵێ: "هەر بەبێ سەروبەر ئەزانم"و بە حوكم دانێكی ناشەرعی دادەنێم. ئیتر ئەگەر كەسێكی وەك دكتۆر كەمال هیچ لە بارەی (دنبوڵی)یەوە بزانێ یان نەزانێ هیچ لە ئیعتبار و زانایی و دانایی و لێ هاتوویی ئەو زانا گەورەیەی كورد كەم ناكاتەوە لە كاتێكدا پێی بكرێ ڕۆژانە خۆی ئەكا بەكونی دەرزیا، بەو مەرجەی بارێكی لاسەنگ بۆ كورد و مێژووی كوردو سەروەری كورد سەنگ بكاتەوە و ئاستی مێژوو نووسی كورد بگەیەنێتە چڵەپۆپە و ڕادەیەك كە كوردیش وەك میللەتێكی زیندوو خاوەن مێژوو بناسرێ. نەوەك حوكم دانێك. كەسێك دەسبكاتە

گیرفانی خۆیا و لەبەرچاوی هەموو ڕووناکبیرانی کورد (عرض)ی بکا و خۆی پێ هەڵکێشێ(!!) یاخود وەك دەبینی کاك فازیل باسی ئەو دوودڵیەی دکتۆر ئەکا لەبارەی میدیەکان و نەژای میدیەکانەوە کە تائێستا شتێکی ئەوتۆیان لەبارەوە ڕوون نەبۆتەوەو کاك فازیل وا وەڵامی دکتۆر کەمال ئەداتەوە و ئەڵێ: "یادەبا دکتۆر کەمال میدیەکانی بەباپیرەگەورەی کورد دانایە و نوقتەیەکی لەکۆتایی ڕستەکە دانایە. یا هەر توخنی باسەکە نەکەوتایە" بڕوات هەبێ منیش زۆر دڵنیام لەوەی کە دکتۆر ئەو دووسێ دێڕەشی نەنووسیبایە ئەوا بێگومان جەنابتان دەتان گوت دکتۆر کەمال باسی میدیەکانی باپیرە گەورەی کوردانی نەکردووە. هەرچەندە دکتۆر کەمال زۆر لەمێژترە بەو باس و بابەتەوە قاڵە و تەنانەت لەساڵی ١٩٧٣دا نووسینێکی ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی مینۆرسکی وەرگێڕاوە بە ناونیشانی (الأكراد احفاد الميدين) واتە (کوردان نەوەی میدیەکانن). پێم خۆش نییە و ڕەنگە نووسینەکەشم پڕ بێت لە قسەی (بێ سەروبەر) بۆیە حەز ناکەم زیاتر پێ داگرم و لەسەر ئەم بابەتە بڕۆم هەر چەندە دڵنیام لەوەی کە زیاتر هەڵ دەگرێ و پێویستە زیاتر بۆچوونەکانی کاك فازیل تاوو توێ بکرێت وەك دەڵێ: "ئەو نێوی چەندین کتێبی هێناوە کە فریان بەسەر مێژووی کوردەوە نیە بەڵکو وەکو کتێبەکانی کیم ئیل سونگ، سیفال، ماوتسیتۆنگ، ژان ژاك ڕۆسۆ...تاد" بۆ ئەمەشیان وەڵامی من ئەوەیە نە کتێبەکەی دکتۆر کەمال تەنها پابەندە بەمێژووی کوردەوە وەك لە ناونیشانەکەیدا نووسیویە (مێژوو کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو) ئیتر بۆ نابێ ناوی کتێبی وا بهێنێ. پاشان ناوی ئەو کتێبانەی هێناوە یا ئەو نووسراوانەی هێناوە کەوەرگێڕدراون بۆ سەر زمانی کوردی

لەوانە و بۆ زیاتر ئاگادار بوونی جەنابتان و هەموو خوێنەرێکی بەڕێز وەك نموونە ئاماژەیان بۆ دەکەم:-

١-سیفال، چەند تیئورێکی زانیاری، مچە لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی، بەغدا ١٩٦٠، ٤٨ل.

٢-ژان ژاك ڕۆسۆ، (گەلاوێژ)، ژمارە (٧)، تەموزی ١٩٤٤، ل١٢-١٦.

٣-کیم ئیل سونگ، دەربارەی بیروباوەڕی زوچە، بەغدا١٩٧٣، لەبلاوکراوەکانی (کتێبخانەی بیری نوێ)یە، پێم وایە دارای شێخ نوری (دارۆ) لە عەرەبییەوە کردویە بە کوردی.

٤-ماوتسی تۆنگ، چارەکردنی ناکۆکیەکانی ناو گەل، سلێمانی ١٩٦٠، ل٩٠، محەمەدی مەلا کەریم لە عەرەبییەوە کردوویەتی بە کوردی.

ئەمانەی کە ناوم بردن تەنها وەکو نموونە هێناومەتەوە ئەگەر نووسراو گەلێکی لەم بابەتانە و بەو جۆرە کە چەن ڕووناکبیرێکی کورد کردبێتیان بەکوردی بۆ دکتۆر کەمال مافی ئەوەی نەبێ باسیان لێوە بکا و ناویان بهێنێ. لێرەدا بەدواوە زیاتر لەسەر ئەم نووسین و وەڵام دانەوە ناڕۆم و درێژدادڕیشم پێ جوان نییە. هیواداریشم هەر شتێکم بەسەرا تێپەڕیبێ یا لەبیرم کردبێ. ڕووناکبیرێکی تر و بەگیانێکی مەوزوعی خاوێنەوە بتوانێ کەلێنەکانی دی پڕبکاتەوە. بەم وتانەشم نە قسەکانم، نەقەڵەمەکەم کەس زامار ناکەن بەو ئاواتەی کاك فازیل بە ڕۆحیەتێکی برایانەوە بیان خوێنێتەوە. هەرچییەکی تریش مابێ لە توێی نانێکی گەرما ئەی هێڵمەوە. چونکە حوکمی ڕەوای مێژوو گەلێ... گەلێ لەوە سەختتر و گرنگترە کە هەندێ کەس بیری لێ دەکەنەوە.

کەلار

کۆتایی ئایاری ١٩٩٥

*ئەم نووسینە وەڵامێکە بۆ نووسینێکی برای ڕووناکبیر (فازیل کەریم) کە کاتی خۆی لە (کوردستانی نوێ) ژمارەکانی (٩٧٨)، (٩٧٩)و (٩٨١)یدا بڵاوی کردەوە سەبارەت بە کتێبی (مێژوو)ی دکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد. منیش دووبەشم لە ڕۆژنامەی (ئەمڕۆ) ژمارەکانی (١٦)و (١٧)یدا بڵاو کردەوە بەڵام بەهۆی داخستنی ڕۆژنامەکەوە بەشەکانی تری بەدوادانەهات. هەر بۆیە لێرەدا و بێ دەسکاری بڵاوی دەکەمەوە. هەرچەندە. هەندێ بۆچوون و سەرنجی تیایە تەنها بۆ ئەو کاتە واتە (١٩٩٥) و ئەو دەمە دەگونجێ. هاوکات بڵاوکردنەوەی (وەکو خۆی) بەپێویست دەزانم (أ-ب نووسەر).

ناوەڕۆك

*پێشکەشە بە:-

*پێشەکی

*باسی یەکەم: کێشەی مووسڵ و داکۆکی کۆمەڵەی بەرگری نیشتمانی شاری سلێمانی ١٩٢٥...

*باسی دووەم: کۆماری مەنگۆلیا و مەسەلەی کورد لە ڕێکخراوی نێودەوڵەتیدا....

*باسی سێیەم: مەلیك مەحمود لە حوکمڕانیەت و دەسەڵاتی دووەمیدا........

*باسی چوارەم: نیقیە و نەعێزو خەباتی ژن لەڕاپەڕینی ئیبراهیم خاندا........

*باسی پێنجەم: کۆنگرەی ئاشتی و مافەکانی کورد لە پەیماننامەی سیڤەری نێودەوڵەتیدا....

*باسی شەشەم: بابەتی مێژووی قوتابخانەی سەرەتاییەکان بەزمانی کوردی لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا..........

*باسی حەوتەم: هەمزەی عەبدوڵلا لە نێوان ژیانی پەناهەندەییو هەڵوێستی سەید ئەحمەدی خانەقادا...

*باسی هەشتەم: هەڵبژاردنی پەرلەمان عێراق و ڕاپەڕینی بەردەرگای سەرای ١٩٣٠....

*باسی نۆیەم: ڕۆژنامەنووسی کوردی لە نێوان بنەماڵەی بەدرخانیو موکریانیدا....

*باسی دەیەم: جارێکی تر چاپخانەی کوردستان لە قاهیرە ١٨٨٨.........

*باسی یازدەیەم: مەزاری سەی سۆنە لە نێوان ڕاستی و ئەفسانەدا..........

*باسی دوازدەیەم: دەنگی کورد لە کۆنگرەی سان-فرانسیسکۆی ئەمەریکیدا ١٩٤٥....

*باسی سیازدەیەم: حوزنی موکریانی و هەوڵێکی زیندوو لەبواری مێژوو و کاری ڕۆژنامەنووسی دا......

*باسی چواردەیەم: بێدار لە نێوان یانەی سەرکەوتن و چالاکی پارتی هیوادا......

*باسی پازدەیەم: مێژووی دامەزرانی یەکەم قوتابخانە لەشاری کەلار ١٩٣١....

*باسی شازدەیەم: کورد لە ساڵڕۆژی شۆڕشی (٣٠) حوزەیرانی ١٩٢٠دا.....

*باسی حەڤدەیەم: مامۆستا گیوی موکریانی لە یادەوەرییەکی سەبری بۆتانی کۆچ کردوودا...........

*باسی هەژدەیەم: تۆرانیەت و کۆمەڵەی تەعالی کوردستان......

*باسی نۆزدەیەم: شۆڕشی ئۆکتۆبەر و هێزەکانی سوپای ڕووس لەقەڵای شێروانەدا....

*باسی بیستەم: زانای کورد تۆفیق وەهبی لەبەڵگەنامەیەکی سەربازی عێراقیدا..........

*باسی بیست و یەك: مێژوو لە نێوان حەقیقەتی مێژوو و بۆچوونەکانی فازیل کەریم دا........

کتێبە چاپکراوەکانی نووسەر

١-کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردیەکان لەسالآنی ئینتیدابی بەریتانیادا ١٩٢٠-١٩٣٢، سلێمانی ١٩٩٨.

٢-نۆزدەمیر و کورد، کورتەیەك لەمێژووی ململانێی بەریتانیا و تورك لە کوردستانی باشور، بلاّوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری سلێمانی ٢٠٠٠.

٣-جوولەکەکانی کوردستان، بنەچەیان، داب و نەریتیان، هۆی کۆچکردنیان، بلاّوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٠.

٤-شاعیری جوانەمەرگ فەریق ئەمین و دەنگی ڕەسەنی شیعر، بلاّوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و ڕووناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی ٢٠٠٠.

٥-گوڵە پەپوولەییەکانی کەناری سیروان، بلاّوکراوەکانی لانەی منالآنی کوردستان، سلێمانی ٢٠٠٠.

٦-چارەنووسی گەلی کورد لە کۆنگرە و ڕێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان، بلاّوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی ٢٠٠٢.

٧-شاعیری شەهید محەمەد پەژار، بلاّوکراوەکانی دەزگای بەدرخان سلێمانی ٢٠٠٣.

٨- دیاری کوردستان لاپەڕەیەکی پرشنگدارە لە مێژووی رۆژنامە نووسی کوردیدا، لە بلاّوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی ٢٠٠٤.

٩- کۆمەڵی یانەی سەرکەوتن، بلاّوکراوەکانی شارەوانی کەلار، سلێمانی ٢٠٠٤.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ساڵی ٢٠٠٤

ناوی کتێب	نووسینی	وەرگێڕانی
٢٤٨- مانگی نیوەمۆر	دڵشاد عەبدوڵڵا	
٢٤٩- گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ...	عەتا قەرەداخی	
٢٥٠- پەیڤەکانی ڕەنگ	وەهبی ڕەسوڵ	
٢٥١- گۆڕستانی چراکان	شێرکۆ بێکەس	
٢٥٢- چوار شانۆنامە		هەورامان وریا قانیع
٢٥٣- دەربارەی ئەقڵی مۆدێرن		ئازاد بەرزنجی
٢٥٤- دوا گفتوگۆکانی بورخیس	ئا: ئوسفالدو فراری	ڕەووف بێگەرد
٢٥٥- چاخی زانیاری	ئازاد حەمە	
٢٥٦- فەرهەنگی هەندەران	حەمەی ئەحمەد ڕەسوڵ	
٢٥٧- خەیاڵی زمان	عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا	
٢٥٨- بینای کات لە سێ نموونەی ڕۆمانی کوردیدا	نەجم خالید نەجمەددین	
٢٥٩- بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری کوردیدا	سەردار ئەحمەد حەسەن گەردی	
٢٦٠- ڕشتەی مرواری	عەلائەدین سەجادی	
٢٦١- باخچەیەك لە شیعری		د. فەرهاد پیربال
٢٦٢- کێوی پێنجەم	پاولۆ کۆیلۆ *	یاسین عومەر
٢٦٣- جەنگی چوارەمی جیهانی	کانت دمارانش	دلاوەر عەبدوڵڵا
٢٦٤- پزیشکی میللی	د.جی.سی.جارفیش	تۆفیق سەعید محەمە
٢٦٥- خەونی جەللاد	ئاراس عەبدولکەریم	
٢٦٦-ئێوە بە خۆشەویستیم ئەسپێرن	شێرکۆ بێکەس	
٢٦٧-کوردو کۆمەڵی مەدەنی	کەیوان ئازاد ئەنوەر	

٢٦٨–شەرەفنامە	مهاباد قەرەداغی	
٢٦٩–پۆلێنکردنی پەیژەکانی موزیکی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست	سەلاح ڕەئووف	
٢٧٠–ڕێکوزەری بیری سیاسی	سڤێن- ئێرك لیدمان	ئاسۆس کەمال
٢٧١–دۆزی کورد	د. جویس بلۆ	کارزان محەمەد
٢٧٢–بوون و داهێنان	د.محەمەد کەمال	
٢٧٣–وتار و لێکۆڵینەوە	فوئاد تاهیر سادق	
٢٧٤–مەهاباد لە ئۆلۆمپیادەکانی خوادا	سەلیم بەرەکات	هەندرێن
٢٧٥–دەستی خودا	ڕەووف بێگەرد	
٢٧٦–ئەو باڵندە بریندارە کە منم	عەتا نەهایی	
٢٧٧–ئەفسانەی لوڕی	داریوش ڕەحمانیان	عەزیز گەردی
٢٧٨– ڕاگوێزانی کورد لە مێژوودا	عەبدوڵڵا قەرەداغی (مەلا عەلی)	

نرخی (١٨٠٠) دینار